

1/2022

22

Annales historici Presovienses

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES

VYDAVATEĽSTVO
PRESOVSKÉJ
UNIVERZITY

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 1/2022, roč. 22

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Patrik Derfiňák (Prešov)
Lubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Igor Lichtej (Užhorod)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
László Pószán (Debrecen)
Karl W. Schwarz (Wien)
Wacław Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda), Marcela Domenová, Lubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová, Peter Kónya, Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák (šéfredaktor), Lucia Šteflová (zástupkyňa šéfredaktora), Klaudia Sokolová

Za obsah príspevkov a jazykovú úpravu zodpovedajú jednotliví autori.

©Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2022.

ISSN 1336-7528

Evidenčné číslo MK SR: EV 4274/11

OBSAH

ŠTÚDIE	5
<i>Peter Kónya:</i> Stropkov v 18. storočí (1711 – 1780).....	7
<i>Ivan Mrva:</i> Habsburský rodinný majetok – panstvá Holíč a Šaštín. (Od hospodárskeho úpadku k prosperite)	51
<i>Annamária Kónyová:</i> Choroby a infekčné ochorenia v rodine reformovaného kazateľa Štefana Csulyáka Miskolciho.....	65
<i>Daniel Slivka:</i> Aškenázska synagóga v Stropkove.....	74
<i>Martín Javor:</i> Zdravotná starostlivosť o emigrantov zo strednej Európy v Severnej Amerike.....	83
MATERIÁLY	93
<i>Lucia Šteflová:</i> Komparácia vybraných zápisníc kanonických vizitácií jednotlivých cirkevných zborov evanjelickej cirkvi a. v.	95
KRONIKA, RECENZIE, GLOSY	105

CONTENS

ARTICLES	5
<i>Peter Kónya:</i> Stropkov in the 18th century (1711 – 1780).....	7
<i>Ivan Mrva:</i> Habsburg family property – Holíč and Šaštín estates. (From Economic Decline to Prosperity).....	51
<i>Annamária Kónyová:</i> Diseases and infectious diseases in the family of the reformed preacher Stefan Csulyák Miskolci.....	65
<i>Daniel Slivka:</i> Ashkenazi synagogue in Stropkov.....	74
<i>Martin Javor:</i> Health care for emigrants from Central Europe in North America ...	83
MATERIALS	93
<i>Lucia Šteflová:</i> Comparison of selected minutes of canonical visitations of individual congregations of the Evangelical Church a. c.	95
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	105

ŠTÚDIE
ARTICLES

STROPKOV V 18. STOROČÍ (1711 – 1780)*

Peter KÓNYA

KÓNYA, Peter. Stropkov in the 18th century (1711 – 1780). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2022, vol. 22, no. 1, p. 7 – 50.

During the first quarter of the 18th century, after the defeat of the last anti-Habsburg uprising, there were significant changes in ownership conditions throughout the country. Above all, many former supporters of Francis II. Rákóczi lost huge properties through confiscations after the Peace of Szmárm. It concerned not only the leader of the uprising and his closest collaborators, who refused to swear allegiance to the monarch and went into exile, but also several yeomen, participants in the uprising, especially in the territory of the former Royal Hungary. Their possessions came into the possession of the chamber and further by deposits or donations to new owners, often foreigners, loyal to the monarch. They also acquired a substantial part of large estates in the territories conquered from the Turks at the end of the 17th century. During the 18th century, Stropkov was hit by several natural disasters in the form of floods and fires. Even if they did not have such tragic and devastating consequences as the plague epidemic in 1709 – 1710, caused considerable property losses to the inhabitants. In 1721, the town was hit by a fire, during which the monastery and the church of the local Franciscans completely burned down, so it had to be completely rebuilt. In 1715, a storm destroyed the homes and crops of several residents. The subjects also talked about floods in the farm in their answers to nine questions of urban regulation.

Key words: Stropkov, anti-Habsburg uprisings, 18th century, Hungary, free royal cities, Peace of Szmárm.

Vlastnícke pomery mestečka

V priebehu prvej štvrtiny 18. storočia, po porážke posledného protihabsburského povstania, došlo v celej krajine k významným zmenám vo vlastníckych pomeroch. Predovšetkým mnohí bývalí prívrženci Františka II. Rákócziho prišli konfiškáciami po Szmármskom mieri o obrovské majetky. Týkalo sa to nielen samotného vodcu povstania a jeho najbližších spolupracovníkov, ktorí odmietli prisahať vernosť panovníkovi a odišli do exilu, no takisto viacerých zemanov, účastníkov povstania, najmä na území niekdajšieho Kráľovského Uhorska. Ich majetky sa dostali do držby komory a ďalej zálohom alebo donáciami novým majiteľom, často cudzincom, verným panovníkovi. Tí získali takisto podstatnú časť veľkostatkov na územiach, dobytých koncom 17. storočia od Turkov.

Vzhľadom na to, že príslušníci rodu Pethő nepatrili medzi významnejších stúpcov Františka II. Rákócziho, a Michal dokonca opustil vlasť a utiahol

sa do exilu v cudzine, Stropkov tieto politicky motivované vlastnícke zmeny nezasiahli. Naopak, gróf Michal Pethő, ktorého panovník ešte v roku 1709, počas povstania, vymenoval za zemplínskeho župana, si po návrate domov ešte posilnil svoju pozíciu. Gróf Michal Pethő vykonával rad zemplínskeho župana až do svojej smrti r. 1734.¹

Gróf Michal Pethő sa ešte pred návratom z exilu energicky chopil úradu zemplínskeho župana. Na začiatku roku 1711, teda ešte počas prítomnosti kurucov vo veľkej časti stolice sa zdržiaval vo Viedni, odkiaľ 13. februára poslal list stoličným funkcionárom. Oznamoval im svoje vymenovanie za župana z r. 1709, ubezpečoval ich o svojich aktivitách na panovníckom dvore v prospech stolice a požiadal o vyhotovenie zoznamu zemplínskych magnátov zemanov, ktorí sa už vrátili od povstalcov k panovníkovi a osobitne tých, čo ešte zotrvali na strane Františka II. Rákócziho.²

Gróf Michal Pethő stál na čele Zemplínskej stolice až do svojej smrti vo februári 1734 a zohral tak významnú úlohu pri zmiernení odbojnej stoličnej šľachty s panovníkom, ako aj pri konsolidácii v rokoch po Satmárskom mieri. So svojou manželkou Helenou Holló mal síce štyri deti, ich jediný syn však ešte zomrel ešte v útlom veku.³

Jediným mužským potomkom rodu sa po jeho smrti stal gróf Žigmund Pethő, syn grófa Františka Pethő a Márie Perényi. Žigmund počas svojho dlhého života (žil 86 rokov) výrazne zasahoval do života mestečka. Štedro podporoval cirkev, financoval prestavbu i obnovu mobiliáru farského kostola a zaslúžil sa aj o zveľadenie františkánskeho kláštorného komplexu. Založil novú fundáciu pre miestnych františkánov a za svoju podporu bol prijatý rádom za spolubrata. Pre stropkovských chudákov dal postaviť chudobinec, resp. špitál (xenodochium), ktorý pôsobil až do roku 1818.⁴

O rodinnom živote posledného grófa sa dochovali kuriózne, ba na svoju dobu až škandalózne správy. Jeho prvá manželka Rozália Csáky nielen že žila nezriadený život, no viackrát sa svojho manžela pokúsila zavraždiť. Po poslednom pokuse o otravu čiernou kávou a následnom vyšetrovaní, ktoré jednoznačne preukázalo je vinu, sa gróf nakoniec rozhodol pre v tej dobe

¹ *Štúdia vyšla v rámci riešenia projektu VEGA 1/0626/21 Horné Uhorsko, špecifický fenomén stredoeurópskeho vývinu v ranom novoveku. UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és várának története*. Huszt 1912, s. 31 – 34.

² MNL BAZML ZL Sátoraljaújhely, IV. 2001 b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. Szirmay-Kazinczy-féle históriai iratok 1214 – 1786 (1848). Iratok, Fasc 212, Loc. 459.

³ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 32.

⁴ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 37; BEŇKO, Ján. *Stropkov*, s. 77.

veľmi ojedinelé riešenie, a to rozvod. Ku svojej zločinnej manželke sa pritom zachoval až veľmi veľkoryso. Mohla si odnieť všetko svoje oblečenie a iný osobný majetok, no hlavne jej dal vyplácať takisto doživotnú rentu v sume 300 zlatých.⁵ Z manželstva mal jednu dcéru, Máriu Kláru.

Tri roky po rozvode (1742), v roku 1745 sa gróf Žigmund Pethő po druhý raz oženil. Jeho novou manželkou sa stala Helena Skavinská, vdova po miestnom zemanovi Michalovi Vassovi, ktorá dovtedy pracovala ako komorná jeho prvej manželky. V druhom manželstve našiel napokon vtedy 67-ročný gróf šťastie. Vzhľadom na to, že jeho manželka bola od neho podstatne mladšia, usiloval sa ju ešte za svojho života materiálne zabezpečiť. V roku 1749 spísal poslednú vôľu, v ktorej svojej manželke odkázal hrad a mestečko Stropkov s jeho čiastkovým panstvom. Svojej dcére Márii Kláre v testamente odkázal Brusnicu a Havaj spolu s niekoľkými ďalšími dedinami, patriacimi ku Stropkovskému panstvu.⁶

Týmto grófovým rozhodnutím sa však cítili poškodení viacerí dediči rodu, pochádzajúci z jeho ženských línií, a preto niektorí z nich ešte počas života grófa Žigmunda Pethő testament napadli. Gróf sa snažil separátne dohodnúť uzavretím dohôd najprv s grófom Imrichom Sztárayom a potom s barónom Jánom Barkóczym. Po jeho smrti však vystúpili s novými nárokmi nielen oni, no rovnako sa prihlási aj ďalší dediči.⁷

Potom, ako gróf Žigmund Pethő dňa 17. novembra 1764, ako posledný mužský príslušník rodu, v úctyhodnom veku 86 rokov umrel, zanechal po sebe nielen mladú vdovu Helenu Skavinskú, ale aj obrovské panstvo s právne nedoriešenými dedičskými vzťahmi. Podobne ako už skôr gróf Imrich Sztáray či barón Ján Barkóczy, o svoj diel zo Stropkovského panstva sa začali hlásiť takisto ďalší potomkovia ženských línií rodu. Ako prvý sa odhodlal k zabratiu časti majetkov barón Gabriel Keglevics, ktorý sa už v roku 1765 zmocnil fundácie Kongregácie sv. Škapuliara a jej príjmov z týždenného i výročného trhu, ako aj pôdy, patriacej k farskému kostolu. Stropkovské panstvo i samotné mestečko sa v tom roku dostalo do faktickej držby troch zemepánov.⁸

Po mnohých rokovaní sa v máji 1767 napokon väčšina dedičov rozhodla na rozdelení Stropkovského panstva, a to podľa šiestich línií rodu: grófkou Evy Pethő, grófov Ladislava Pethő, Žigmunda Pethő a grófiok Alžbety,

⁵ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 35.

⁶ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 36 – 37.

⁷ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 37 – 38.

⁸ BEŇKO, Ján a kol. *Stropkov*. Košice 1994, s. 77 – 78.

Zuzany a Márie Pethó.⁹ Spolu s celým panstvom tak bolo na šesť častí rozdelené takisto mestečko Stropkov s hradom, kde boli šiestim líniám rodiny prirúdené nielen samostatné budovy, ale aj jednotlivé izby, miestnosti, chodby či schodišťa. Reprezentanti jednotlivých línií rodu podpísali dohodu o rozdelení panstva na Stropkovskom hrade 29. mája 1767. Novými majiteľmi panstva sa stali: gróf Imrich Sztáray, barón Samuel Dessewffy, barón Wolfgang Vécsey, barón Ladislav Sennyey, barón Samuel Haller a barón Gabriel Keglevics.¹⁰

Predmetom delby panstva boli zatiaľ však iba obce, ktoré k nemu patrili, mestečko bolo zatiaľ ponechané v spoločnej správe, a to až do jeho riadneho geodetického zamerania a vyhotovenia podrobného majetkového súpisu.¹¹ Rovnako v spoločnom vlastníctve všetkých dedičov ostali hospodárske objekty v mestečku, ako boli štyri krčmy, dva mlyny, clo, bitúnok a príjmy z trhov, resp. dôchodky plynúce z ich prenájmu.¹² Predmetom rozdelenia medzi jednotlivé línie rodu neboli ani také súčasť hradu, ako hradná brána, väzenie, studne, miestnosť správcu, stajne, vozárne a pivnica.¹³ Naproti tomu panský majer, resp. záhrada v mestečku bola rozdelená medzi dedičov panstva na štyri časti.¹⁴ Hrad, rozdelený na šesť častí, sa stával stále menej obývatelným, začal chátrať a jeho rozpadávajúce sa múry si po rokoch obyvatelia mestečka rozobrali ako stavebný materiál.¹⁵

Ani s touto dohodou neboli však spokojní všetci dediči vrátane vdovy po poslednom grófovi, Heleny Skavinskej. Nasledovali preto ďalšie rokovania a súdne spory. Napokon sa dediči dohodli na spoločnej správe panstva prostredníctvom komposesorátu, pričom príjmy z neho sa mali rovnomerne deliť na šesť častí.¹⁶ V nasledujúcich rokoch sa opäť zvyšoval počet dedičov a spoluvlastníkov Stropkovského panstva, ktorými sa postupne stali: grófi Castelli, Keglevics, Sennyey, Dessewffy, Cziráky, Barkóczy, Viczay, Szirmey, Széchenyi, Sztáray a Haller, baróni Perényi, Vécsey, Horváth, Reviczky, zemania Almássy, Jekelfalussy, Beóthy, Fekete, Szlávy, Suba, Závody a poľskí šlach-

⁹ ŠA Prešov, Pethó Stropkov, 908.

¹⁰ BEŇKO, Ján. *Stropkov*, s. 79; UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 39 – 47.

¹¹ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 46.

¹² UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 47.

¹³ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 45.

¹⁴ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 45.

¹⁵ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 49.

¹⁶ BEŇKO, Ján. *Stropkov*, s. 80.

tici Szcapanowski, Lesziczowski, Bukowski, Radowski, Swencicki a Młodzawowski.¹⁷

Pri delení panstva jednoznačne najhoršie obišla vdova po grófovi Žigmundovi Pethő, Helena Skavinská. Potom, ako dediči rodu v ženských líniách spochybnili testament jej manžela, ktorý z nej robil hlavnú dedičku a pani mestečka aj hradu, napriek sľubom aj dohodám s grófom Sztáraym aj inými z dedičov, postupne strácala svoje pozície a nakoniec ostala bez významnejšieho majetku. Znechutená z týchto praktík opustila napokon Stropkovský hrad a utiahla sa do dediny Okrúhle, kde do konca života poberala nevelkú rentu od nových majiteľov panstva jej manžela.¹⁸ Jej brat Anton Skavinský však naďalej z titulu nájmu užíval miestne krčmy, mlyny, bitúnok a ďalšie príjmy za 2 200 rýnskych zlatých ročne.¹⁹

V druhej polovici storočia, v čase urbárskej regulácie, patrilo mestečko ôsmim zemepánom, ktorými boli: gróf Ján Barkóczi, grófi Keglevicsovci, grófi Sztárayovci, baróni Dessewffyovci, baróni Vécseyovci, plukovník Almásy, barón Ladislav Sennyey a barónka Horváthová.²⁰ Pritom grófovi Barkóczimu patrilo 10 sedliackych a tri želiarske usadlosti, grófom Keglevicsovcom 28 sedliackych usadlostí, z nich štyri slobodné (slobodne sa mohli sťahovať), grófom Sztárayovcom 25 sedliackych a po jednej želiarskej aj podželiarskej usadlosti, grófom Dessewffyovcom 18 sedliackych a rovnako po jednej želiarskej a podželiarskej usadlosti, barónom Vécseyovcom 15 sedliackych (dve slobodné) a dve želiarske usadlosti, plukovníkovi Almásymu tri slobodné sedliacke a jedna želiarska usadlosť, barónovi Sennyeymu osem sedliackych a dve želiarske domácnosti a barónke Horváthovej päť slobodných sedliackych a štyri želiarske usadlosti.²¹

Okrem zemepánov Stropkova a Stropkovského panstva vlastnili niektoré menšie majetkové podiely, najmä domy, opustené poddanské usadlosti či iba ku nim patriace hospodárstva, nie však obývané sedliacke či želiarske usadlosti. Väčšinou takto Pethőovci a po nich ďalší majitelia panstva odmeňovali za rôzne služby u nich slúžiacich zemanov, slobodníkov alebo aj sedliakov. Ešte v roku 1712 daroval gróf Michal Pethő za verné služby sebe a svojmu

¹⁷ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 49.

¹⁸ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 39 – 41.

¹⁹ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 47.

²⁰ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

²¹ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

svokrovi, miestnemu zemanovi Gabrielovi Egrimu, dve opustené usadlosti: Poľakovskú a Povražnikovskú.²²

Ešte v roku 1704 gróf Gašpar Pethő za verné služby, preukázané jeho chorému otcovi aj jeho manželke, predal zemanovi Baltazárovi Veresovi opustenú polovičnú slabejovskú usadlosť spolu s domom a hospodárskymi budovami za 100 uhorských zlatých. Baltazár Veres ju potom v roku 1741 so všetkými náležitosťami a právami predal ďalšiemu miestnemu zemanovi Ladislavovi Vassovi.²³

V roku 1751 dal gróf Žigmund Pethő svojmu sekretárovi Štefanovi Győrfymu do zálohu usadlosť Michala Pohárnoka so všetkými budovami, roľami, lúkami a lesmi za 300 zlatých a majerské polia s právom užívať krčmu za ďalších 400 uhorských zlatých, spolu s ďalšou pôdou vo všetkých troch chotárnych častiach. Záloh bol uzavretý na dvadsať rokov, pričom vyplatený mohol byť iba v zlatých alebo strieborných peniazoch.²⁴ V nasledujúcom roku dal gróf Žimund Pethő do zálohu na desať rokov Andrejovi Hlaváčovi fignarovskú usadlosť za 30 zlatých.²⁵

V roku 1767, v čase delenia Stropkovského panstva medzi pethőovských dedičov, malo v mestečku v držbe pôdu, domy a hospodárske budovy dvadsať zemianskych vlastníkov. Boli nimi: dediči Juraja DERMAKA, vdova Jakuba BIROVICSA, synovia Andreja DALEJCSIKA, potomkovia Juraja ERŐSSA, Andrej HLAVÁCS, Ladislav VAS, Imrich GOSZTONYI, Ján KRISANOVSZKY, František KEREKES, Andrej ZELTMAJER, Ján VAS, Juraj ALBERT, Juraj SZÚCS, Anton VASS, Ján PERHÁCS, Juraj BARICKSKAY, František VASS, Imrich HOCSEY a Žigmund ROKICZKY.²⁶

Hospodárske pomery

Prvé údaje o hospodárskych a spoločenských pomeroch v mestečku poskytuje daňový súpis z r. 1714. Podľa jeho záznamov bývalo vtedy v Stropkove sedem sedliackych a tridsaťsedem želiarskych domácností. Na rozdiel od konca povstania mali už rovnomerne rozdelenú poľnohospodársku pôdu. Z deviatich sedliackych usadlostí užívali všetky sedliacke usadlosti rovnakú výmeru polí, a to plochu osievanú 12 gbelmi obilia, spolu teda 84 gbelov. Zo želiarov nemal v držbe ornú pôdu žiaden. Všetci siedmi sedliaci užívali rovnako aj lúky, a to s rozlohou po 3 koscov. Podobne ani lúky nemala v držbe

²² ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 278.

²³ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 592.

²⁴ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 749.

²⁵ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 751.

²⁶ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 897.

žiadna zo želiarskych domácností.²⁷ Veľká väčšina želiarskych domácností patrila miestnym remeselníkom (a obchodníkovi), ktorí v počte 27 boli jednoznačne najpočetnejšou zamestnaneckou skupinou, tvoriacou viac ako 60 % obyvateľstva.

Okrem aktuálnej ekonomickej štruktúry mestečka a jeho prevažne remeselníckeho charakteru poukazujú údaje súpisu takisto na ďalšiu nemenej významnú skutočnosť. Popri 44 obývaných poddanských (zdaňovaných) domácnostiach registroval totiž v mestečku takisto ďalšie dve opustené poddanské usadlosti a 18 želiarskych domov, oslobodených od zdanenia, obývaných panským služobníctvom.²⁸ To jasne dokazuje, že morová epidémia nemala v Stropkove a jeho okolí zďaleka také ničivé dôsledky ako v južných okresoch stolice a veľká väčšina jeho obyvateľov, viac ako 95 %, ju prežila. Samozrejme, znamená to, že ani hospodárstvo mestečka neutrpelo také škody ako napr. v Michalovciach²⁹ alebo v Kráľovskom Chlmci, či v mestečkách Dolného Zemplína, čo ho zvýhodňovalo v jeho ďalšom ekonomickom vývine v nasledujúcom storočí.

Nasledujúci celokrajinský súpis, vykonaný iba o rok neskôr, v roku 1715, zachytáva hospodárske, demografické a spoločenské pomery v kráľovstve štyri roky po ukončení povstania Františka II. Rákócziho. Samozrejme, jeho údaje sa iba minimálne líšia od súpisu z predchádzajúceho roku. V čase jeho vykonania žilo v Stropkove stále sedem sedliackych domácností, ktoré naďalej hospodárili na ornej pôde s plochou 84 gbelov, pričom všetci sedliaci mali v držbe rovnakú výmeru polí po 12 gbelov. Podobne každá sedliacka usadlosť mala v držbe lúky s rozlohou 3 koscov, spolu teda na ploche 21 koscov.³⁰

Želiarskych domácností bolo v mestečku stále 37, z ktorých 26 sa zaoberalo remeslom a jedna obchodom. Keďže ďalších 14 želiarskych domov bolo oslobodených od platenia dane, pretože ich obývali služobníci panstva, tak skutočný počet poddanského obyvateľstva v Stropkove bol podstatne vyšší,

²⁷ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2005/b. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztonsági iratok – Acta perceptoralia et commissariatica 1663-1777. C. Loc. 114. No. 87. Conscriptio Ignobilium pro Cassa Contributionali deserviens 1714, Sztropkó.

²⁸ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2005/b. C. Loc. 114. No. 87.

²⁹ V Michalovciach ostalo po more iba šesť obývaných poddanských usadlostí.

³⁰ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2005/b. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztonsági iratok – Acta perceptoralia et commissariatica 1663-1777. C. Loc. 114. No. 89. Conscriptio totius Comitatus pro pro Cassa Contributionali deserviens 1715, Sztropkó.

a to 58 domácností.³¹ Pritom v hospodárskej štruktúre Stropkova naďalej dominovala remeselná výroba, zamestnávajúca takmer polovicu obyvateľstva.

Podrobný súpis Stropkovského panstva, vyhotovený pri jeho delení medzi šesť línií dedičov v roku 1767, evidoval už v mestečku celkovo 181 poddanských usadlostí, resp. domácností vrátane krčiem, mlynov, usadlostí, užívajúcich z titulu zálohu zemanmi a takisto usadlostí oslobodených od daní či iných poddanských povinností.³² Z nich väčšina, spolu 99 domácností, sa zaoberalo remeselnou výrobou, ktorá tak zamestnávala alebo skôr živila takmer 60 % obyvateľstva. Ďalších trinásť domácností zamestnávalo priamo panstvo ako kastelána, správcu, panských hajdúchov, strážnikov, muzikantov, pastierov, kuchárov či záhradníka, príp. stolica, a to felčiara. Poľnohospodársku pôdu s rôznou výmerou malo v držbe 52 stropkovských domácností. Väčšina z nich sa však venovala remeslu ako hlavnému zamestnaniu a ich pôda nepresahovala výmeru 2 gbelov pri jesennej sejbe. Za skutočných sedliakov možno v tom čase v mestečku považovať iba štyroch. Najväčšou usadlosťou pritom, samozrejme popri panstve a iných šľachtických vlastníkoch, disponoval miestny lekár.³³

Významné zmeny v hospodárskej štruktúre mestečka priniesla urbárska regulácia Márie Terézie v roku 1772. Podľa nového tereziánskeho urbára bolo 113 miestnych poddanských usadlostí označených za sedliacke a ďalších štrnásť za želiarske. Pritom všetky sedliacke usadlosti mali v držbe ornú pôdu a lúky v extraviláne, avšak zo želiarskych ani jedna. Až 48 domácností disponovalo však iba osminovou výmerou sedliackej usadlosti a poľnohospodárstvo tak bolo pre nich rozhodne len doplnkovým zamestnaním. Ďalších 64 domácností hospodáril na štvrtinovej usadlosti, čo takisto mohlo znamenať, že ich hlavnou ekonomickou aktivitou bola remeselná výroba. Najväčšou usadlosťou bola jedna trojosminová, ktorá však takisto nedosahovala výmeru ani polovičnej sedliackej usadlosti.³⁴ Je zrejmé, že veľká časť domácností, registrovaných v panskom súpise z r. 1767 nebola zachytená v urbári, keďže nehospodáril na urbárskej pôde a nevzťahovali sa na nich urbárske povinnosti voči zemepánom.

Údaje o hospodárskej skladbe mestečka z konca 70. rokov poskytujú dicitálne (daňové) súpisy z poslednej tretiny storočia. Podľa takého súpisu z roku 1779 žilo v Stropkove 129 poddanských domácností. Z nich patri-

³¹ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátorajaujhely, IV. 2005/b. C. Loc. 114. No. 89.

³² ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

³³ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 897.

³⁴ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

lo sedliakom 87, želiarom 16 a podželiarom štyri. Ďalšie obývali sedliacki bratia a synovia alebo panské služobníctvo, nezaraďené ku žiadnej z kategórií.³⁵ Z poddanských domácností v mestečku takmer všetky, 117, mali v držbe ornú pôdu v chotári, čo znamená, že poľnohospodárstvo bolo dominujúcim zamestnaním obyvateľstva. Zároveň sa však 78 domácností zaoberalo remeselnou výrobou, čo spolu s malou výmerou poddanských hospodárstiev jednoznačne dokladá len doplnkový význam poľnohospodárstva v ekonomickej štruktúre Stropkova.³⁶

Z uvedených údajov jasne vyplýva, že počas celého 18. storočia bolo poľnohospodárstvo hospodárskym odvetvím, ktoré v istej miere poskytovalo obživu väčšine obyvateľov Stropkova. Na začiatku storočia, bezprostredne po Satmárskom mieri (r. 1715), hospodáril celú mestečko na ornej pôde, osievanej 84 gbelmi obilia, ktorú užívalo sedem miestnych sedliackych usadlostí s rovnakou plochou po 12 gbelov. Rovnako celkovú výmeru lúk v Stropkove, 21 koscov, užívalo týchto sedem sedliakov, a to opäť rovnakým dielom každý po 3 koscoch.³⁷

Ďalší poddaní obyvatelia mestečka, spravidla remeselníci s postavením želiarov, užívali veľkú konopnú záhradu a individuálne polia na tzv. klčoviskách, ktoré nepatrili do urbáru a nevzťahovali sa tak na nich poddanské povinnosti. Chotár malo mestečko rozdelený na tri časti, čo znamená, že sedliaci používali vtedy progresívnejší trojpoľný systém hospodárenia, pri ktorom sa v jednej časti chotára po niekoľko rokov vysievali oziminy, v druhej jariny a tretia ležala úhorom. Kým tretina chotára ležala na rovine a bola úrodná, dve tretiny, situované v kopcoch, vyžadovali väčšiu starostlivosť a hnojenie. Obyvatelia mestečka však mali v chotári bohaté lúky a dostatočné pasienky pre svoj dobytok. V rozsiahlych dubových a bukových lesoch mohli za poplatok zbierať žalude a bukvice ich svine. Panské lesy im rovnako poskytovali dostatok dreva na kúrenie aj na stavbu ich domov.³⁸

Už o päť rokov mladší súpis z roku 1720 obsahuje však podstatne odlišné údaje o obyvateľstve a poľnohospodárstve v Stropkove. Podľa jeho údajov hospodáril totiž mestečko už na celkovej ploche polí, vysievaných 192 gbel-

³⁵ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely IV. 2005/d. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773-1846. Sztropkó 1774-1802: Dicálny súpis mestečka z r. 1779.

³⁶ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely IV. 2005/d. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773-1846. Sztropkó 1774-1802: Dicálny súpis mestečka z r. 1779.

³⁷ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2005/b. C. Loc. 114. No. 89.

³⁸ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2005/b. C. Loc. 114. No. 89.

mi obilia. Celková úrodnosť chotára bola stanovená na 768 gbelov, čo predstavovalo štvornásobok zasiatého zrna. Celková výmera lúk v stropkovskom chotári stúpila pritom iba mierne, na 24 koscov.³⁹

Do druhej polovice storočia opäť vzrástla výmera poľnohospodárskej pôdy v stropkovskom chotári. V roku 1667 malo v držbe polia celkovo 57 hospodárstiev, najmä remeselníkov, teda mešťanov zemepanského mestečka. Spolu osievali rovnakú výmeru 103 a $\frac{1}{4}$ gbela obilia pri jesennej, ako aj pri jarnej orbe. Ak predpokladáme, že pri používaní trojpoľného hospodárstva ležala rovnako veľká tretia časť chotára úhorom, tak celé mestečko hospodáril na ploche 309 a $\frac{3}{4}$ gbelov ornej pôdy. Podobne užívalo 29 hospodárstiev lúky s celkovou plochou 29 vozov.⁴⁰ Skutočnosť, že iba asi polovica hospodárstiev užívala aj lúky, bola výsledkom faktu, že pre ich majiteľov, remeselníkov, bolo poľnohospodárstvo iba doplnkovým zamestnaním. Takmer všetky stropkovské usadlosti užívali však malé výmery ornej pôdy s rozlohou od $\frac{2}{4}$ do dvoch gbelov pri jesennej či jarnej orbe, čo bolo podstatne menej ako v okolitých obciach patriacich panstvu. Väčšou výmerou polí disponovali iba miestni panskí muzikanti a najmä zeman Zeltmajer, užívajúci polia, osievané dvakrát ročne ôsmimi gbelmi obilia, spolu s lúkami s rozlohou 10 vozov.⁴¹

Podrobný súpis mestečka, vyhotovený v súvislosti s delením Stropkovského panstva, obsahuje po prvý raz takisto údaje o hospodárskych zvieratách. Tie chovalo 94 domácností v mestečku, teda aj tie, ktoré neužívali žiadnu poľnohospodársku pôdu. Spolu na všetkých stropkovských hospodárstvách mali 56 volov, 14 koní, 104 kráv, 15 býčkov, dva somáre, deväť včelích rodín, 16 oviec a asi 90 sviň.⁴² Stavby dobytky na jednotlivých usadlostiach boli veľmi nízke, najviac koní a sviň mal mlynár, no takmer u všetkých hospodárstiev nepresahoval počet domácich zvierat jedného druhu jeden kus.⁴³

Stropkovský chotár bol v tom čase hodnotený ako zväčša menej úrodný, okrem úrodnej časti, rozprestierajúcej sa na rovine. Orná pôda sa nachádzala v troch častiach chotára, najviac, 70 gbelov, v jeho hornej časti, Ďalších 60

³⁹ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2005/b. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztonszági iratok – Acta perceptoria et comissariatica 1663-1777. C. Loc. 114. No. 95. Conscriptio Comitatus Zempleniensis per Regni Conscriptores peracta 1720, Sztropkó.

⁴⁰ Na rozdiel od jednotky kosca, ktorá označovala plochu, ktorú bol schopný pokosiť jeden kosec za deň, voz sa vzťahoval na výmeru lúky, poskytujúcu v priemere jeden voz sena ročne.

⁴¹ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

⁴² ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

⁴³ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

gbelov v prostrednej časti a napokon 10 gbelov v dolnej časti chotára. Lúk mali pre svoje potreby dostatok, s rozlohou celkovo asi 100 vozov a rovnako situovaných v troch častiach chotára.⁴⁴

Nemalé zmeny v štruktúre poľnohospodárstva v celej krajine priniesli reformy osvietenského absolutizmu v druhej polovici 18. storočia. Vláda Márie Terézie v rokoch 1740 – 1780 znamenala nástup osvietenského absolutizmu v celej Habsburskej monarchii. V duchu nových národohospodárskych a štátoprávných koncepcií začal štát v oveľa väčšej miere zasahovať do života všetkých obyvateľov krajiny a stále viac záujmu prejavoval o životné podmienky poddaných. Jedným z hlavných cieľov moderného absolutistického štátu bola úprava postavenia sedliakov, najmä však právnych vzťahov medzi zemepánmi a poddanými. Podobne ako v celej monarchii aj v Uhorsku byrokratický štátny aparát vyžadoval od zemepánov stále častejšie súpisy pôdy, usadlostí, poddaných a ich robotných povinností. Najvýznamnejším zásahom štátnej moci do života poddaného ľudu, poddansko-zemepanských vzťahov, a teda do pomerov na vidieku vôbec, bola rozsiahla reforma Márie Terézie z prvej polovice 70-tych rokov 18. storočia, známa ako urbárska regulácia. V duchu nového, osvietenského nazerania na fungovanie štátu a práva všetkých jeho obyvateľov sledovala panovníčka úpravu vrchnostenských povinností na úrovni celej krajiny. Táto reforma mala v prvom rade priniesť zlepšenie daňového systému a odbremenenie poddaných, skutočných žiteľov štátu, jeho byrokratického aparátu a armády.

Zostaveniu nového centrálného urbáru (súpisu povinností poddaných) v Uhorsku predchádzalo zaznamenávanie daného stavu vo všetkých obciach krajiny. Vrchnosť v každej stolici musela vtedy vykonať súpis všetkej obrábanej pôdy, na nej pracujúceho poddanského obyvateľstva a jeho povinností voči zemepánom. Podľa presne stanovenej schémy a vládnych inštrukcií spisovali stoliční komisári daný stav priamo vo všetkých obciach. Pomery zisťovali na základe deviatich predpísaných otázok. Stolice sa iba veľmi neochotne a pomaly podrobovali tomuto nariadeniu, v ktorom videla ohrozenie svojich záujmov, ako aj obmedzovanie práv a výsad. Odpovede poddaných na deväť otázok, a samozrejme, samotný tereziánsky urbár, poskytujú jedinečné informácie o hospodárskych a sociálnych pomeroch, povinnostiach poddaných voči vrchnosti, ako i o rôznych iných stránkach života na vidieku v druhej polovici 18. storočia.

Takýto urbársky súpis zemepanského mestečka Stropkov vykonal komisiári Zemplínskej stolice Andrej Berhelyi a Mikuláš Mattyassovszky priamo

⁴⁴ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

v mestečku dňa 28. apríla 1772. Odpovede na predpísaných deväť otázok poskytli zástupcovia poddanského obyvateľstva: richtár František Geci, notár Juraj Fliper a prisázný Ján Tkáč.⁴⁵ Ich údaje poskytujú jedinečné informácie o prírodných, hospodárskych a spoločenských pomeroch mestečka a jeho poddanského obyvateľstva v druhej polovici 18. storočia.

Na začiatku 70. rokov 18. storočia, v čase vykonania urbárskeho súpisu, existovalo v Stropkove spolu 130 poddanských domácností. Z nich 113 patrilo sedliakom, 13 želiarom a 2 podželiarom. Zaujímavá je skutočnosť, že medzi sedliakmi boli vtedy iba šiesti slobodní a 107 tzv. večných, teda pripútaných k pôde. V mestečku bolo v čase vykonania súpisu päť opustených sedliackych usadlostí, z ktorých ku dvom z nich stále patrila urbárska pôda v chotári.

Výmera polí a lúk, ktoré užívali jednotlivé stropkovské poddanské, resp. sedliacke usadlosti, sa líšila nielen podľa ich veľkosti, ale rovnako aj podľa ich vlastníkov. Desiati sedliaci grófa Jána Barkóczyho s polovičnými usadlosťami disponovali rovnakou plochou polí, 7 prešporských meríc a lúkami s rozlohou po troch koscov. Všetkých 24 tzv. večných poddaných a rovnako štyria slobodní poddaní grófa Keglevicsa užívali rovnakú výmeru polí, a to po 4 a ½ prešporskej merice a rovnako lúky s plochou 1 a ½ kosca. Z ďalších 24 „večných“ poddaných grófa Antona Sztárayho, rovnako s polovičnou usadlosťou, disponovalo 18 ornou pôdou s rozlohou 10 a šiesti mali 5 prešporských meríc. Podobne užívalo 18 z nich lúky s výmerou dvoch a štyria len jedného kosca. Z 19 sedliakov baróna Ladislava Dessewffyho s polovičnou usadlosťou (u jedného nebola veľkosť usadlosti uvedená) mali sedemnásti v držbe polia s plochou 8 a dvaja 4 prešporských meríc. Takisto disponovali lúkami s rozlohou dvoch, resp. jedného kosca. Po osem prešporských meríc ornej pôdy a jednom kosci polí patrilo aj ku dvom opusteným sedliackym usadlostiam. Z trinástich „večných“ poddaných baróna Volkfanga Vécseyho mali 12 polia s výmerou po 4 prešporské merice a lúky s plochou 2 koscov, rovnako ako Vécseyho dvaja slobodní, rovnako štvrtinový poddaní. Takisto všetci traja poddaní plukovníka Almássyho disponovali štvrtinovou usadlosťou a užívali po 4 prešporské merice polí a lúky s rozlohou 2 koscov. Rovnakou plochou polí disponovali tiež ôsmi „veční“ poddaní Ladislava Sennyeyho, a to po 4 prešporské merice polí a 2 kosce lúk. Takisto piati poddaní, patriaci Imrichovi Horváthovi, z ktorých dvaja boli označení za štvrtinových, všetci užívali polia s výmerou po 4 prešporské merice a lúky na ploche 2 koscov.

Obyvatelia mestečka v čase vykonania urbárskeho súpisu, v roku 1772, spoločne užívali lúku s rozlohou 6 koscov. Želiari a podželiari nemali žiadne

⁴⁵ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

polia ani lúky. Okrem urbárskych polí a lúk užívali poddaní obyvatelia mestečka aj ďalšie plochy poľnohospodárskej pôdy na tzv. kľčoviskách. Išlo o pôdu získanú vyklčovaním lesa, vysušením močiara alebo rozdelením opustených usadlostí, ktorá nepodliehala všetkým dávkam ako pôda urbárska.⁴⁶

Stropkovský chotár bol stále rozdelený na tri časti, pričom jedna časť, ležiaca na rovine, bola kvalitná a ďalšie dve, nachádzajúce sa na kopcoch, iba málo úrodné. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia sa výrazne zmenšila výmera ornej pôdy, patriacej ku mestečku, potom ako gróf Keglevics vyňal z chotára asi tretinu polí a pripojil ku svojmu majeru. Sedliaci (a mešťania) potom museli zvyšnú pôdu prerozdeliť opäť na tri časti, čo spôsobilo jednak zníženie nimi užíwanej ornej pôdy, jednak nedostatok úhoru, poskytujúceho pasienky pre dobytok poddaných obyvateľov Stropkova. Dve chotárne časti boli také slabo úrodné, že pre pestovanie pšenice a raže vyžadovali hnojenie každý druhý rok. Úrodnejšiu tretinu chotára stačilo, keď pohnojili každý štvrtý rok, avšak so štyrmi kusmi dobytky.⁴⁷

Sedliaci a mešťania zemepanského mestečka pestovali na svojich hospodárstvach predovšetkým obilniny, ako pšenicu, raž, jačmeň a ovos. Rozšírené bolo však rovnako aj pestovanie konope a ľanu.⁴⁸ Na ich močenie mali v chotári dostatok vodných plôch. Okrem obilnín pestovali obyvatelia na svojich hospodárstvach takisto ďalšie plodiny, najmä strukoviny,⁴⁹ no iste i kapustu a zeleninu.

Rovnako ako pred niekoľkými rokmi, chovali stropkovskí mešťania a sedliaci pomerne vysoký počet dobytky. Slúžili im na to pasienky a lúky, užívané tak jednotlivými hospodárstvami, ako aj celou poddanskou komunitou. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia mali však problémy s kvalitným krmivom, najmä v dôsledku zabratia časti chotára grófom Keglevicsom. Kvôli nedostatku úhoru boli tak oveľa viac závislí na lúkach, ktoré mohli kosiť dvakrát ročne. Keďže sa však stropkovské lúky rozprestierali pri Ondave, po povodniach boli nepoužiteľné, čo opäť komplikovalo pasenie dobytky. Na pasienie sviň slúžili obyvateľom mestečka dubové a bukové lesy v chotári, rodiace

⁴⁶ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

⁴⁷ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó; TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemlénmegyei jobbágyvallomás az úrbérrendezés korából II.* Nyíregyháza 1996, s. 275.

⁴⁸ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó; TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemlénmegyei jobbágyvallomás*, s. 275 – 276.

⁴⁹ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó; TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemlénmegyei jobbágyvallomás*, s. 275 – 276.

dostatok žaluďov a bukvic, aj keď nie každý rok. Pre potreby svojho dobytku mali obyvatelia v chotári dostatok vody a napájadiel.⁵⁰

Svoje obilie si mohli obyvatelia mlieť v tom čase už iba v jednom panskom mlyne v chotári mestečka. Svoje dopestované poľnohospodárske produkty, mäso a mliečne výrobky zhodnocovali obyvatelia najmä na miestnom týždennom a siedmich výročných trhoch (jarmokoch), príp. aj na vzdialenejších trhoch v Kurime, Bardejove, Vranove a prihraničných poľských mestečkách. Rozsiahle lesy v chotári mohli obyvatelia mestečka slobodne využívať na ťažbu stavebného dreva, ako aj na zbieranie dreva na kúrenie.⁵¹

V čase vykonania urbárskeho súpisu bolo v mestečku šesť pustých usadlostí, pričom na štyroch z nich vtedy ešte stáli domy. Usadlosti opustili ich majitelia z rozličných dôvodov: kvôli úmrtiu majiteľa, úhynu dobytku, zlej úrode. Tieto usadlosti, ako aj k nim patriace polia a lúky, užívali čiastočne panstvo a čiastočne ďalší poddaní z mestečka.⁵²

Nový, jednotný, tzv. tereziánsky urbár v tlačenej podobe bol pre Stropkov vydaný dňa 25. februára 1774. Do stravu a štruktúry poľnohospodárstva v mestečku však podstatnejšie nezasiahol. V mestečku bolo podľa jeho údajov 129 poddanských usadlostí, pričom v tomto období patrilo už 99 z nich tzv. večným sedliakom a 14 slobodným sedliakom. Ďalších 14 poddanských domácností bolo želiarskych a dve podželiarske. Zemepánmi mestečka naďalej boli: gróf Ján Barkóczy, gróf Keglevics, gróf Sztáray, barón Dessewffy, barón Vécsey, plukovník Almásy, barón Ladislav Sennyey a barónka Horváthová.⁵³

V mestečku boli vtedy v podstate iba dvojaké sedliacke usadlosti, a to štvrtinové a osminové. Jedna bola trojštvrтинová. Štvrtinových bolo 43 a osminových 69. Veľkosť sedliackych usadlostí nebola ani podľa nového urbára jednotná a líšila sa aj v rámci podielov jednotlivých zemepánov. Tzv. veční poddaní grófa Jána Barkóczyho mali v držbe sedem štvrtinových, dve osminové a jednu trojštvrтинovú usadlosť. Okrem nich bývali na grófových majetkoch takisto tri želiarske domácnosti. Rovnako „veční“ poddaní grófov Keglevicsovcov mali v držbe 21 osminových a tri štvrtinové usadlosti. Ich štyria slobodní sedliaci mali v držbe takisto osminové usadlosti. Z podda-

⁵⁰ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó; TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemplénmegyei jobbágyvallomások*, s. 275 – 276.

⁵¹ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó; TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemplénmegyei jobbágyvallomások*, s. 275 – 276.

⁵² MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó; TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemplénmegyei jobbágyvallomások*, s. 276.

⁵³ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

ných grófov Sztárayovcov užívalo 20 štvrtinové a piati osminové usadlosti. Títo zemepáni nemali žiadnych slobodných sedliakov, na ich majetkoch žila však jedna želiarska a jedna podželiarska domácnosť. Z poddaných baróna Dessewffyho malo 10 štvrtinovú a 9 osminovú usadlosť. Takisto na jeho majetku bývala domácnosť jedného želiara a jedného podželiara. Z trinástich „večných“ poddaných baróna Vécseyho malo 12 v držbe osminovú a jeden štvrtinovú usadlosť. Jeho dvaja slobodní sedliaci užívali osminové usadlosti. Dvaja vécseyovskí želiari mali v držbe po štvrtinovej usadlosti. Plukovník Almássy mal iba jedného želiara, užívajúceho štvrtinovú sedliacku usadlosť a troch slobodných sedliakov s osminovou usadlosťou. Barón Ladislav Senyey mal sedem „večných“ poddaných s osminovou a jedného so štvrtinovou usadlosťou, pričom osminovými usadlosťami disponovali aj jeho dve želiarske domácnosti. Zo slobodných sedliakov barónky Horváthovej mali štyria v držbe osminovú a jeden štvrtinovú usadlosť. Jej štyri želiarske domácnosti neužívali žiadne urbárske usadlosti.⁵⁴

Jednotlivé domácnosti, klasifikované ako sedliacke, užívali polia a lúky v chotári mestečka, pričom ich výmera bola už zjednotená podľa veľkosti usadlostí. Ku štvrtinovej usadlosti patrila orná pôda s rozlohou 5 a $\frac{1}{4}$ jutár a ku osminovej usadlosti plocha polí 2 a $\frac{3}{8}$, resp. 2 a $\frac{5}{8}$ jutár. Štvrtinové usadlosti užívali lúky v chotári s plochou 2 koscov a osminové jedného kosca. Jediná trojštvrťinová usadlosť v mestečku mala v držbe polia s rozlohou 7 a $\frac{5}{8}$ jutár a lúku s výmerou troch koscov. Celkovo hospodárili všetky domácnosti v mestečku na urbárskej pôde s rozlohou 401 jutár polí a 146 koscov lúk.⁵⁵

Ku každej usadlosti patrila pôda v intraviláne mestečka s rovnakou plochou, pol prešporskej merice, V chotári mala mať celá usadlosť v držbe polia s výmerou 20 jutár a lúky s rozlohou 8 koscov. Pritom každé jutro malo byť osievané dvoma prešporskými mericami obilia. Všetka poľnohospodárska pôda v extraviláne bola využívaná iba ako polia a lúky. Podľa kvality patrila do prvej triedy. Lúky, užívané jednotlivými sedliackymi usadlosťami, kosili len raz ročne. Obyvatelia mestečka mali k dispozícii dostatočne veľké pasienky, ktoré mohli využívať aj farár, učiteľ, panský provizor a ďalší úradníci panstva, v počte po dva voly a dve kravy. Dobytok im pásli súkromní, resp. obecní pastieri. V extraviláne nemali obyvatelia žiadne záhrady. Rovnako nemali už žiadne obecné lúky. Poddaní v tom čase nedisponovali ani žiadnou pôdou na klčoviskách. Opustené usadlosti užívali stále čiastočne zemepáni

⁵⁴ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

⁵⁵ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

a čiastočne poddaní. Spoločný les obyvatelia mestečka nemali, po dohode so zemepánmi však mohli zbierať drevo na kúrenie v panskom lese.⁵⁶

Pomerne podrobný obraz o poľnohospodárstve mestečka, aspoň tom, ktoré sa realizovalo na poddanských hospodárstvach jeho obyvateľov, v desaťročí po urbárskej regulácii poskytujú dicálne (daňové) súpisy. V roku 1777 žilo v mestečku 132 poddanských domácností. Z nich 89 patrilo sedliakom, štyri sedliackym synom, 12 sedliackym vdovám, 20 želiarom a päť podželiarom. Dve boli oslobodené alebo neobývané.⁵⁷

Takmer všetky usadlosti (sedliakov, sedliackych vdov, synov i niektorých želiarov) užívali ornú pôdu s rôznou rozlohou. Najviac, až 58 z nich, hospodárilo na výmere 2 a 3/8 jutár, ďalších 28 usadlostí užívalo polia s plochou 5 jutár, 11 usadlostí malo v držbe ornú pôdu s rozlohou 2 a 5/8 jutra, na 6 jutrách hospodárilo 10 usadlostí, na poliach s plochou 5 a 2/8 jutra sedem a výmeru 7 a 5/8 mala v držbe jedna usadlosť. Podobne užívalo 81 stropkovských poddanských usadlostí lúky v chotári s plochou 1 kosca, ďalších 28 potom lúky s rozlohou 2 koscov a po jednej usadlosti mali v držbe lúky s výmerou 3, resp. 1 a pol kosca. Celkovo vtedy všetky sedliacke a želiarske domácnosti v mestečku hospodárili na poliach s rozlohou 401 jutár a na lúčkach s výmerou 146 a 1/2 koscov. Všetky polia v stropkovskom chotári boli zaradené do druhej a lúky do tretej triedy kvality.⁵⁸

Ovocné záhrady malo 115 domácností, pričom všetky podľa kvality patri- li do poslednej, tretej triedy. Kapustné polia v extraviláne užívalo 95 usadlostí s celkovou výmerou 93 a 1/2 stoviek kapustných hláv.⁵⁹ Podželiari a väčšina želiarov nemala žiadnu ornú pôdu ani lúky. Na svojich hospodárstvach chovali poddaní obyvatelia mestečka spolu 87 volov, 52 kráv, tri jalovice, jedného býčka, tri teľatá, 11 koní a 49 sviň. Z titulu tzv. spoločných úžitkov využívali všetci sedliaci možnosti zarábať si povozníctvom, sezónnymi prácami, zbierať drevo na kúrenie aj na stavbu domov. Celkovo sa na povozníctve podieľalo 98 domácností, na manuálnych prácach sa zúčastňovalo 52, drevo na kúrenie mohlo ťažiť 157 a na kúrenie 114 poddanských domácností v mestečku.⁶⁰

⁵⁶ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31.

⁵⁷ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely IV. 2005/d. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773-1846. Sztropkó 1774-1802: Dicálny súpis mestečka z r. 1777.

⁵⁸ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely IV. 2005/d. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773-1846. Sztropkó 1774-1802: Dicálny súpis mestečka z r. 1777.

⁵⁹ Plocha kapustného poľa, na ktorom sa urodilo v priemere sto kapustných hláv.

⁶⁰ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely IV. 2005/d. Zemplén vármegye adósz-

Z uvedených údajov je zrejme, že poľnohospodárstvo bolo významným hospodárskym odvetvím mestečka, na ktorom sa podieľala väčšina jeho obyvateľstva. Vzhľadom však na to, že zároveň sa 94 stropkovských domácností venovalo remeslu,⁶¹ je jasné, že poľnohospodárstvo malo pre nich iba doplnkový charakter.

Poľnohospodárstvo v obci sa uskutočňovalo vo dvoch formách. Popri poddanských hospodárstvach sedliakov, resp. mešťanov zemepanského mestečka prebiehala rovnako na panskom majeri, existujúcom v Stropkove už niekoľko storočí.

Tento majer, ktorý sa od stredoveku nachádzal v bezprostrednom susedstve mestečka a hradu, pričom okrem záhrad pri hradnom múre zaberol takisto niekoľko opustených sedliackych usadlostí, bol v čase panstva posledných grófov Pethő v dosť zanedbanom stave. Pritom niektoré jeho časti sa dostali cestou zálohu do držby iných osôb. Po rozdelení panstva mali majer užívať všetci dediči spoločne. Z nových majiteľov vykonali významné zásahy do panského hospodárstva najmä grófi Keglevicsovci. Tí zakrátko po prevzatí majetkov podstatne rozšírili majerské polia a pôdy, keď k nim pripojili tretinu urbárskeho chotára, ktorej sa násilím zmocnili na úkor poddaných obyvateľov mestečka.⁶²

Pri rozdelení panstva v roku 1767 bol vyhotovený súpis panského hospodárstva, ktorý odráža stav a úroveň panského hospodárstva v Stropkove pred prevzatím novými majiteľmi. K majeru patrili rozsiahle bukové lesy, poskytujúce veľké množstvo dreva, určeného na stavbu aj kúrenie. Úroda bukvíc a žaluďov umožňovala vykrmenie v priemere 150 sviní ročne. Súčasťou majera boli viaceré hospodárske objekty. Panská pálenica pozostávala z jednej jednopriestorovej budovy s veľkým kotlom na pálenie pálenky a stajní. Vedľa stojaci starý panský pivovar obsahoval päť nádrží na varenie piva. Pri rieke Ondave stál panský mlyn s dvoma mlynskými kameňmi v stredne dobrom stave, s niekoľkými, obnovu vyžadujúcimi hospodárskymi budovami. Najväčší panský hostinec v mestečku pozostával z troch budov, troch stajní a rozsiahlej pivnice, v dobrom stave. Nájomca hostinca mal právo výčapu pálenky po celý rok, za čo platil 1 200 rýnskych zlatých. V strede mestečka stál

zedőjének iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773-1846. Sztropkó 1774-1802: Dicálny súpis mestečka z r. 1777.

⁶¹ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljajújhely IV. 2005/d. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773-1846. Sztropkó 1774-1802: Dicálny súpis mestečka z r. 1777.

⁶² MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31.

ďalší hostinec, umiestnený v jednej budove s jednou miestnosťou. Napriek jeho žalostnému stavu mal pivnicu v dobrom stave, v ktorej bolo uložených 50, bližšie nešpecifikovaných kvalitných sudov. Ročne v nej však panstvo doviezlo 20 sudov s vínom, 80 sudov s pivom a štyri sudy pálenky. Ďalší hostinec v jednopriestorovej budove bol v dobrom stave, s pivnicou s dvadsiatimi sudmi. Ročne sa v ňom pritom mohlo vyčapovať 20 sudov vína, 500 sudov piva a osem sudov pálenky. Tretí hostinec na námestí, na Zeltmajerovej usadlosti, mal dve miestnosti s pivnicou s ôsmimi sudmi a bol v dobrom stave. Ročne v ňom vyčapovali šesť sudov vína, 40 sudov piva a jeden sud pálenky. Ku hostincu patrila takisto jedna záhrada s ovocnými stromami. Majerské polia predstavovali vtedy iba dve role v hornej a dve v dolnej časti chotára, s rozlohou po dvoch gbeloch. Lúky vtedy nemal majer žiadne. Na majeri chovali aj nevelký počet domácich zvierat, a to šesť kráv, dva býčky, osem moriek, šesť husí a jedenásť sliepok. Nájomcovia majerských polí odovzdávali zemepánom maslo a bližšie neurčenú sumu peňazí. Nezanedbateľným, aj keď nie najväčším príjmom panstva boli poddanské povinnosti obyvateľov mestečka, ktoré vtedy predstavovali árendu vo výške 200 zlatých za naturálne dávky a robotu.⁶³

Podstatne väčšiu úlohu v hospodárskom živote Stropkova v 18. storočí mala však remeselná výroba. Remeslo dominovalo v hospodárskej štruktúre mestečka napriek tomu, že väčšina obyvateľov mala v držbe pôdu alebo chovala domáce zvieratá. Takáto silná pozícia remeselnej výroby bola pritom najmä v prvej polovici storočia v zemepanských mestách a mestečkách v Zemplínskej stolici unikátna. Vo väčšine z nich práve vtedy poklesol význam remesiel a výrazne sa posilnila úloha poľnohospodárstva v hospodárskom živote. Dôvodom akiste boli veľmi malé, až zanedbateľné škody, ktoré Stropkov a jeho obyvatelia utrpeli počas poslednej morovej epidémie a povstania Františka II. Rákócziho. Kým v južnejších okresoch podľahla moru podstatná časť obyvateľstva, niekde (napr. v Michalovciach) takmer všetci, a noví prisťahovalci boli spravidla poddanými sedliakmi, v Stropkove bol r. 1715 počet opustených usadlostí minimálny. To jednoznačne umožnilo zachovanie remeselníckeho charakteru mestečka z predchádzajúceho obdobia po celé 18. storočie, bez potreby masívneho prisťahovania nového, poľnohospodárskeho obyvateľstva.

Remeslo poskytovalo tak po celé storočie obživu väčšine poddanského obyvateľstva mestečka. Už krajinský súpis z roku 1715 vykazoval v Stropkove 26 domácností remeselníkov, ktorí tak tvorili 60 % všetkých poddanských

⁶³ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 885.

domácností v mestečku. Remeselná výroba si aj v období po Satmárskom mieri zachovala výrazne vidiecky, resp. malomestský charakter. Prevládali v nej bežné spotrebné, najmä odevné, kovo- a drevospracujúce odvetvia. V najväčšom počte pôsobili vtedy v mestečku obuvníci a hrnčiari. Celkovo žilo v roku 1715 v Stropkove sedem obuvníkov, šesť hrnčiarov, po dvaja kováči a čižmári a po jednom krajčírovi, garbiarovi, tesárovi, mäsiarovi, kožušníkovi, tkáčovi, zámočníkovi a jedna pekárka (zrejme vdova po pekárovi).⁶⁴

V priebehu nasledujúceho polstoročia výrazne vzrástlo obyvateľstvo mestečka, no ešte markantnejšie stúpol počet jeho remeselníkov. Podľa súpisu panstva z r. 1767 zo 181 domácností remeselná výroba živila 99, čo bolo stále takmer 60 %. Medzi stropkovskými remeslami vtedy opäť výrazne prevládali tradičné vidiecke, resp. malomestské, spotrebné odvetvia. Pritom štyri remeslá, čižmárstvo, kožušníctvo, hrnčiarstvo a krajčírstvo zamestnávali viac ako tri štvrtiny remeselníkov (77). Čižmárstvom, ktoré vtedy už pohltilo obuvníctvo, sa zaoberalo viac ako 40 % (41) všetkých miestnych remeselníkov. Popri týchto 41 čižmároch pôsobilo v mestečku 17 kožušníkov, 10 hrnčiarov, deväť krajčírov, šesť tkáčov, po dvaja kováči, zámočníci a debnári a jeden mlynár, staviteľ, mäsiar, murár, pekár, stolár, remenár, oknár, puškár a tokár.⁶⁵ Veľký absolútny aj pomerný počet čižmárov poukazuje určite na to, že ich výroba nebola určená iba na miestnu spotrebu v mestečku, no najmä na predaj na trhoch v okolitých aj poľských mestách a mestečkách. Popri čižmárstve vyrábali pre okolité či vzdialenejšie trhy zrejme aj iní remeselníci, ako kožušníci či hrnčiari.

Významnú úlohu v hospodárskom živote Stropkove si tak naďalej udržal obchod. Vzhľadom na nízku rozvinutosť miestnej remeselnej výroby a jej jednoznačný malomestský charakter sa však na tomto obchode podieľali najmä bezprostrední výrobcovia. Iba veľmi malý počet obyvateľov sa profesionálne zaoberal obchodom. Súpis daňovníkov z roku 1715 uvádzal v Stropkove iba jedného remeselníka, ktorým bol Andrej Kramár (teda nositeľ zamestnanckého priezviska).⁶⁶ Podrobný súpis panstva z r. 1767 však už žiadnych obchodníkov nespomínal.

⁶⁴ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2005/b. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztonsági iratok – Acta perceptoralia et commissariatica 1663-1777. C. Loc. 114. No. 89. Conscriptio totius Comitatus pro pro Cassa Contributionali deserviens 1715, Sztropkó.

⁶⁵ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

⁶⁶ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2005/b. C. Loc. 114. No. 89. Conscriptio totius Comitatus pro pro Cassa Contributionali deserviens 1715, Sztropkó.

Obchod v mestečku prebiehal predovšetkým prostredníctvom siedmich výročných trhov (jarmokov), ktoré sa konali na Hromnice, Zelený štvrtok, Nájdenie Svätého kríža, Božie telo, Deň sv. Margity, sv. Bartolomeja a sv. Lucie.⁶⁷ Skutočnosť, že obyvatelia zhodnocovali svoje remeselné výrobky a poľnohospodárske produkty predovšetkým na miestnych trhoch uvádza už spomínaný krajinový súpis z r. 1715.⁶⁸ Podľa odpovedí obyvateľov mestečka na sedem otázok, predchádzajúcich príprave tereziánskeho urbára, v druhej polovici 18. storočia chodili predávať na trhy v Kurime, Bardejove, Humennom a Vranove ako aj v prihraničných poľských mestách.⁶⁹

Popri poľnohospodárstve a remeselnej výrobe mali dôležitú úlohu v hospodárskom živote takisto viaceré hospodárske objekty, patriace spravidla panskému hospodárstvu, resp. majeru. V prvej polovici storočia boli v Stropkove dva vodné mlyny. Obidva boli postavené na potoku Chotča, pričom jeden mal dva a druhý jeden mlynský kameň. Obidva dávalo panstvo do árendy, jeden mal v prenájme František Molnár a druhý Juraj Bodnár. V 20. rokoch bol nájomcom prvého mlyna František a druhého Tomáš. Keďže boli mlynári, obaja dostali priezvisko Molnár.⁷⁰ Zrejme ešte do polovice storočia bol postavený aj tretí mlyn na rieke Ondave. V súpise panstva z roku 1767 sa v mestečku uvádzajú tri mlyny, pričom vo dvoch bol mlynárom Janko Vasilov a tretí je uvedený ako spustený.⁷¹ Trvale prevádzkovaný bol zrejme však vtedy už iba jeden na rieke Ondave, ktorý sa spomína v súpise panského hospodárstva v z r. 1767. Bol vtedy v stredne dobrom stave a patrili k nemu viaceré hospodárske budovy.⁷² Rovnako obyvatelia vo svojich odpovediach stoličným komisárom počas urbárskej regulácie r. 1772 uvádzali už iba jeden mlyn v mestečku.⁷³

Ďalšími hospodárskymi objektmi v mestečku, existujúcimi k roku 1767, boli panský pivovar, tehelňa a hostince, resp. krčmy.⁷⁴ Významnú hospodár-

⁶⁷ BEL, Matej. *Zemplínska a Užská stolica*. Bratislava 1999, s. 165.

⁶⁸ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2005/b. C. Loc. 114. No. 89. *Conscriptio totius Comitatus pro pro Cassa Contributionali deserviens 1715*, Sztrópkó.

⁶⁹ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: *Urbárium Sztrópkó*; TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemplénmegyei jobbágyvallomások*, s. 275.

⁷⁰ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, Fasc. 27, No. 609: *Ratificatio Taxalium Nobilium*.

⁷¹ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

⁷² ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 885.

⁷³ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: *Urbárium Sztrópkó*; TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemplénmegyei jobbágyvallomások*, s. 275.

⁷⁴ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

sku prevádzku v mestečku predstavovala pálenica. Tvorila ju jednopriestorová budova s veľkým kotlom na pálenie pálenky a stajní. Vedľa nej stál starý panský pivovar s piatimi nádržami na varenie piva.

Napriek tomu, že v súpise panstva sú uvedené iba tri krčmy, v skutočnosti existovali vtedy v Stropkove štyri. Tri z nich stáli priamo na námestí a jedna mimo zástavby na jednej opustenej usadlosti, patriacej k panskému majeru. Tento objekt, zložený z troch budov a rozsiahlych pivníc, možno považovať skôr za hostinec. V roku 1767 bol tento objekt v prenájme za sumu 1200 zlatých ročne. V stropkovských krčmách a hostincoch sa čapovala panská pálenka, víno a najmä pivo, pochádzajúce zrejme z miestneho pivovaru.⁷⁵ Jedna z krčiem bola v roku 1767 označená za gyórfyovskú, ďalšia sa nachádzala na zeltmajerovskej usadlosti.⁷⁶

Tieto a príp. ďalšie hospodárske objekty, príp. iné príjmy z mestečka už poslední grófi Pethő prevádzkovali s pomocou nájomcov. Už v roku 1725 sa uvádza istý žid, ktorému dal gróf Žigmund Pethő do prenájmu za sto zlatých bližšie neurčené objekty, akiste krčmy. Rovnako sa v roku 1725 spomína nájomca panského pivovaru, pivovarník Ján Bihallyin.⁷⁷ Ten istý gróf Žigmund Pethő neskôr odovzdal všetky štyri krčmy, dva mlyny, bitúnok, ako aj príjmy z mýta a trhových poplatkov do prenájmu príbuznému svojej manželky Antonovi Skavinskému, ktorý za nich ročne platil árendu vo výške 2 200 rýnskych zlatých.⁷⁸

Podobne ďalšie hospodárske objekty v mestečku sa stali v polovici storočia predmetom nájmu. V roku 1753 prenajal gróf Židmund Pethő svojmu provízorovi Štefanovi Gyórfyimu za dlhoročné verné služby bližšie nešpecifikované usadlosti s pôdou v intraviláne aj v chotári, ako aj krčmu s právom celoročného výčapu, pálenicu a pivovar so všetkými zásobami piva. Každý, kto by porušil túto dohodu, mal zaplatiť do rúk slúžneho sumu 200 zlatých dukátov.⁷⁹ Gyórfy užíval tieto objekty, minimálne však krčmu a usadlosti ešte počas delenia panstva r. 1767.⁸⁰ Počas svojho dlhého prenájmu však zrejme tento majetok nezveľaďoval a neudržiaval a tak v roku 1770 mali noví ze-

⁷⁵ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

⁷⁶ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858, 885.

⁷⁷ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, Fasc. 27, No. 609: Ratificatio Taxalium Nobilium.

⁷⁸ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 47.

⁷⁹ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 761.

⁸⁰ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

mepáni problém s nájdením nového árendátora, ochotného vyplatiť takmer dvadsaťročný záloh za objekt v takom zlom stave.⁸¹

Gróf Židmund Pethő obnovil starý spor s obyvateľmi mestečka o pálenie a predaj pálenky, keď opäť sústredil pálenie pálenky aj predaj akýchkoľvek alkoholických nápojov iba vo svojich rukách. V roku 1759 sa preto súdil s dvoma miestnymi zemanmi, členmi kožušnickeho cechu, Ladislavom a Jánom Dalejčíkom, ktorí podľa istej starej výsady pálili a predávali pálenku vo vlastnej réžii.⁸² Samozrejme, bratia nakoniec spor prehrali a v nasledujúcom roku uzavreli s grófom dohodu, podľa ktorej sa zaviazali rešpektovať monopol panstva a prestať s pálením aj predajom pálenky, pod hrozbou konfiškácie majetkov, získaných kedysi od grófových predkov.⁸³

Prevádzkovanie hospodárskych objektov a ich prenajímanie kládlo akiste väčšia nároky na ich údržbu a opravy. V roku 1760 pristúpilo panstvo k pomerne rozsiahlej obnove vnútorného zariadenia pivovaru. Popri stavebných úpravách zahŕňala nákup a inštalovanie nových nádrží, hrncov a rozličné úpravy v interiéri. Celkovo stála grófa táto rekonštrukcia sumu 184 zlatých.⁸⁴

Spoločenské pomery

V spoločenskej štruktúre Stropkova v 18. storočí boli zastúpené viaceré spoločenské vrstvy, obvyklé v zemepanských mestách a mestečkách: šľachta, rôzne kategórie poddaných a duchovenstvo. Žiaľ, kvôli nedostatku relevantných prameňov, najmä k počtu šľachtického obyvateľstva (mimo taxalistov) aj najnižších vrstiev (napr. služobníctva či podželiarov) nie je možné získať z tohto obdobia presný obraz o pomere ani absolútnom početnom zastúpení jednotlivých stavov a spoločenských vrstiev v tomto období.

V Stropkove, rovnako ako vo všetkých hornouhorských zemepanských mestách a mestečkách, výrazne dominovali po celé 18. storočie v spoločenskej skladbe obyvateľstva poddaní. Bolo tomu tak aj na začiatku storočia, keď po veľkej morovej epidémii počet poddanského obyvateľstva v iných, južnejšie ležiacich mestečkách, drasticky klesol. Súpis zdaňovaných obyvateľov z r. 1714 vykazoval 44 poddanských domácností⁸⁵ a krajinský súpis z nasledujú-

⁸¹ UNGHVÁRY, Ede. *Sztrapkó és Sztrapkó vára*, s. 46.

⁸² ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 791.

⁸³ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 798.

⁸⁴ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 942.

⁸⁵ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2005/b. Zemplén vármegyé adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztonsági iratok – Acta perceptoralia et comissariatia 1663-1777. C. Loc. 114. No. 87. Conscriptio Ignobilium pro

ceho roku zaznamenal v mestečku ten istý počet usadlostí, resp. domácností poddaných.⁸⁶ Súpis panstva z čias jeho delenia medzi Pethőovských dedičov z r. 1767 registroval v mestečku už 181 poddanských usadlostí, pričom však nie všetky mali v rukách poddaní, mnohé z nich užívali zemianski nájomcovia a ďalšie boli oslobodené od poddanských povinností.⁸⁷ Bezprostredne pred urbárskou reformou v roku 1772 žilo v Stropkove 130 domácností poddaných.⁸⁸ O dva roky, počas vydania jednotného (tereziánskeho) urbára, klesol ich počet pri výrazných štrukturálnych zmenách o jednu, na 129 poddanských usadlostí.⁸⁹

Spoločenská trieda podaných nebola jednotná, vnútorne sa delila podľa majetkovej úrovne i miery osobnej slobody na viaceré skupiny. Všetky z nich boli pritom po celé 18. storočie prítomné i v Stropkove. Na krajinskej úrovni boli jednoznačne najväčšou skupinou poddaných sedliaci, ktorí disponovali vlastným domom so záhradou a dobytkom na pozemku v intraviláne a užívali urbárske polia a lúky v chotári, resp. aj vinice a tabakové polia v extraviláne. Voči zemepánom, ako majiteľom urbárskej pôdy, si plnili rôzne povinnosti, predovšetkým však vykonávali robotnú povinnosť, bezplatnú prácu na ich majetkoch. Kvôli tomu museli byť pripútaní k pôde a označovali sa preto za tzv. večných poddaných. Niekde sa sedliaci mohli na základe dohody s panstvom z týchto povinností vykúpiť a nahradiť ich platením peňažnej sumy, nazývanej árenda. Takíto poddaní sa nazývali slobodnými poddanými, pretože neboli pripútaní k pôde a smeli sa slobodne sťahovať. Vo významnejších zemepanských mestách a mestečkách sa obyvatelia, zaoberajúci sa obchodom a remeslom, spravidla aspoň neoficiálne nazývali mešťanmi. V úradných súpisoch boli však rozdelení medzi tri, najmä však prvé dve kategórie poddaných. Z poddanských povinností sa však na nich zväčša vzťahovalo iba odvádzanie árendy, príp. symbolické naturálne dávky v remeselných výrobkoch.

K ďalším, nižším kategóriám poddaných patrili predovšetkým želiari a podželiari, líšiaci sa od sedliakov tým, že nedisponovali žiadnymi poľami a spravidla ani inou pôdou v chotári. Kým želiari vlastnili v intraviláne dom so záhradou, podželiari bývali v domoch patriacich panstvu. Vzhľadom

Cassa Contribuionali deserviens 1714, Sztropkó.

⁸⁶ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaiújhely, IV. 2005/b. C. Loc. 114. No. 89. Conscriptio totius Comitatus pro pro Cassa Contribuionali deserviens 1715, Sztropkó.

⁸⁷ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

⁸⁸ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

⁸⁹ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

na túto veľmi rámcovú charakteristiku, k týmto kategóriám úradné súpisy obyvateľstva často zaradzovali rozličné skupiny obyvateľstva, výrazne sa líšiacie svojím zamestnaním aj majetkovou úrovňou. Išlo najmä o mlynárov, nájomcov krčiem, páleníc, pivovarov či panských remeselníkov. Pritom títo rôzni nájomcovia mohli byť takisto zemianskeho, meštianskeho i židovského pôvodu. V závislosti od prenajatého a prevádzkovaného panského majetku, resp. hospodárskych objektov mali rôznu majetkovú úroveň, ktorá však neraz prevyšovala životnú úroveň bohatších zemanov. Na konci hierarchie sociálnej skupiny poddaných stálo napokon služobné obyvateľstvo a jeho rôzne kategórie, ako paholci, slúžky, osobní sluhovia, bíreši, poľnohospodárski robotníci a pod. Týchto obyvateľov však až do posledných desaťročí 18. storočia stoličné alebo panské súpisy spravidla nevykazovali.

V štruktúre poddanského obyvateľstva Stropkova po celé 18. storočie výrazne dominovali obyvatelia, ktorých možno označiť termínom mešťania zemepanského mestečka, aj keď ich úradné súpisy zaradzovali zväčša k sedliakom alebo želiarom. Ich spoločnou charakteristickou črtou pritom bolo, že sa zaoberali remeselnou výrobou alebo obchodom, príp. slobodnými povolaniami, ako lekári alebo felčiari.

V prvých úradných súpisoch obyvateľstva sa v Stropkove uvádzali iba dve kategórie poddaných, a to sedliaci a želiari. Súpis zdaňovaného obyvateľstva Stropkova z roku 1714 a rovnako r. 1715 zaregistroval v mestečku zo 44 poddanských domácností iba sedem sedliackych usadlostí. Zvyšných 37 domácností vlastnili želiari, ktorí tak výrazne dominovali v spoločenskej skladbe mestečka. V obidvoch rokoch však veľkú väčšinu, 26 želiarskych domácností, predstavovali domácnosti remeselníkov.⁹⁰ Znamená to, že asi 60 % poddanského obyvateľstva tak tvorili mešťania zemepanského mestečka.

Už viac uvádzaný súpis panstva z roku 1767 síce neobsahuje rozdelenie držiteľov poddanských usadlostí či domácností podľa ich spoločenského postavenia, jasne však opäť ukazuje výraznú dominanciu obyvateľov, ktorých možno považovať za mešťanov zemepanského mestečka. Zo 181 domácností, z ktorých nemalá časť nepatrila poddaným, tvorili remeselnícke s počtom 99 takmer 60 %.⁹¹ Ak k nim prirátame felčiara, úradníkov panstva (kastelán,

⁹⁰ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátorajjújhely, IV. 2005/b. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztonszági iratok – Acta perceptoria et comissariatica 1663-1777. C. Loc. 114. No. 87. Conscriptio Ignobilium pro Cassa Contributionali deserviens 1714, Sztropkó; MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátorajjújhely, IV. 2005/b. C. Loc. 114. No. 89. Conscriptio totius Comitatus pro pro Cassa Contributionali deserviens 1715, Sztropkó.

⁹¹ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

správcovia) či muzikantov, tak podiel mešťanov zemepanského mestečka na obyvateľstve Stropkova určite vysoko prekračoval dve tretiny.

Ďalšie, presné dokumenty, evidujúce poddanské obyvateľstvo mestečka, a to písomnosti urbárskej regulácie Márie Terézie zo začiatku 70. rokov, neumožňujú sledovať vrstvu mešťanov zemepanského mestečka, obsahujú však údaje o tradičných, úradných skupinách poddaných. Zo 130 poddanských usadlostí v čase pred vydaním urbára, r. 1772, patrilo 113 sedliakom, 13 želiarom a dve podželiarom. Tento súpis pritom po prvý raz rozlišuje v mestečku sedliakov na tzv. „večných“ poddaných v počte 107 a „slobodných“ poddaných, zastúpených šiestimi sedliakmi s právom slobodného sťahovania.⁹²

Spoločenská štruktúra v mestečku ostala v podstate bez zmeny aj po vydaní nového, jednotného tereziánskeho urbára. Podľa neho bolo v roku 1772 v Stropkove evidovaných 129 poddanských usadlostí, pričom v tomto období patrilo už 99 z nich tzv. „večným“ sedliakom a 14 „slobodným“ poddaným. Ďalších 14 poddanských domácností v mestečku bolo vykazovaných želiarskych a dve ako podželiarske.⁹³ Je jasné, že materiály urbárskej regulácie ako sedliakov, príp. želiarov registrovali takisto všetkých stropkovských remeselníkov. Na fakt, že v skutočnosti išlo o mešťanov zemepanského mestečka, venujúcich sa remeslu ako hlavnému zamestnaniu, poukazuje nízka výmera jednotlivých usadlostí. Pritom azda iba u devätnástich poddaných zo súpisu z r. 1772, vysievajúcich na svojich poliach v chotári 10 prešporských meríc obilia, možno predpokladať, že ich azda mohlo užiť poľnohospodárstvo. Pri vydaní tlačeneho urbára bol tento stav ešte jednoznačnejší, keď okrem jednej trojštvrťinovej sedliackej usadlosti, ktorá zrejme žila z poľnohospodárstva, boli všetky ostatné štvrtinové alebo osminové, bez možnosti zabezpečiť svojim držiteľom obživu ako hlavné zamestnanie.⁹⁴ Väčšina z nich bola pritom určite zamestnaná v remeselnej výrobe a tvorila tak skupinu mešťanov zemepanského mestečka.

Tento predpoklad potvrdzujú o tri roky mladšie údaje, obsiahnuté v dicálnom (daňovom) súpise mestečka z roku 1772. Podľa nich žilo v tom čase v Stropkove 132 poddanských domácností. Z nich 89 patrilo sedliakom, štyri sedliackym synom, 12 sedliackym vdovám, 20 želiarom a päť podželiarom. Ďalšie dve domácnosti alebo usadlosti boli pritom oslobodené alebo neobývané. Z držiteľov týchto 132 poddanských domácností sa však až 94, čo bolo

⁹² MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

⁹³ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

⁹⁴ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

viac ako 70 %, zaoberalo remeslom.⁹⁵ Znamená to, že asi tri štvrtiny obyvateľov mestečka, popri remeselníkoch a prípadných obchodníkoch takisto neurodzených nájomcov a úradníkov či iných (vzdelanejších) zamestnancoch panstva, patrili v skutočnosti do skupiny mešťanov zemepanského mestečka.

Viackrát citovaný súpis panstva z čias jeho rozdelenia medzi dedičov (z r. 1767) obsahuje údaje o zamestnaní niektorých Stropkovčanov, ktoré nemožno stotožniť ani so sedliakmi, ani s pomocnými pozíciami v poľnohospodárstve, bírešmi a ani s remeselníkmi, či mešťanmi zemepanského mestečka. Časť z nich bola v neskorších písomnostiach evidovaná v niektorých kategóriách poddaných, no časť z nich určite vypadla. Takými boli: chirurg a medicus pochádzajúci z Poľska, kastelán hradu (Imrich Gosztonyi), štyria muzikanti, štyria kuchári, hájnik, piati panskí hajdúsi, panský kočiš či pastier.⁹⁶

Povinnosti poddanského obyvateľstva počas celého 18. storočia tradične pozostávali z povinností voči štátu, vrchnosti a cirkvi. Štátna daň sa stále skladala z dvoch zložiek: tzv. domácej dane (census) a vojenskej dane (kontribúcia). Okrem poddaných ju platili aj zemianski taxalisti. Najväčšou záťažou pre poddanské obyvateľstvo boli popri pravidelnej štátnej dani, mimoriadnych daniach, príp. (v 18. storočí už zriedkavého) vydržiavania vojska, hlavne jeho povinnosti voči zemepánom.

Hlavnú zložku týchto povinností, tzv. renty, predstavovala (okrem peňažných poplatkov a naturálnych dávok) najmä roboty, teda povinná práca poddaných na panskom majeri či inej zemepanskej pôde. V priebehu 18. storočia, v dôsledku všeobecného rozšírenia majerského hospodárenia šľachty, robotná povinnosť poddaných neustále rástla. Keďže práve prílišné zaťaženie sedliakov robotou ohrozovalo riadne plnenie ich povinností voči štátu, bolo jedným z dôvodov vydania viacerých patentov Márie Terézie (Robotný patent) i samotnej urbárskej regulácie z rokov 1772 – 1774.

Povinnosti poddaných obyvateľov Stropkova voči ich zemepánom sa spočiatku riadili nepísaným, ústnym dohovorom s panstvom, podľa ktorého platilo napr. celé mestečko spolu ročný census v sume 100 zlatých. Najneskôr v roku 1768 bolo však toto plnenie povinností podľa obyčaji nahradené prvým známym písomným dohovorom, resp. kontraktom. Ten bol uzavretý medzi zástupcami mestečka a štyrmi zemepánmi, grófom Imrichom Sztáraym, grófom Jánom Barkóczym, barónom Ladislavom Sennyeym a baró-

⁹⁵ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely IV. 2005/d. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773-1846. Sztopkó 1774-1802: Dicálny súpis mestečka z r. 1777.

⁹⁶ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 858.

nom Wolfgangom Vécseym v prítomnosti prísazných Zemplínskej stolice, 18. júla 1768.⁹⁷

Podľa tohto kontraktu mali byť všetci poddaní obyvatelia Stropkova oslobodení od robotnej povinnosti, ako aj od bezplatného povozníctva a ďalších povinností voči zemepánom. Namiesto niekdajšieho cenzu vo výške 100 zlatých mala každá domácnosť odvádzať po šesť zlatých. Každá poddanská domácnosť bola povinná robotou v trvaní šesť dní ročne. Ďalej mala každá domácnosť panstvu upriať z jeho lanu alebo konope po jednom kuse priadze. Odvádzanie desiatku z úrody im panstvo v zmysle kontraktu odpustilo, iba pre nasledujúci rok mali všetci poddaní odovzdať desiatok z jarnej aj ozimnej sejby a rovnako i zo strukovín. Podlžnosti im malo panstvo pripočítať k sume árendy. V prípade potreby mali poddaní poskytnúť každému zo zemepánov kuriča, týždenného alebo denného sluhu. Celé mestečko bolo povinné podieľať sa na udržiavaní mostov. Obyvatelia boli naďalej povinní doručovaním listov panstva. Na želiarov sa tieto povinnosti vzťahovali v rozsahu jednej tretiny.⁹⁸

V nasledujúcich rokoch sa tieto povinnosti zmenili iba minimálne, o čom vypovedajú aj odpovede obyvateľov mestečka na deväť otázok, predchádzajúce urbárskej regulácii. Podľa nich si stropkovskí poddaní nemuseli plniť robotnú povinnosť so záprahom, iba pešo a obmedzenú ju mali na sedem dní v roku. Keďže pracovali v blízkosti mestečka, tak sa im cesta do objemu povinností nezarátavala. Deviatok voči panstvu odovzdávali od r. 1768 v slame, podobne ako v iných obciach stolice. Všetky ostatné povinnosti si nahrádzali odovzdávaním sumy 6 rýnskych zlatých a spradením jedného kusa priadze za každú domácnosť. Biskupský desiatok neodvádzali, ani sa nepamätali, žeby ho boli odovzdávali v minulosti.⁹⁹

Nový tereziánsky urbár, pre Stropkov vydaný 25. februára 1774, bol prvým úradným dokumentom, stanovujúcim povinnosti poddaných voči zemepánom v mestečku. Tak ako v mnohých iných obciach, pre miestne obyvateľstvo znamenal výrazné zníženie ich poddanských povinností, pre Stropkovčanov priniesol práve naopak, podstatné zvýšenie roboty namiesto donedávna platennej árendy. Podľa neho bol totiž každý sedliak s polovičnou usadlosťou po-

⁹⁷ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztrópkó; TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemplénmegyei jobbágyvallomások*, s. 276.

⁹⁸ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztrópkó; TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemplénmegyei jobbágyvallomások*, s. 276.

⁹⁹ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztrópkó; TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemplénmegyei jobbágyvallomások*, s. 275.

vinný pracovať pre zemepána 26 dní ročne s vlastným záprahom a vozom alebo 52 dní pešo. Štvrtinovní sedliaci odvádzali polovicu a osminovní štvrtinu tejto povinnosti. Stropkovskí sedliaci boli povinní prácou na panskom hospodárstve po 13 dní so záprahom alebo 26 dní pešo, resp. 6 a pol dňa so záprahom alebo 13 dní pešo v každom týždni po celý rok. Sedliaci pracovali s dvoma kusmi dobytky, počas orby so štyrmi kusmi dobytky, vlastným pluhom a bránami. Ak sedliak nedisponoval potrebným dobytkom či nástrojmi, mal sa spojiť s iným a pracovať o deň viac. Pri špeciálnych prácach, vyžadujúcich dvoch ľudí, museli byť pri štvorzáprahu dvaja, z nich jeden ako pohonič. Práca mala trvať od východu do západu slnka a čas potrebný na príchod na panské, cestu domov, nakŕmenie a napojenie dobytky sa poddaným zarátaval do robotnej povinnosti. Zemepán nesmel svojvoľne zvyšovať alebo zdvojnásobiť robotu. Počas niektorých sezónnych prác, ako kosenie, orba alebo žatva, mohli byť sedliaci nútení odpracovať dvojnásobný počet, teda dva dni v týždni so záprahom alebo štyri dni bez záprahu, tie im však malo panstvo v nasledujúcom období z roboty odrátať. Želiari boli povinní na panskom hospodárstve odpracovať 18 a podželiari 12 dní ročne.¹⁰⁰

Okrem robotnej povinnosti poddaných tlačení urbár zjednotil takisto dovedy veľmi rôznorodé naturálne dávky odovzdávané panstvu. Každý sedliak aj želiar (usadlosť bez ohľadu na veľkosť) platil zemepánovi tzv. census vo výške 1 zlatý ročne (polovicu na Deň sv. Juraja a polovicu na sv. Michala). Z titulu naturálnych dávok mal každý sedliak s celou usadlosťou odvádzat' panstvu po jednej siahe dreva na kúrenie, 6 kusov priadze, jednej pinte rozpusteného masla, dvoch kapúnoch, dvoch kurčiat a dvanástich vajciach. Deviatok odvádzali sedliaci zo všetkej úrody okrem lanu a konope. Stropkovskí sedliaci tak odovzdávali zemepánom po osmine, resp. štvrtine siahy dreva na kúrenie, troch štvrtinách alebo jeden a pol priadze, štvrtine alebo osmine pinty rozpusteného masla, po pol alebo štvrt' kapúna aj kurčiat a jeden a pol alebo troch vajciach. Vyššie dávky týchto produktov odvádzal iba jeden sedliak, ktorý užíval trojštvrtinovú sedliacku usadlosť. Na želiarov a podželiarov sa naturálne dávky nevzťahovali.¹⁰¹

Podľa ustanovení urbára mali poddaní právo sťažovať sa na neprávosti zo strany svojich zemepánov a panských úradníkov stoličnej vrchnosti. Ak stoličné úrady zistili oprávnenosť takýchto sťažností, svojvoľné trestanie pod-

¹⁰⁰ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

¹⁰¹ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

daných alebo iné neprávosti voči nim, mali panstvo alebo jeho úradníkov odsúdiť.¹⁰²

Biskupský desiatok v zmysle tereziánskeho urbára odvádzala za poddaných z mestečka, tak ako v iných obciach, stolica. Okrem neho mali však tamjší obyvatelia voči miestnej rímskokatolíckej farnosti aj ďalšie povinnosti. Časť poddaných obyvateľov mestečka bola zrejme stále oslobodená od niektorých poddanských povinností.

Druhou najpočetnejšou spoločenskou vrstvou v Stropkove, podobne ako v ostatných hornozemplínskych zemepanských mestách a mestečkách, bola šľachta. Ku šľachtickému obyvateľstvu mestečka patrili tak majitelia panstva, zdržiavajúci sa až do roku 1767 vo svojej rezidencii na Stropkovskom hrade, miestni zemanovia, obývajúci tunajšie kúrie alebo od dane oslobodené domy a zemanovia, užívatelia a obývatelia sedliacke usadlosti, povinní platením dane, nazývaní taxalisti. Žiaľ, o týchto šľachtických obyvateľoch chýbajú z prvej polovice storočia komplexnejšie údaje. Rekonštruovať je ich možné s využitím rôznych prameňov z tohto obdobia. Až do roku 1767 sídlili na hrade majitelia panstva, grófi Pethőovci. Posledným z nich bol gróf Gašpar Pethő a po jeho smrti jeho vdova Helena Skavinská. Okrem rodiny majiteľov panstva akiste sídlili na hrade tiež niekoľkí zemanovia patriaci k ich dvoru alebo úradníckemu aparátu. Takou bola ostatne kedysi aj manželka grófa Gašpara, Helena Skavinská, alebo kastelán hradu Imrich Gosztonyi (r. 1767). Miestnymi zemanmi, aspoň istú časť 18. storočia prítomnými v mestečku, boli rodiny Egri, Vass, Veres, Kerekes, Gosztonyi, či Győrfy.

Ďalšie stropkovské šľachtické rodiny, avšak bez zemianskeho statku, sú známe z dvoch súpisov taxalistov, teda zemanov, užívajúcich sedliacku usadlosť, povinných platením daní. Bezprostredne po Satmárskom mieri, v roku 1715, žili v Stropkove taxalisti: Peter Váczy, Michal Vas, Michal Dabcsik, Ján Dabcsik, Juraj Szűcs, Juraj Vas, Štefan Vas, Štefan Kükemezy, Tomáš Szűcs a Dalejčíkovci (pre škody utrpene počas víchrice boli oslobodení od dane).¹⁰³ Ďalší súpis taxalistov, mladší o jedno desaťročie, zaznamenal v Stropkove týchto zdaňovaných zemanov: Michal Dalejčík, Ján Dalejčík, Baltazár Veres, Juraj Vas, Samuel Szűcs, vdova Jána Gosztonyiho, Juraj Romok, vdova Juraja Erősa, Štefan Vas a Adam Vas.¹⁰⁴

¹⁰² MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

¹⁰³ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátorajjájhely, Fasc. 27, No. 609: Ratificatio Taxalium Nobilium.

¹⁰⁴ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátorajjájhely, Fasc. 27, No. 609: Ratificatio Taxalium Nobilium.

Ďalším privilegovaným obyvateľstvom Stropkova v 18. storočí bolo duchovenstvo, patriace ku osobitnému, kňazskému stavu. K tomu patrili v mestečku predovšetkým františkánski mnísi, ktorých od roku 1767 nahradil v pastoračnej službe miestny rímskokatolícky farár.¹⁰⁵

Náboženské, etnické a demografické pomery

V náboženských pomeroch v Stropkove po celé 18. storočie výrazne dominovala rímskokatolícka cirkev popri menšine gréckokatolíkov a malej, práve v tom období vznikajúcej židovskej obci.

Jedinou cirkevnou organizáciou v mestečku bola po celé obdobie rímskokatolícka farnosť. Keďže miesto farára nebolo až do druhej polovice obsadené, vykonávali pastoračnú činnosť miestni františkáni. Stropkovský františkánsky kláštor v priebehu 18. storočia viackrát poškodili živelné pohromy. Pri požiari r. 1721 vyhorel a pri povodni r. 1765 bola budova vážne poškodená podmáčaním. Prešiel preto viacerými rekonštrukciami a prestavbami, financovanými najmä miestnymi zemepánmi, grófmi Pethő.¹⁰⁶ Staré základiny a zmluvne zaručené príjmy z panstva františkánom nepostačovali na krytie ich potrieb vrátane nutných opráv kláštora a kláštorného kostola. Preto sa gróf Žigmund Pethő, potom ako prevzal panstvo, zaviazal splniť všetky záväzky svojich predchodcov voči františkánom a vyplatiť staré pohľadávky, resp. dlhy.¹⁰⁷ Dlhodobý nedostatok prostriedkov kláštora chcel v roku 1747 vyriešiť vytvorením novej základiny zo svojich majetkov v okolí mestečka, najmä v Breznici, Miňovciach a Piskorovciach, z ktorej mali byť splatené všetky nevyrovnané platby františkánom za predchádzajúce desaťročia, dosahujúce vtedy už sumu 4000 uhorských zlatých. Keďže provincia rádu nevidela v ponúkaných majetkoch dostatočnú záruku takého vysokého výnosu, pristúpil gróf Imrich Sztáray ako predstaviteľ dedičov panstva, po jeho rozdelení v roku 1767 k novej dohode s rádom. Podľa nej poskytovali majitelia mestečka františkánskemu kláštoru ročne sumu 330 rýnskych zlatých v hotovosti. Základina bola vytvorená pre dvanásť členov rádu, ich počet však v priebehu storočia dosahoval aj pätnásť osôb.¹⁰⁸

Najdôležitejšou súčasťou komplexu kláštora františkánov v Stropkove, tvoreného obytnými a hospodárskymi budovami, bol barokový kostol z predchádzajúceho storočia s piatimi oltármi, čiastočne postavenými alebo

¹⁰⁵ *A Kassai szászéves egyházmegye története és névtára*. Kassa 1904, s. 625.

¹⁰⁶ UNGHVÁRY, Ede. *Sztrapkó és Sztrapkó vára*, s. 54.

¹⁰⁷ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 693.

¹⁰⁸ UNGHVÁRY, Ede. *Sztrapkó és Sztrapkó vára*, s. 56.

renovovanými v priebehu 18. storočia. Nemalé sumy, určené na prestavby či opravy kláštorných budov a v neposlednom rade na nákup bohoslužobných predmetov, darovali rádu poľskí šľachtici, ktorí pobývali v Stropkove po svojom úteku z vlasti po porážke Barskej konfederácie v 60. rokoch 18. storočia.¹⁰⁹

Predstavení kláštora sa v 18. storočia pomerne často menili a v rokoch 1711 – 1780 sa na jeho čele vystriedalo 45 mníchov, z ktorých viacerí vykonávali takisto úrad stropkovského farára. Farským chrámom bol aj v tomto období starý gotický hradný kostol, veľkoryso prebudovaný v predchádzajúcom storočí. V priebehu 18. storočia bolo popri nutných opravách a prestavbách zveľaďované najmä zariadenie a výbava kostola. V roku 1754 dal gróf Žigmund Pethő postaviť nový oltár Blahoslavenej Panny Márie Škapuliarskej¹¹⁰ a r. 1766 ďalší oltár, ktorý zhotovil košický sochár Jozef Hartmann.¹¹¹

Presnejšie informácie o stropkovskej farnosti obsahuje najstaršia zachovaná kanonická vizitácia, pochádzajúca z roku 1734. Funkciu farára vykonávali vtedy miestni františkáni bez uvedenia konkrétnej osoby. Na veľké sviatky slúžili omše vo svojom kostole a pri väčšom oltári zapaľovali dva mohutné strieborné svietniky. Pre potreby mestečka sa používal starý hradný kostol s potrebnou výbavou, ako boli strieborné kalichy, cibóriá, monštrancie. Kostolu patrili bližšie nešpecifikované polia. Kongregácia Bratstva Blahoslavenej Panny Márie Škapuliarskej z Hory Karmel dostávala každoročne 16. júla výnosy základiny od panstva. Farnosť mala štyri filie s vlastnými drevenými kostolíkmi: Chotču, Veľkú Breznicu, Turany a Kelču. Vo všetkých disponovala poľami a lúkami v ich chotároch. Veriaci zo Stropkova platili františkánom (farárovi) ročne sumu 20 grajciarov za celú a 10 grajciarov za polovičnú usadlosť. Poddaní z filií odvádzali naturálne dávky z vypestovaného obilia. Jediným zamestnancom farnosti, uvádzaným menom, bol organista a učiteľ v miestnej škole Ján Čutka. V čase vizitácie žilo v mestečku 400 obyvateľov rímskokatolíckeho náboženstva a 30 gréckokatolíkov.¹¹²

Ďalšie, o niečo mladšie údaje o situácii v stropkovskej rímskokatolíckej farnosti pod správou františkánov v mestečku, obsahuje kanonická vizitácia z roku 1749. Stropkovská farnosť bola v tom roku administrovaná guardiánom miestneho kláštora Liborom Doležalom. Farským kostolom bol stále hradný Chrám sv. Tela Kristovho postavený z kameňa s vežou, v ktorej boli

¹⁰⁹ *A Kassai százéves egyházmegye története és névtára*. Kassa 1904, s. 623; UNGHVÁRY, Ede. *Sztopkó és Sztopkó vára*, s. 59.

¹¹⁰ *A Kassai százéves egyházmegye története és névtára*. Kassa 1904, s. 623.

¹¹¹ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 795.

¹¹² Archív Košického arcibiskupstva, Kanonická vizitácia farnosti Stropkov z r. 1734.

štyri veľké zvony, hodiny a jeden malý zvonček. Farnosť nemala vlastnú farskú ani školskú budovu, ale na tieto účely slúžili objekty panstva. Zamestnávala učiteľa a organistu, pričom zrejme išlo o tú istú osobu. Poslední grófi zveladili farský kostol. Gróf Michal Pethő nechal chrám vymalovať a gróf Žigmund Pethő dal postaviť nový veľký oltár Najsvätejšieho Tela Kristovho. Okrem neho boli v kostole ešte ďalšie dva veľké oltáre: oltár Blahoslavenej Panny Márie Škapuliarskej a oltár sv. Anny. V chráme bol jeden organ a oratórium, oddelené ambitmi. Ku farnosti stále patrili štyri fílie: Breznica, Turany, Kelča a Chotča. V chotári mestečka nedisponoval kostol, resp. farnosť žiadnymi poľami, lúkami či inou pôdou. Patrila mu však pôda v chotári všetkých fílií. Príjmy farára z mestečka predstavovali začiatkom storočia 30 zlatých, pred jeho polovicou výrazne stúpili, pričom každá domácnosť mala odvádzať guardiánovi po dva zlaté. Veriaci vo fíliách odovzdávali naturálne dávky z raže a ovsu, rovnako husi a drevo. Pri farnosti aj v tomto období pôsobilo Bratstvo sv. Škapuliara, financované z výnosov základiny, predstavujúcich ročne sumu 150 rýnskych zlatých a 55 grajciarov.¹¹³

Posledný stropkovský zemepán z rodu Pethő, gróf Žigmund Pethő, v roku 1760 založil novú nadáciu pre Bratstvo sv. Škapuliara vo výške 4 500 zlatých. Z jej výnosov mali byť financované výdavky bratstva a najmä príjmy jeho hudobníkov.¹¹⁴ Zrejme práve dovtedy nespomínaná prítomnosť hudobníkov v bratstve bola dôvodom založenia fundácie, určenej v neposlednom rade na ich mzdy. Hudobníci plnili významnú úlohu pri svätých omšiach, rôznych slávnostiach i podujatiach samotného bratstva a s istými zmenami či redukciami v ňom pôsobili viac ako sto rokov, až do druhej polovice nasledujúceho storočia.¹¹⁵

Prvá zmienka o hudobníkoch Bratstva sv. Škapuliara pochádza z roku 1760. Zaznamenala pritom ôsmich hudobníkov, medzi ktorými akiste boli aj spevák a organista.¹¹⁶ O deväť rokov mladší prameň obsahuje údaje o ôsmich hudobníkoch bratstva: organistovi, dvoch trubkároch, dvoch hobojistoch, jednom huslistovi a dvoch kostolných spevákoch.¹¹⁷ Hudobníci dostávali za

¹¹³ Archív Košického arcibiskupstva, 607: Conscriptio parochiae Stropkov per Visitationem Canonicam Barcoczianam A. D. 1749 peractam.

¹¹⁴ ŠMAJDA, Luboslav. *Bratstvo Preblahoslavenej Panny Márie Larmelskej v Stropkove*. Stropkov 2019, s. 39.

¹¹⁵ FOŤKOVÁ, Gabriela – ŠMAJDA, Luboslav. *Mystériá viery II. 2 Hudobníci Bratstva svätého Škapuliara v Stropkove*. Stropkov 2020, s. 22 – 33.

¹¹⁶ FOŤKOVÁ, Gabriela – ŠMAJDA, Luboslav. *Mystériá viery II. 2 Hudobníci Bratstva svätého Škapuliara v Stropkove*. Stropkov 2020, s. 21.

¹¹⁷ FOŤKOVÁ, Gabriela – ŠMAJDA, Luboslav. *Mystériá viery II. 2 Hudobníci Bratstva svätého*

svoju činnosť plat vo výške 60 alebo 40 zlatých ročne. V roku 1771 predstavovali ročné náklady na mzdy hudobníkov sumu 320 zlatých.¹¹⁸

Jedným z najvýznamnejších medzníkov v dejinách rímskokatolíckej farnosti v Stropkove je rok 1767. Po smrti posledného grófa, Žigmunda Pethő, a rozdelení panstva medzi dedičov rodu požiadali obyvatelia mestečka jágerského biskupa Karola Eszterházyho o obnovenie farnosti s miestom svetského, nie rehoľného kňaza. Potom, ako s tým súhlasili noví majitelia, došlo k dohode o zriadení a prevádzkovaní stropkovskej farnosti. Na to mala slúžiť základina v sume 4 310 zlatých, s očakávaným ročným 5-percentným výnosom na výstavbu a chod fary s jej súčasťami. Zemepán barón Ján Barkóczy sa zaviazal poskytnúť jednu sedliacku usadlosť pre farára, pol sedliackej usadlosti pre učiteľa a želiarsku usadlosť pre farského hudobníka. Ďalšiu základinu, vo výške 4 000 uhorských zlatých, vytvoril ešte gróf Žigmund Pethő. Jej ročný výnos mal byť 258 zlatých a 36 grajciarov. Z neho mal ročne dostávať miestny farár 58 zlatých, kaplán 60 zlatých, učiteľ 29 zlatých, organista 50 zlatých, spevák 10 zlatých a na ďalšie výdavky malo slúžiť 5 zlatých a 36 grajciarov. Sumu 200 zlatých pre štyroch hudobníkov mal zo zbožných základín zabezpečiť jágerský biskup. Panstvo sa malo postarať o stavbu dôstojnej budovy pre faru.¹¹⁹

Následne, začiatkom roku 1767, vymenoval jágerský biskup Karol Eszterházy na miesto stropkovského farára Michala Nováka (dovtedy bol farárom v Dobrej), ktorého 25. januára uviedol do úradu humenský farár a archidiakon Martin Jovanovits.¹²⁰ Na účely fary vyčlenila vtedy Helena Skavinská záhradnícky domček v uličke za kostolom a darovala jej aj bližšie neurčenú pôdu v stropkovskom chotári.¹²¹

S novou skutočnosťou, trvalou prítomnosťou farára a osadenstva fary v mestečku, užívajúcimi aj panský majetok, neboli zrejme spokojní všetci noví majitelia mestečka. Ešte na sklonku roku 1767 sa na stropkovského farára sťažoval gróf Michal Sztáray, jágerský biskup sa však plne postavil za svojho kňaza a všetky jeho aktivity v hradnom farskom kostole i v mestečku.

Škapuliara v Stropkove. Stropkov 2020, s. 23.

¹¹⁸ FOŤKOVÁ, Gabriela – ŠMAJDA, Euboslav. *Mystériá viery II. 2 Hudobníci Bratstva svätého Škapuliara v Stropkove*. Stropkov 2020, s. 23 – 24.

¹¹⁹ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 1061.

¹²⁰ *A Kassai százéves egyházmegye története és névtára*. Kassa 1904, s. 625.

¹²¹ BEŇKO, Ján. *Stropkov*, s. 78.

Za to ponúkol grófovi Sztáraymu denne slúženie svätej omše pre potreby zemepánov a ich rodín.¹²²

Podobne sa v roku 1771 jágerský biskup angažoval takisto za svojich hudobníkov na stropkovskej fare potom, ako sa na ich správanie sťažoval barón Ján Barkóczy. Zrejme odmietli hrať v kostole, čo spôsobilo dlhodobé neuhrádzanie ich mzdy zo základín jágerského biskupstva. Biskup sa zaviazal, že vyplatí hudobníkom nedoplatky pohľadávok a ich činnosť tak bude nerušené pokračovať.¹²³

Stav a pomery v stropkovskej rímskokatolíckej farnosti v čase bezprostredne po obnovení úradu svetského farára zachytila kanonická vizitácia z roku 1773. Farnosť používala stále farský Kostol Najsvätejšieho Tela Kristovho v areáli hradu, ktorý však bol na viacerých miestach poškodený a vyžadoval nutné opravy. V kostole bolo päť oltárov, poškodené tabernákulum nerozoznateľnej farby a striebornými svietnikmi pri hlavných oltároch. Ku štyrom fíliám farnosti pribudli ďalšie, napr. v Nižnej Olšave. Procesie vo farnosti sa konali na sviatky sv. Floriána a sv. Jána Nepomuckého.¹²⁴

V kostole sa nachádzala samostatná sakristia, kazateľnica, zdobená sochami štyroch evanjelistov a ďalších svätcov. V interiéri boli lavice pre mužov aj pre ženy a rovnako i štállá pred oltárom, ďalej dva oltárne stolíky a tri novšie a štyri staršie zástavy. Interiér chrámu dopĺňali tri veľké kríže a niekoľko sôch: Blahoslavenej Panny Márie Škapuliarskej, Víťazný oblúk, Blahoslavenej Panny Márie Czestochowskej a Panny Márie s Ježišom, sv. Jána Nepomuckého a Bolestiplnej Panny Márie. V kostole stál kamenný chór s dvoma oltármi. Novší, postavený r. 1759, so štrnástimi a starý so siedmimi registrami. Vo výbave kostola sa nachádzali tri strieborné a ďalšie medené kalichy, strieborné pozlátané cibórium, strieborné monštrancie, dva menšie strieborné svietniky od Heleny Skavinskej, väčšie cínové svietniky, dva strieborné lampáše, štyri kalamáre, dve nádoby na svätenú vodu a ďalšie bohoslužobné predmety.¹²⁵

V chráme uchovávali 12 kazúl, deväť álb, vesty, plášte a ďalšie bohoslužobné rúcha, ďalej obrusy, prikrývky, čiapky a pod. V kostole sa nachádzala takisto pozoruhodná zbierka hudobných nástrojov, ako boli husle, vila de gamba, hoboje, tuby, fagoty, bubny a ďalšie, v pomerne veľkom počte.¹²⁶

¹²² ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 925.

¹²³ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 1019.

¹²⁴ Archív Košického arcibiskupstva, 608 – 609: Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

¹²⁵ Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

¹²⁶ Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

Patrónmi farnosti boli dediči grófa Žigmunda Pethő. Príjmy farnosti v mestečku predstavoval desiatok z polí v chotári a suma asi 30 rýnskych zlatých ročne od všetkých miestnych obyvateľov. Z fílií mala farnosť príjmy predovšetkým v podobe rozličných naturálnych dávok. Zo štolárnych poplatkov patrilo farnosti po šesť zlatých za pohreb a po jednom zlatom z ofery. Vo farskej pokladnici sa v tom čase nachádzalo 58 zlatých v hotovosti a 725 zlatých vo vkladoch.¹²⁷

Ku farnosti patrilo vtedy starobinec (xenodochium), v ktorom bolo v tom čase umiestnených päť obyvateľov mestečka. Postaviť ho dal gróf Žigmund Pethő pre siedmich ľudí a zaviazal sa každoročne mu poskytovať potraviny z výnosov panstva. Tie predstavovali jeden gbel pšenice, tri gbely raže, jeden gbel pohánky, dva korce kukurice, po jednom korci hrachu a šošovice, štvrt (alebo vanicsku) masla, jeden deň v týždni štyri libry hovädzieho mäsa a raz za tri roky jednu sviňu. Pred chudobincom bol postavený drevený obraz Panny Márie. Ďalšie podobné obrazy svätcov inštalovali františkáni pred farským kostolom a na okraji mestečka vedľa hradských na Jasenov a Veľkú Breznicu. V Stropkove boli v tom čase dva používané cintoríny. Starý sa nachádzal vedľa františkánskeho kláštora, a nový, vysvätený pred desiatimi rokmi, ležal v susedstve chudobinca. Stropkovská rímskokatolícka fara, postavená r. 1770, bola prízemná budova s dvoma izbami, dvoma komorami, malou pivnicou a hospodárskymi budovami. Tie tvorili stajne, maštale, stodola a samostatne stojaca pec s jednou miestnosťou.¹²⁸

Stropkovským farárom bol v čase vykonania vizitácie, r. 1773, Ján Nepomuk Frič, rodák z Ružomberku. Absolvoval trojročné štúdium teológie v kňazskom seminári v Jágri. Rozprával po slovensky, nemecky a maďarsky. Ako administrátor a neskôr farár pôsobil v Šaci v Abovskej stolici, v Sennom v Užskej a v Udavskom v Zemplínskej stolici. Do úradu stropkovského farára ho uviedol jágerský arcibiskup, gróf Karol Eszterházy. Omše vo farskom kostole slúžil denne, dopoludnia o deviatej a popoludní o 14-tej hodine.¹²⁹

Stály príjem farára predstavovali peňažné dávky od obyvateľov mestečka vo výške 6 alebo 3 grajciare (iste podľa majetku) a rovnako naturálne dávky od veriacich z fílií. Farnosť disponovala základinou od Heleny Skavinskej v sume 1 000 uhorských zlatých, s výnosom 30 zlatých, z čoho mali byť platené dve omše týždenne. Z titulu štolárnych poplatkov poberal farár po 12 grajciarov za krstanie a sobášenie a 30 grajciarov za pohreb. Od obyvateľov

¹²⁷ Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

¹²⁸ Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

¹²⁹ Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

filií a cudzincov dostával za sobášenie 1, resp. dva zlaté. Osobitné poplatky vyberal farár za vystavenie príslušných dokumentov, ako boli krstný list, sobášny list a úmrtný list, a to 30 grajciarov, resp. 1 zlatý a 30 grajciarov.¹³⁰

Rektorom školy bol v tom čase Imrich Csusskai, vymenovaný do tejto funkcie ešte počas posledného grófa Pethő. Mal 53 rokov a ovládal slovenský, nemecký, čiastočne i maďarský jazyk. Okrem vyučovania zároveň hral na novom organe. Stropkovská škola pozostávala z dvoch izieb a jednej učebne, bola však vo veľmi zlom stave a obyvateľom sa príliš nechcelo do jej opravy. Príjmy rektora tvorili naturálne dávky v sume dvoch korcov hrachu a troch gbelov raže, ako aj ročný plat 40 rýnskych zlatých, podiel na štolárnych poplatkoch a platby za hranie, spievanie a iné cirkevné úkony. Popri rektorovi zamestnávala farnosť aj organistu Antona Petrika a niekoľkých hudobníkov. Ďalšími zamestnancami farnosti boli potom zvonár Ján Fleššár a fúkači mechov organu.¹³¹

V čase vykonania kanonickej vizitácie žilo v Stropkove 951 osôb rímskokatolíckeho náboženstva, z ktorých bolo 700 dospelých (schopných spovede) a 251 detí. Farnosť mala v tom čase už sedem filií: Chotča, Veľká Breznica, Turany, Pethofalva, Nižná Oľšava, Šandal a Bokša. V celej farnosti žilo vtedy 1 960 rímskokatolíkov, z nich 1 428 dospelých a 532 detí, resp. schopných a neschopných spovede.¹³²

Prvým stropkovským svetským rímskokatolíckym farárom po obnovení fary sa stal Ján Novák. Aj keď podľa literatúry mal v mestečku pôsobiť až do roku 1788,¹³³ je možné, že ide o nepresný prepis letopočtu, ktorým mohol byť azda rok 1768. V kanonickej vizitácii z r. 1773 je totiž už v úrade farára v Stropkove uvedený Ján Frič.¹³⁴ Ten potom viedol stropkovskú farnosť až do konca storočia, do roku 1797.¹³⁵

Ďalšou kresťanskou konfesiou, prítomnou v 18. storočí v Stropkove, boli gréckokatolíci. Napriek mnohým pôvodne valašským obciam v bezprostrednej blízkosti mestečka bolo gréckokatolíkov len pomerne málo. V prvej polovici storočia, r. 1734, žilo v Stropkove iba 30 gréckokatolíkov.¹³⁶ Bolo to iba

¹³⁰ Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

¹³¹ Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

¹³² Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

¹³³ *A Kassai százéves egyházmegye története és névtára*. Kassa 1904, s. 626.

¹³⁴ Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

¹³⁵ *A Kassai százéves egyházmegye története és névtára*. Kassa 1904, s. 626.

¹³⁶ Archív Košického arcibiskupstva, Kanonická vizitácia farnosti Stropkov z r. 1734.

niečo viac ako 7 % obyvateľstva. Nedisponovali vlastnou cirkevnou organizáciou v mestečku a patrili k farnosti v Bokši.

Konfesionálnu štruktúru Stropkova aspoň na sklonku tohto obdobia opäť dotvárali židia. Podľa literatúry mali byť židia z mestečka v roku 1700 vyhnaní a počas nasledujúcich desaťročí sa v ňom nesmeli zdržiavať, ale obývali neďaleký Tisinec.¹³⁷ Vrátiť sa mali až pred rokom 1732, keď ich už údajne vykazoval aj súpis židov. V skutočnosti však židovské obyvateľstvo v Stropkove súpisy židov z 30. a 40. rokov 18. storočia neevidovali. Spomínajú sa iba jednotlivci v súvislosti s prenájmom hospodárskych objektov panstva. Istý žid bez uvedenia mena, nájomca pána grófa, je uvedený v súpise šľachty a taxalistov z r. 1725.¹³⁸ Pritom však árendátor nemusel v mestečku bývať. Prvé údaje o skutočnej trvalej prítomnosti židovského obyvateľstva v Stropkove obsahuje zápis kanonickej vizitácie miestnej rímskokatolíckej farnosti v Stropkove z r. 1773. Podľa nich žilo v tom období v mestečku 13 židov rôzneho veku.¹³⁹

Prvé podrobnejšie doklady o prítomnosti židovského obyvateľstva v Stropkove obsahuje stoličný súpis židov z r. 1781.¹⁴⁰ Súpis eviduje pätnásť domácností miestnych židov, z ktorých jedna patrila vdove. Spolu s päťnástimi deťmi žilo tak v mestečku 30 osôb židovského náboženstva. Zaoberali sa predovšetkým obchodom a nájmom panských výrobných zariadení, dvaja boli remeselníci. Podľa súpisu žili v tom období v Stropkove títo židovskí obyvatelia s rodinami: Šimon Samuelovič, Samuel Samuelovič, Dávid Samuelovič, Jakub Abrahamovič, Šmul Abrahamovič, Vulf Izakovič, Vulf Jozefovič, Marko Samuelovič, Abrahám Jakubovič, Moško Herškovič, Samuel Pinkesovič, vdova Jiska Zelmanová a Lejzer Eliešev.¹⁴¹

Okrem väčšiny rímskokatolíkov, nevelkej gréckokatolíckej a ešte menšej židovskej komunity nežilo v Stropkove v 18. storočí obyvateľstvo iného vyznania. Vzhľadom na konfesionálne pomery v celom Hornom Zemplíne mohli byť v mestečku prítomní nanajvýš jednotlivci reformovaného alebo evanjelického náboženstva a. v., pôsobiaci v službách panstva.

¹³⁷ *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku III.* (Ed.) BÜCHLER, Robert. Bratislava 2012, s. 112.

¹³⁸ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, Fasc. 27, No. 609: Ratificatio Taxalium Nobilium.

¹³⁹ Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

¹⁴⁰ MNL OL Budapest, C Zsidó összeírások vármegyénként, Conscriptio Judaeorum in Commitatu Zempleniensis, in Districtus Sztropkoviensi, 1781.

¹⁴¹ MNL OL Budapest, C Zsidó összeírások vármegyénként, Conscriptio Judaeorum in Commitatu Zempleniensis, in Districtus Sztropkoviensi, 1781.

Počas celého 18. storočia bolo školstvo stále úzko späté s náboženským a cirkevným životom. Správy o stropkovskej rímskokatolíckej škole sa dochovali v kanonických vizitáciách z tohto obdobia. V roku 1734 bol učiteľom v miestnej škole organista Ján Čutkai, ktorý nedostával za svoju prácu žiadny stály plat, ale robil to za vďačnosť (zrejme príležitostnú odmenu) pána grófa.¹⁴² Podľa údajov kanonickej vizitácie z roku 1749 nebola v mestečku škola ani organista, iba kantor. Ten dokonca nedostával ani plat, ale pracoval z vďačnosti panstvu.¹⁴³ Akiste išlo o toho istého Jána Čutkaia, na čo poukazuje predchádzajúca vizitácia, ako aj takisto o viac ako dve desaťročia mladšie údaje o stropkovskej škole.

V súpise všetkých škôl na území Zemplínskej stolice z r. 1771 je uvedená aj škola v mestečku Stropkov, ktorú vtedy navštevovalo dvanásť žiakov. Jej učiteľom bol Imrich Csucsikai. Učil deti čítanie, písanie, počítanie a základy gramatiky. Za svoju prácu dostával od jágerského biskupa plat zo štolárnych poplatkov, v sume 40 rýnskych zlatých ročne.¹⁴⁴ Je pravdepodobné, že išlo o syna alebo iného príbuzného dovtedajšieho stropkovského kantora a učiteľa. V súpise síce nie sú žiadne bližšie údaje o stave stropkovskej školy, tie však obsahuje iba o dva roky mladšia kanonická vizitácia z r. 1773. Budova školy pozostávala vtedy z dvoch miestností a jednej komory. Celá, okrem izbičky učiteľa, bola vo veľmi zlom stave, pripomínajúcom ruinu. Farníci sa pritom veľmi nesnažili pustiť do jej opravy. Učiteľ vtedy dostával už spomínaný ročný plat v sume 40 zlatých a štvrtinu štolárnych poplatkov z filií, čo predstavovalo jeden korec hrachu a korec raže z každých troch odovzdaných gbelov. Z cirkevných úkonov poberal napr. 15 grajciarov za pohreb, 6 grajciarov za písanie, 9 grajciarov za spievanie, 6 grajciarov za čítanie a 6 grajciarov za vyhlasovanie ohlášok.¹⁴⁵

Po absolvovaní stropkovskej farskej školy niektorí chlapci pokračovali ďalej v štúdiu, najskôr na niektorom z jezuitských alebo piaristických gymnázií na území Zemplínskej alebo Šarišskej stolice (Humenné, Košice, Sátoraljaújhely, Prešov). Niektorí z nich sa potom rozhodli študovať aj na univerzite. V porovnaní s predchádzajúcimi storočiami v tomto období výrazne klesol počet univerzitných študentov zo Stropkova, čo môže súvisieť tak so zmenou vlastníckych pomerov, dovŕšením rekatolizácie, ako aj celkovým schudobne-

¹⁴² Archív Košického arcibiskupstva, Kanonická vizitácia farnosti Stropkov z r. 1734.

¹⁴³ Archív Košického arcibiskupstva, 607: Conscriptio parochiae Stropkov per Visitationem Canonicam Barcoczianam A. D. 1749 peractam.

¹⁴⁴ MNL BAZML ZL Sátoraljaújhely, Loc. 98, No. 300: Conscriptio Ludomagistorum, 1771.

¹⁴⁵ Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

ním a úbytkom obyvateľstva v časoch po Satmárskom mieri. Z 18. storočia (do roku 1780) je známy iba jediný Stropkovčan, ktorý absolvoval univerzitné štúdium. Bol ním Pavol Erős, narodený r. 1733 v mestečku. Potom ako r. 1748 vstúpil do Spoločnosti Ježišovej, študoval v rokoch 1752 – 1753 na univerzite v Grazi. V rokoch 1759 – 1762 absolvoval štvorročné štúdium teológie na Trnavskej univerzite.¹⁴⁶

V dôsledku nemalých strát obyvateľstva počas morovej epidémie r. 1709 – 1710 došlo v priebehu 18. storočia ku zmenám v národnostnej štruktúre mestečka. Predovšetkým zmizli posledné nemecké rodiny a takmer úplne vymizlo aj maďarské obyvateľstvo, zastúpené predtým najmä niektorými mešťanmi a úradníkmi panstva. Samozrejme, výrazne sa posilnila najmä slovenská národnosť, vysoko dominujúca nad niekoľkými rodinami rusínskych prisťahovalcov a niekoľkými Poliakmi spoza hranice. Matej Bel vo svojich notíciách v 30. rokoch hovoril iba o slovenskom obyvateľstve s Rusínmi a Poliakmi.¹⁴⁷ Ďalším, etnicky a spočiatku i jazykovo odlišným obyvateľstvom Stropkova, boli židia, ktorí sa v mestečku opätovne usadili v druhej polovici storočia. Podľa ich priezvisk sa prisťahovali všetci zo susednej Haliče, resp. Poľska. Úplne novými, etnicky odlišnými obyvateľmi mestečka sa stali Cigáni, evidovaní v súpisoch z druhej polovice storočia. Podľa najstaršieho z nich, z r. 1768, žili v Stropkove tri cigánske rodiny, a to Štefan Ľolo, Gabriel Ľolo a Michal Ľolo s manželkami a spolu tromi deťmi. Všetci boli poddanými grófa Pethő, rímskokatolíckeho náboženstva a venovali sa kováčstvu.¹⁴⁸ O desať rokov mladší súpis Cigánov z r. 1778 registroval v Stropkove už iba jedinú rodinu. Patrila Františkovi Feriovi. Mal spoločenské postavenie želiara a býval vo vlastnom dome.¹⁴⁹

Počas celých troch štvrtín 18. storočia zaznamenalo mestečko jednoznačný dynamický vzostupný demografický vývin. Ten je zrejmy už z pomerne rýchleho rastu počtu poddanských usadlostí, resp. domácností. Kým v roku 1714 bolo v Stropkove evidovaných 44 poddanských domácností,¹⁵⁰ do roku

¹⁴⁶ *A Nagyszombati Egyetem bölcsész és teológus növendékei.* (Eds.) KMETY, Adrien – SZÖGLI, László – VARGA, Júlia. Esztergom 2021, s. 784.

¹⁴⁷ BEL, Matej. *Zemplínska a Užská stolica.* Bratislava 1999, s. 164.

¹⁴⁸ MNL BAZML ZL Sátoraljaújhely, IV. 2001/b. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének, Bizottmányának és Hynau-féle közigazgatásának iratai 1214 – 1850 (1937). Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica 12145 – 1786 (1948). Loc. 105, No. 714. Cinganorum Conscriptio 1771 (1768 – 1769).

¹⁴⁹ MNL OL Budapest, C 43, 2CVonscriptio Cinganorum 1778, Zemplén vármegye.

¹⁵⁰ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2005/b. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztonsági iratok – Acta per-

1772 stúpol ich počet na 130¹⁵¹ a o päť rokov neskôr, r. 1777, už dosiahol počet 132 poddanských domácností.¹⁵²

Samozrejme, tieto údaje sa vzťahujú iba na počet poddanských domácností, nevystihujú skutočný stav obyvateľstva v mestečku. Presnejšie sú preto záznamy kanonických vizitácií, ktoré r. 1734 uvádzali v Stropkove 400 obyvateľov rímskokatolíckeho náboženstva a 30 gréckokatolíkov, teda spolu 430 obyvateľov.¹⁵³ Kanonická vizitácia z r. 1773 však evidovala v mestečku 1 960 obyvateľov katolíckeho a trinástich židovského náboženstva.¹⁵⁴ Spolu s vtedy neznámym počtom gréckokatolíkov tak možno v Stropkove predpokladať už viac ako 2 000 obyvateľov.

Samospráva, stavebný vývin a vnútorný život mestečka

V obmedzenej samospráve mestečka počas prvej polovice 18. storočia nedošlo k žiadnym významnejším zmenám. Na jej čele stál richtár s prísažnými. Funkciu richtára vykonávali so súhlasom zemepána najmä bohatší mešťania zemepanského mestečka, príp. sedliaci, ktorí sa v nej pomerne často striedali. Richtár mal naďalej isté privilégiá a na pôde obce veľké právomoci. K jeho výsadám patrilo napr. stále oslobodenie od robotnej povinnosti.

Prvým stropkovským richtárom doloženým v tomto období bol Michal Smolko, vykonávajúci richtársky úrad v roku 1734. Spolu s ním vtedy na čele mestečka stáli aj prísažní Onda Pinsky, Ďuro Kisil, Mišo Kisel a Michal Kasarda.¹⁵⁵ V čase urbárskej regulácie r. 1772 bol stropkovským richtárom František Géci a dvoma prísažnými Ján Tkáč a Juraj Flipper.¹⁵⁶ Funkčné obdobie richtára bolo stále veľmi krátke. V rokoch 1778 – 1791 sa v úrade richtára spolu s inými vystriedali: Andrej Kasarda, František Géczy, Michal Cichi, Andrej Kiseľ, Michal Čižmár, či Anton Čobej.¹⁵⁷

Richtár s radou mestečka, resp. prísažnými plnili naďalej popri správnych úlohách takisto nižšie súdne funkcie, pričom medzi tieto právomoci patri-

ceptoralia et comissariatica 1663-1777. C. Loc. 114. No. 87. Conscriptio Ignobilium pro Cassa Contributionali deserviens 1714, Sztropkó.

¹⁵¹ MNL OL Budapest, C A 288, 317, 31: Urbárium Sztropkó.

¹⁵² MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely IV. 2005/d. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773-1846. Sztropkó 1774-1802: Dicálny súpis mestečka z r. 1777.

¹⁵³ Archív Košického arcibiskupstva, Kanonická vizitácia farnosti Stropkov z r. 1734.

¹⁵⁴ Visitatio Canonicae Parochiae Stropkov 1773.

¹⁵⁵ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 734.

¹⁵⁶ TAKÁCS, Péter – UDVARI, István. *Zemplénmegyei jobbágyvallomások*, s. 276.

¹⁵⁷ BEŇKO, Ján. *Stropkov*, s. 83.

lo najmä súdenie ľahších deliktov. Ťažšie zločiny, trestané spravidla smrťou, súdila však panská súdna stolica. Práve z 18. storočia sa dochovalo niekoľko správ o rozsudkoch smrti, vydaných stropkovskou panskou stolicou. V roku 1728 boli dvaja zamestnanci panstva, kľučiar a pekár, za surové zbitie dvorného sudcu na námestí popravení zvlášť krutým spôsobom. Po lámaní v kolese a odťatí rúk a hlavy bol jeden ponechaný v kolese, druhý potom rozštvrtený.¹⁵⁸ Trest smrti mohol však postihnúť poddaných vrátane mešťanov aj za oveľa menšie priestupky, než boli hrdelné zločiny. Napríklad aj za nesplatenie súdnej pokuty. Z tohto dôvodu bol v roku 1729 v Stropkove tzv. vešajúcim sudcom obesený Ján Viszokai.¹⁵⁹ Ďalšími sudcovskými právomocami disponoval panský dvorný sudca, ktorým bol r. 1767 Jozef Vass.¹⁶⁰

Tereziánska doba, resp. osvietený absolutizmus Márie Terézie priniesol do každodenného života širokých vrstiev vidieckeho obyvateľstva kontrolu štátu nad celým radom jeho aspektov vrátane ochrany zdravia. Panovníčka a štátne orgány začali venovať oveľa väčšiu starostlivosť o zdravie poddaného ľudu, ktorý bol hlavným živiteľom štátu, a teda i armády a úradníckeho aparátu. Popri viacerých zdravotných patentoch, zameraných na zavádzanie hygienických pravidiel a ochranu zdravia, vznikol postupne systém zdravotnej starostlivosti s profesionálnym personálom na všetkých úrovniach. Ten v kráľovských mestách a stolicách reprezentovali mestskí a stoliční lekári, v zemepanských mestečkách felčiar a v obciach pôrodné babice.

Prvým známym lekárom v Stropkove bol istý Dr. Vályi, po ktorom sa r. 1760 zachoval záznam o liečení koliky v mestečku liehovým macerátom muškátových orieškov.¹⁶¹ V roku 1767 pôsobil v Stropkove felčiar pochádzajúci z Poľska, v súpise zaznamenaný ako Chyrulgius Polonus. Stoličný súpis zdravotníckeho personálu z roku 1767 evidoval v Stropkove felčiara Jakuba Weissa a pôrodnú babicu Annu Orškáčovú.¹⁶²

Urbanistický vzhľad mestečka sa oproti predchádzajúcemu obdobiu príliš nezmenil. Vzhľadom na istý úbytok obyvateľstva počas morovej epidémie nedošlo k extenzívnemu rozvoju zástavby a Stropkov si tak naďalej zachoval

¹⁵⁸ UNGHVÁRY, Ede. *Sztrapkó és Sztrapkó vára*, s. 96.

¹⁵⁹ UNGHVÁRY, Ede. *Sztrapkó és Sztrapkó vára*, s. 99.

¹⁶⁰ UNGHVÁRY, Ede. *Sztrapkó és Sztrapkó vára*, s. 98.

¹⁶¹ UNGHVÁRY, Ede. *Sztrapkó és Sztrapkó vára*, s. 125.

¹⁶² MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. 2001/b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának iratai 1214-1850 (1898). Szirmay-Kazinczy-féle históriai iratok – Acta Politica 1214-1786 (1848). Loc. 95. No. 35. Chirurgorum et Obstetricum in Comitatu Conscriptio 1767: Oppidum Sztrapkó.

svoje stredoveké pravouhlé námestie, susediace s hradom a riedku sieť ulíc, viac-menej kopírujúcich cestné komunikácie.

Kým zástavba v mestečku ostávala bez väčších zmien, pričom pozostávala stále najmä z drevených, príp. kamenných prízemných domov, zmenil sa najmä vzhľad dvoch kostolov a panského sídla, Stropkovského hradu. Vo farskom, resp. hradnom Kostole Najsvätejšieho Tela Kristovho pribudli nové barokové oltáre: hlavný oltár Najsvätejšieho Tela Kristovho, bočný oltár sv. Anny z r. 1762 a ďalší bočný oltár Karmeskej Panny Márie z r. 1754.¹⁶³ Podobne vo františkánskom Kostole Najsvätejšej Trojice pribudli v druhej polovici storočia tri oltáre z dielne už spomínaného košického stolára J. Hartmanna, autora oltára sv. Anny vo farskom chráme.¹⁶⁴

Druhá polovica 18. storočia znamenala koniec existencie Stropkovského hradu. Napriek tomu, že poslední grófi Pethő ho veľkoryso rozšírili, prestávali a opevnili, po rozdelení panstva v ňom noví majitelia už trvalo nebývali a celý objekt začal pustiť. Napokon, zrejme po menších požiaroch, si múry, bašty a jeho jednotlivé časti postupne mešťania rozobrali na stavbu domov. Už poslední grófi Pethőovci však pravdepodobne na bývanie využívali objekt kaštiela, prebudovaný z jednej z bašt po roku 1711. Pravdepodobne jeho zariadenie obsahuje inventár obytných miestností hradu z roku 1767, teda obdobia jeho prevzatia novými majiteľmi. Podľa neho obývalo panstvo tri veľké miestnosti: rodinnú sieň (dom), izbu pána grófa, palác a klenutú chodbu. Tie boli zariadené stolmi, stoličkami, kreslami, pohovkami, sekretármi, truhlicami a skriňami, s pohármi a obrazmi na plátne alebo papieri, spravidla v zasklených rámoch.¹⁶⁵

Pomerne verný a detailný opis mestečka v 30. rokoch 18. storočia zachytil vo svojich Noticiách Matej Bel. Kým samotné mestečko tvorili v tom období najmä chudobné prízemné domy mešťanov, postavené z dreva, omazané hlinou a pokryté slamenými strechami, jeho dominantou bol hrad. Ten zveľadil najmä zemplínsky župan, gróf Michal Pethő, ktorý prebudoval takisto hradnú záhradu v susedstve námestia na francúzsky barokový park. Ten pozostával z kvetinových záhonov, chodníkov krytých kríkmí, rôznych krov, ozdobných stromov a ovocného sadu. Jeho dominantou bol Dianin pavilón, využívaný ako letné sídlo grófa a jeho rodiny. Vedľa neho bol ďalší park s rôznymi, aj ovocnými stromami a najmä veľkoryso riešenou fontánou, využívajúcou vodu, stekajúcu zo susedného kopca. Ako panské obydlie bol v tom čase už

¹⁶³ *Súpis pamiatok na Slovensku III.* Bratislava 1973, s. 211.

¹⁶⁴ *Súpis pamiatok na Slovensku III.* Bratislava 1973, s. 211.

¹⁶⁵ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 907.

iste využívaný kaštieľ, Belom spomínaný ako vila grófa Michala. V jeho susedstve bola krytá jazdecká škola.¹⁶⁶

Vzhľad mestečka v priebehu 18. storočia doplnilo niekoľko najprv drevených, potom kamenných sôch a krížov, postavených vedľa krajskej cesty. Dodnes stoja dve z nich, kamenné sochy sv. Jana Nepomuckého a sv. Floriána, zhotovené v roku 1760.¹⁶⁷

Takisto v 18. storočí bolo mestečko naďalej sídlom niektorých štátnych, resp. stoličných úradov. Takým bol najmä verejný obvodný notár, po prvý raz doložený r. 1744. Bol ním miestny zeman Michal Dalejčík.¹⁶⁸ Ďalšími štátnymi úradmi boli tridsiatková stanica a soľný sklad. V druhej tretine 18. storočia došlo ku zmene v skladbe týchto úradov, keď sa Spišská komora ako zástupca štátnej správy rozhodla budovu tridsiatkovej stanice dať do prenájmu. Predchádzal tomu súpis a ohodnotenie budovy, uskutočnené za účasti vedenia mestečka, zástupcov panstva aj stolice v roku 1737. Budova tridsiatku bola vtedy ocenená na 70 uhorských zlatých.¹⁶⁹

Budova tridsiatkovej stanice bola zrejme v zlom stave, pretože v roku 1768 ju dediči panstva, zastúpení grófom Jánom Barkóczym, dali opraviť, pričom remeselníkom za práce a materiál zaplatili 40 uhorských zlatých.¹⁷⁰ Dreveno-kamenná budova tridsiatkovej stanice pozostávala z troch izieb, kamennej komory, klenutej kamennej predsieni a kuchyne s murovaným komínom a šindľovou strechou. V tom istom roku ju dediči panstva odovzdali do prenájmu za sumu 40 zlatých ročne.¹⁷¹

Po prevzatí starého tridsiatku do prenájmu bol tridsiatkový úrad umiestnený do budovy soľného skladu v mestečku. Vzhľadom na svoj účel šlo zrejme o murovanú stavbu so slamenou strechou.¹⁷² Aj tento štátny úrad však už čoskoro úrady odovzdali do prenájmu panstvu, a to za ročný nájom 90 zlatých. Už v roku 1771 však komposesorát, zastúpený grófom Jánom Barkóczym, žiadal o zníženie tejto sumy na polovicu, a to 45 uhorských zlatých ročne.¹⁷³

¹⁶⁶ BEL, Matej. *Zemplínska a Užská stolica*. Bratislava 1999, s. 163 – 165.

¹⁶⁷ *Súpis pamiatok na Slovensku III*. Bratislava 1973, s. 211.

¹⁶⁸ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 90.

¹⁶⁹ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 734.

¹⁷⁰ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 952.

¹⁷¹ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 946.

¹⁷² ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 964.

¹⁷³ ŠA Prešov, Pethő Stropkov, 1010.

Z hľadiska administratívneho začlenenia patrilo Stropkov počas celého storočia do Zemplínskej stolice. Potom, ako menšie územnosprávne jednotky stolice, slúžnovské obvody, nahradili pomenovania podľa úradujúcich slúžnych (sudcov) centrami okresov, patrilo Stropkov do Vranovského okresu. V roku 1771 sa stal centrom a sídlom samostatného Stropkovského slúžnovského okresu. Stoličnú samosprávu v mestečku odvtedy predstavoval slúžny s nevelkým administratívnym aparátom, sídliači v samostatnej budove.¹⁷⁴

V priebehu 18. storočia zasiahlo Stropkov niekoľko živelných pohrôm v podobe povodní a požiarov. Aj keď nemali také tragické a devastačné dôsledky ako morová epidémia v r. 1709 – 1710, spôsobovali obyvateľom nemalé straty na majetku. V roku 1721 postihol mestečko požiar, počas ktorého úplne vyhorel aj kláštor a kostol miestnych františkánov, takže ho bolo potrebné postaviť úplne odnova.¹⁷⁵ V roku 1715 zničila víchrica obydlia a úrodu viacerých obyvateľov, medzi nimi aj árendátora, miestneho zemepána Michala Dalejčika, ktorý kvôli tomu nebol schopný ani zaplatiť nájom.¹⁷⁶ O povodniach v chotári hovorili aj poddaní v odpovediach na deväť otázok urbárskej regulácie. Na časté požiare v mestečku poukazuje postavenie dreveného obrazu a neskôr v r. 1760 kamennej sochy sv. Floriána, patróna hasičov.¹⁷⁷

¹⁷⁴ BEŇKO, Ján. *Stropkov*, s. 83.

¹⁷⁵ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó és Sztropkó vára*, s. 54; BEŇKO, Ján. *Stropkov*, s. 74.

¹⁷⁶ MNL BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, Fasc. 27, No. 609: Ratificatio Taxalium Nobilium.

¹⁷⁷ *Súpis pamiatok na Slovensku III*. Bratislava 1973, s. 211.

HABSBURSKÝ RODINNÝ MAJETOK – PANSTVÁ HOLÍČ A ŠAŠTÍN. (OD HOSPODÁRSKEHO ÚPADKU K PROSPERITE)

Ivan MRVA

MRVA, Ivan. Habsburg family property – Holíč and Šaštín estates. (From Economic Decline to Prosperity). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2022, vol. 22, no. 1, p. 51 – 64.

The estates of Holíč and Šaštín formed an economic complex in the westernmost corner of the Nitra capital. In the first quarter of the 18th century, due to the fault of the original owners from the Cobor family, they fell into unusual decline. Most of the municipalities have fallen into the hands of various creditors based on the right of pledge. In 1735, František Štefan Lotrinský, the future husband of the heir to the throne Mária Terézia, decided to acquire the property complex and restore their prosperity through economic reforms. He gradually paid off the owed sums, combined them into a centrally managed entity and invested significant funds in economic development. This ultimately paid off, the Holíč-Šaštín estate began to prosper and became a model for the modernization of agricultural production in this period. The Holíč-Šaštín economic complex turned into a private imperial-royal property. In the following period, the Habsburg court financed private activities from its revenues. František Štefan had the former castle rebuilt into a magnificent residence, where he and Mária Terézia found moments of peace and relaxation in the company of their numerous offspring.

Key words: Holíč, Šaštín, Habsburg, estates, residence, family property.

Panstvá Holíč a Šaštín tvorili hospodársky komplex v najzápadnejšom kúte Nitrianskej stolice. V prvej štvrtine 18. storočia vinou pôvodných majiteľov z rodu Coborcov neobyčajne upadli. Väčšina obcí sa na základe záložného práva dostala do rúk rôznych veriteľov. V roku 1735 sa František Štefan Lotrinský, budúci manžel následníčky trónu Márie Terézie, rozhodol majetkový komplex získať a prostredníctvom ekonomických reforiem obnoviť ich prosperitu. Postupne vyplatil dlžné sumy, spojil ich do centrálne riadeného celku a investoval značné prostriedky do hospodárskeho rozvoja. To sa v konečnom dôsledku vyplatilo, holičsko-šaštínske panstvo začalo prosperovať a stalo sa vzorom modernizácie poľnohospodárskej výroby v tomto období. Holičsko-šaštínsky hospodársky komplex sa zmenil na privátny cisársko-kráľovský majetok. V nasledujúcom období z jeho výnosov habsburský

dvor financoval súkromné aktivity. Niekdajší holičský hrad nechal František Štefan prebudovať na skvostnú rezidenciu, kde s Máriou Teréziou v spoločnosti početného potomstva našli chvíle pokoja i rozptýlenia.

Panstvá Holíč a Šaštín od 15. storočia spájali nielen spoločné osudy, ale aj majitelia. Spočiatku to bola rodina Czoborovcov, ale za vlády Ferdinanda I. k nim pribudli aj Bakičovci, šľachtici srbského pôvodu. Na sklonku 16. storočia sa čiastkovými vlastníkmi stali aj Révajovci. V priebehu niekoľkých desaťročí kúpou, výmenou, no najmä rodinnými zväzkami získali Czoborovci na panstvách Holíč a Šaštín výlučné vlastnícke práva. V polovici 17. storočia boli oba majetky považované za hospodársky najvýnosnejšie v celom Uhorsku, pretože im nehrozili turecké vpády a okrem toho blízkosť rakúskych krajín i českého kráľovstva poskytovala ich majiteľom veľké možnosti v podnikaní. Žiaľ, príslušníci czoborovskej rodiny nepatrili medzi šľachticov, čo sa dôslednejšie starali o ekonomické pomery na svojich majetkoch.

Kráľovský dvorník a generál Marek Cobor sa oženil s grófkou Antóniou Lichtensteinovou, pôvodom z Moravy. Mali len dve deti, syna Jozefa a dcéru Antóniu. Jozef Cobor, narodený roku 1700, zdedil po otcovej smrti roku 1728 nielen jeho rozsiahle majetky, ale ešte väčšie dlhy aj otcovu márnوترatnú povahu. Získal povesť veľkého hýrivca.¹ Holičske i Šaštínske panstvá sa takmer celé dostali do rúk rôznych veriteľov. O hypotékami zaťažené majetky sa v roku 1735 začal zaujímať František Štefan Lotrinský, v tej dobe ešte iba favorit Márie Terézie, najstaršej dcéry cisára Karola VI.

Pomery na panstve mu boli zaiste dobre známe. Po smrti palatína Mikuláša Pálfyho (20. februára 1732) bol František Štefan osobitným dekrétom kráľa Karola III. vymenovaný za kráľovského miestodržiteľa v Uhorsku. Toto menovanie síce nekorešpondovalo s princípmi uhorskej autonómie, ale magnáti sa napodiv s novou skutočnosťou rýchlo zmierili a viacerí z nich nadviazali s mladým miestodržiteľom dôverné styky. Prostredníctvom svojej funkcie a niekoľkých radcov sa František Štefan rýchlo zorientoval v uhorských pomeroch, akiste získal informácie aj o situácii na panstvách Holíč a Šaštín. Ako osobnosť s vynikajúcimi ekonomickými znalosťami si uvedomil, čo by mu oba majetky za určitých okolností mohli poskytnúť.

¹ Podľa uhorského genealóga Ivana Nagya, sa Jozef Cobor stavil s iným uhorským šľachticom o to, kto príde na večierok v dražšom odevu. Coborov protivník si nechal ušiť zlatom zdobený odev v hodnote 10-tisíc zlatých, no Jozef Cobor prišiel na večierok v obyčajných šatách. Zdalo sa, že stávkou prehral, až kým si nevyzliekol vrchný odev. Sako mal podšité plátňom starého talianskeho majstra, v hodnote celého panstva. Stávkou o 500 zlatých síce vyhral, ale jeho dlhy ešte vzrástli. NAGY, Iván. *Magyarország csládoi czímerekkel és nemzék rendi táblakkal*. Pešť 1858, diel IV., s. 210.

Výhodná poloha v hraničnej oblasti troch krajín, nevelká vzdialenosť od Viedne, úrodnosť pôdy, neustále vzrastajúci počet obyvateľstva boli hlavnými prednosťami tohto najzápadnejšieho kúta niekdajšieho Uhorska.

Potreboval mať k dispozícii obe panstvá, nezatažené rôznymi pôžičkami, a preto kúpa Holíča a Šaštína nebola jednoduchou záležitosťou. Uplynulo len osem mesiacov po sobáši s Máriou Teréziou (12. 2. 1736) a osobitný poverenec Františka Štefana Lotrinského, F. J. de Touissant, prišiel do Holíča, aby prebral niektoré časti do držby pre svojho pána a vyplatil dohodnuté finančné obnosy. 17. októbra 1736 obdržal „Specificatio Frumenti“ z holičského majera spolu s dobytkom, poľnohospodárskym náradím a zásobami slamy.² O štyri dni neskôr bol de Touissant v neďaleko ležiacich Kopčanoch, aby prebral obec a susedný majer Adamov. V nasledujúcom období bolo potrebné vyplácať všetky dlžné čiastky, ktoré sa nahromadili za dlhoročného šafárenia oboch Czoborovcov. Zložitý proces výkupu jednotlivých obcí, spojený s vyplácaním poskytnutých úverov trval rovných 15 rokov. Až v roku 1752, v tej dobe už jeho cisárska výsosť František Štefan Lotrinský, vlastnil panstvá Holíč a Šaštín v ich pôvodnom rozsahu. K panstvu Holíč patrili tri mestečká – Holíč, Gbely a Radošovce a 14 dedín: Kátov, Kopčany, Letničie, Lopašov, Močidlany, Oreské, Petrova Ves, Radimov, Trnovec, Unín, Vidovany, Vlčkovan a Vradište. Šaštínske panstvo okrem mestečka, kde sídlila správa panstva, zahrňovalo obce Stráže, Čáry, Kúty, Brodské, Smolinské, Štefanov, Dojč, Koválov, Borský sv. Peter, Borský sv. Mikuláš a Kuklov. Celková plocha oboch majetkov prevyšovala 500 štvorcových kilometrov, pričom rozsah panskej pôdy tvoril necelú polovicu celkovej výmery, 23 700 hektárov.

Sídlom novej panskej správy lotrinského kniežata boli v prvom období Kopčany. Od roku 1740 sídlila správa panstva trvalo v Holíči. Nový vlastník prispel k spestreniu národnostného zloženia predovšetkým v centrách týchto majetkov. Už v roku 1737 sa v Kopčanoch usadili prví migranti z Lotrinska. Po nich nasledovali aj ďalšie rodiny. Príchod pomerne početnej kolónie nemcky a francúzsky hovoriacich Lotrinčanov do vzdialenej krajiny na hraničiach Uhorska, Moravy a Rakúska mala na svedomí medzinárodná politika a výmeny území.

V roku 1733 sa Francúzsko pokúsilo presadiť, aby bol na uprázdnený poľský trón zvolený svokor kráľa Ľudovíta XV. Stanislav Leszcynski, ktorý už pred štvrtstoročím, z moci švédskeho kráľa Karola XII., poľským kráľom raz bol. Rusko a Habsburská ríša podporovali voľbu saského kurfirsta Augus-

² MIKOLETZKY, H. L. *Holics und Sassin, die beiden Mustergüter des Kaisers Franz I. Stephan. Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs* 14. Bd. Wien 1961, s. 193.

ta III. a ten napokon aj korunu získal. Vo Versailles boli proti. Na obranu saského volenca vyslal cisár Karol na poľské hranice vojenský kontingent a to isté podniklo aj Rusko. Francúzsko to pokladalo za akt nepriateľstva. Sľubmi o územných ziskoch francúzska diplomacia získala na svoju stranu aj Španielsko a spoločne vyhlásili cisárovi vojnu. Francúzi obsadili Lotrinsko a oslabené, navyše zle vedené cisárske vojská viackrát ľahko porazili. Španieli uspeli vo viacerých zrážkach na Apeninskom polostrove. Spojenecká Británia odmietla vstúpiť do vojny a dvadsaťtisícový ruský pomocný zbor, poslaný k Rýnu, nemohol nepriaznivú situáciu výrazne zvrátiť. Po uzavretí prímeria začiatkom októbra 1735 vo Viedni podpísali mier medzi Francúzskom a Habsburskou ríšou. Cisár Karol VI. veľa obetoval, lebo od kardinála Fleuryho dostal prísľub uznania Pragmatickej sankcie, keď splní francúzske požiadavky. Monarchia sa vzdala Neapolska a Sicílie, zisk vojvodstiev Parma a Piacenza boli len slabou náplastou. Francúzsko uznalo Augusta III. za poľského kráľa, ale Stanislav Leszczyński bol odškodnený Lotrinskom a po jeho smrti sa malo stať súčasťou Francúzska. Nádejný cisár za František Štefan Lotrinský bol tak zbavený svojho dedičstva a aby sa nestal úplným bezdomovcom, veľmoci mu priklepli veľkovojvodstvo Toskánske. Mal sa tu ujať vlády po smrti bezdetného vojvodu Giana Gastona Mediciho. Veci boli dohodnuté tak, že Stanislav Leszczyński získa Lotrinsko až vtedy, keď František Štefan Lotrinský bude suverénnym vládcom v Toskánsku. S výhľadom na stratu svojej rodnej krajiny František Štefan vydal niekoľko dôverných pokynov na záchranu dôležitých dokumentov. Vlastnoručne napísaným listom v bratislavskom sídle miestodržiteľstva na konci novembra 1735 vydal pokyn markízovi Emanuelovi de Nay et de Richecourt, aby z archívu lotrinských veľkovojvodov vybral všetky dôležité listiny potvrdzujúce práva lotrinského rodu a doklady o ich majetkovej základni. Už o mesiac ich markíz dopravil do Bratislavy. Na Františka Štefana bol niekoľko mesiacov vyvíjaný veľký tlak, aby pristúpil na výmenu svojej dedičnej krajiny za Toskánsko. V prípade odmietnutia mu mal byť odopretý sobáš s Máriou Teréziou. Traduje sa, že keď už pristúpil na podpis zmluvy o zámene, trikrát zahodil pero a odišiel od stola. Napokon na výmenu pristúpil a otvoril tak cestu k sobášu. Najprv však musel pápež Klement XIII. udeliť budúcim manželom dišpenz vzhľadom k tomu, že boli sestrencami v druhom stupni. Starý otec Márie Terézie, cisár Leopold I., a snúbencova stará matka, lotrinská veľkovojvodkyňa Eleonóra Mária Jozefa, boli súrodencami. Slávny sobáš habsburskej následníčky Márie Terézie a o deväť rokov staršieho Františka Štefana Lotrinského sa konal vo Viedni 12. februára 1736. Bola to udalosť storočia, ktorú s radosťou očakávali vie-

denskí mešťania aj davy zvedavcov. Mladomanželia boli považovaní za najkrajší mladomanželský pár. Uzavretie manželstva znamenalo nielen spojenie najvýznamnejšej európskej panovníckej rodiny s rodom, ktorý sa s Habsburgovcami síce mohol porovnávať historickými koreňmi i slávou niektorých jeho príslušníkov, ale v európskej politike zďaleka nehral takú dôležitú úlohu. Preto nebolo želateľné, aby meno Habsburg následkom nástupu ženskej línie sa stalo minulosťou a ich deti prijali priezvisko Lotrinský. Habsburská dominancia sa odrazila aj pri miernej modifikácii, od svadby oficiálny názov rodu znel habsbursko-lotrinský. František Štefan sa po nástupe svojej manželky na trón oficiálne stal jej spoluvládcom, ale nedostal veľa priestoru na uplatnenie svojich štátnických schopností. Mária Terézia inštinktívne vycítila, že nemá štátnické predpoklady. Pruský vyslanec gróf Podewils oznamoval do Berlína, že *František Štefan je v práci nestály a nedokáže sa dlhšie zaoberať so žiadnym problémom, prácu dokonca nenávidí a o štátnické záležitosti sa vôbec nestará...* To mu ale zaistilo dostatočný priestor, aby sa mohol venovať svojim prírodovedeckým záľubám a ekonomike. Upadnuté majetky Holíč a Šaštín, ktoré práve v tom období získaval do svojho vlastníctva, mu poskytli dostatok príležitostí, aby potvrdil svoju povest veľmi schopného ekonóma.

Uvedomoval si, že jeho niekdajší lotrinskí poddaní, pokiaľ sú remeselne zruční a priemyselne zbehlí, budú potrební pre rozvoj podnikania na správe získaných uhorských majetkov. A tak zanedlho po sobáší prišli do Kopčian a potom do ďalších obcí Nemci a aj mnohí Francúzi.³

Strediskom lotrinskej migrácie sa roku 1742 sa stalo mestečko Holíč. Príslušníci lotrinskej kolónie boli zväčša remeselníkmi a tvorili personál manufaktúr, ktoré František Štefan Lotrinský zriadil na oboch panstvách. Pre francúzske deti vznikla v Holíči dokonca aj francúzska ľudová škola.⁴ V mestečku pôsobila celé štvrtstoročie. Keď sa však ďalšia generácia Lotrinčanov poslovenčila, škola zanikla a iba niektoré cudzokrajne znejúce priezviská v Holíči a na okolí nám pripomínajú, že sa tu pred 285 rokmi Francúzi usadili.

Zanedbané majetky si vyžadovali neodkladné reformy v ekonomickej prevádzke a hospodárskej správe. Pri modernizačných a racionalizačných

³ V roku 1737 zomrel v Kopčanoch Ondrej, syn Johana Prutera z Lotrinska, o dva roky neskôr umrel Lotrinčan František Fels a v roku 1740 na cintoríne v Kopčanoch pochovali Christiana Huberinga, taktiež z Lotrinska. Štátny archív Bratislava (ŠAB), matrika zomrelých rímsko-katolíckej farnosti v Holíči.

⁴ Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, Riaditeľstvo cisárskych majetkov Viedeň – učtáreň – Panstvo Holíc, Pokladnica, Hlavné knihy 1742 (i. č. 8) – 1760 (i. č. 23) V účtovných prehľadoch z tohto obdobia sa vyskytujú finančné dotácie určené francúzskej škole v Holíči (französische Schule).

opatreniach využil František Štefan Lotrinský svoje ekonomické vedomosti a popri tom si mohol v praxi odskúšať vlastné predstavy o modernom hospodárení. Už v priebehu prvých rokov sa sprehládnila hospodárska správa, zvýšila sa kontrola, no zároveň sa posilnila samostatnosť a nezávislosť jednotlivých ekonomických odvetví. Do účtovníctva bol zavedený nový prehľadný systém. Účtovné knihy a hlavné knihy novozriadených hospodárskych úradov sa začali viesť podľa zásad moderného podvojného účtovníctva. Nový systém správy panstva spolu s celou sériou hospodárskych opatrení, zavedených v priebehu šiestich rokov od nadobudnutia prvých podielov na holičsko-šaštínskom majetku, mohli slúžiť pre väčšinu hospodársky stagnujúcich panstiev uhorských magnátov ako žiarivý príklad.

Do júna 1741 viedol panstvo Holíč czoborovský hospodársky správca František Körmendy. Až po jeho penzionovaní prevzal vedenie Holíča a Šaštína Ignác Krebs. Od roku 1752 sa v účtovných knihách objavuje podpis Františka Pacovského ako riaditeľa panstva Holíč a Šaštín. Jeho sídlom bola obec Stráže, ležiaca v tesnej blízkosti mestečka Šaštín. V roku 1764, necelý rok pred náhlym skonom cisára Františka Štefana Lotrinského, boli obe panstvá spojené do jedného administratívneho celku a podriadené Vrchnému hospodárskemu úradu, ktorý tiež spočiatku sídlil v dedinke Stráže.⁵ Napriek posilneniu kontroly zo strany novozriadených nadriadených orgánov zostala obom majetkom široká samospráva a veľká miera hospodárskej nezávislosti. Obe panstvá – Holíč i Šaštín viedli osobitní panskí správcovia. Každý z nich bol na čele správcovského úradu (Verwalteramt) s jedným alebo dvoma kancelárskymi adjunktmi. Účtovníctvo a financie mal na starosti finančník (Rentmeister), ktorý v prípade potreby zastupoval aj hospodárskeho správcu. Kompetencia polkorába a ním vedeného polkorábskeho úradu (Burggrafenamt) bola okrem chovu dobytka a oviec aj produkcia obvyklých stavebných materiálov – ako tehál, vápna, klincov, dosák, šindľov a ďalších druhov stavebnín. Pri rozsiahlych renovačných prácach a rozrastajúcej sa výstavbe, aká sa na oboch panstvách realizovala v prvých troch desaťročiach od ich nadobudnutia, bol polkorábsky úrad významným hospodárskym odvetvím. Holičsky polkoráb sídlil v dedine Kopčany a šaštínsky v samotnom centre panstva, v mestečku Šaštín. Najdôležitejším hospodárskym odvetvím, predovšetkým na Holičskom panstve, bola produkcia obilnín. Obilninárstvo

⁵ Vrchný hospodársky úrad sa v prameňoch spomína ako Wirtschafts Oberamt. Zo Strážov bol presťahovaný do Gbiel a v roku 1780 do Holíča. V roku 1787 bol v Holíči zriadený Kontrolný úrad cisársko-kráľovských uhorských a moravských rodinných statkov (Inspektorat Amt der K. u. K. Ungarischen und Mährischen Familiengüter) s pôsobnosťou pre panstvá Holíč Šaštín, Hodonín a Pavlovice.

bolo v úplnej kompetencii obilného úradu (Kastenamt) na čele s obilníkom (Kastner). Holíčskemu obilníkovi boli podriadení dvaja úradníci. Jedným z nich bol hospodársky pomocník (Wirtschaftsbereiter), ktorý dohliadal na obilnú produkciu na jednotlivých majeroch a druhým bol hospodársky kontrolór, zodpovedný za vedenie veľkého obilného sila v Holíči. Dôležitým zdrojom príjmov bol kľučiar sky úrad (Kelleramt, Weinkelleramt), zásobujúci sieť panských krčiem panským vínom, pivom i pálenkou. Úrad viedol kľučiar (Keller), ktorý mal na starosti nielen dorábanie, skladovanie, ale aj diaľkový obchod s týmito produktami. Lesné hospodárstvo mal zverený lesný úrad (Waldamt) na čele s hlavným poľným (Oberjäger). Významnú úlohu hral predovšetkým lesný úrad šaštínskeho panstva, ktorý pokrývali rozsiahle lesné plochy.

Hospodárske reformy vykonané v relatívne krátkom čase priniesli rýchlo ovocie v podobe zvýšenej rentabilnosti oboch majetkových komplexov. Peňažné výnosy neustále stúpali, i keď si treba uvedomiť, že spočiatku veľké časti panstiev boli v rukách veriteľov. V roku 1738 boli príjmy na panstve Holíč 24 379 zlatých a výdavky 22 717 zlatých. Čistý zisk predstavoval sumu 1 662 zlatých. V priebehu štyroch rokov sa príjmy zvýšili o 250 %. V roku 1742 boli už 59 099 zlatých a tomu zodpovedali aj výdavky vo výške 52 528 zlatých. Rozdiel medzi príjmami a výdavkami predstavovalo už 6 571 zlatých, čo by na prvý pohľad nebolo veľkým hospodárskym úspechom. No, keď vezmeme do úvahy, že takmer polovicu výdavkov predstavovali stavebné náklady na panstve, bol celkový ekonomický výsledok vynikajúci.⁶

V roku 1754 prekročil finančný príjem z Holíča sumu 100-tisíc zlatých. Predstavoval 104 761 zlatých, čo bol dvojnásobok oproti výsledku pred deviatimi rokmi. Po odrátaní ročných výdavkov vo výške 73 597 zlatých, dosahovalo panstvo čistý príjem už 31 163 zlatých. Za rok 1760 vykazuje hlavná finančná kniha holičského panstva celkový príjem 156 612 zlatých a výdavky vo výške 63 423 zlatých. Rozdiel 93 189 zlatých medzi príjmami a výdavkami dokazuje ekonomické schopnosti nového vlastníka a ním zavedeného hospodárskeho systému. František Štefan Lotrinský bol osobne zaujatý hospodárskou rekonštrukciou a ďalším napredovaním svojich jediných majetkov

⁶ Stavebné náklady na holičskom panstve v rokoch 1740 – 1755 predstavovali obvykle 50 % z celkového objemu výdavkov, v niektorých rokoch aj viac. V roku 1742 sa na stavebné práce minulo 28 692 zlatých, pričom celkové výdavky boli 52 528 zlatých. O rok neskôr stavebné investície spotrebovali 37 963 zlatých pri výdavkoch 83 918 zlatých. V roku 1747 boli celkové výdavky 81 355 zlatých, z čoho stavebné 44 302 zlatých. O rok neskôr z celkových výdavkov holičského panstva v objeme 57 296 zlatých sa na stavebnú činnosť vynaložili viac ako dve tretiny, 38 965 zlatých.

na území Slovenska. Svedčí o tom aj poznámka veľkokancelára Fursta z roku 1755: „*V prípade holičského panstva cisár nešetří peniazmi, len aby ho mohol zlepšiť a skrášlit.*“⁷

Podobný pozitívny ekonomický obrat ako na panstve Holíč, po prevzatí do vlastníctva Františkom Štefanom Lotrinským, zaznamenalo aj susedné šaštínske panstvo. Vzrast príjmov a zisku však nebol až taký výrazný. V roku 1738 bol finančný príjem z panstva Šaštín so sumou 47 373 zlatých takmer dvojnásobkom financií, ktoré v tom istom roku vykázal úrad pokladníka na holičskom panstve. Výdavky vo výške 40 985 zlatých umožnili v uvedenom roku pomerne slušný zisk – 6 388 zlatých. V priebehu siedmich rokov aj tu vzrástol štvornásobne. Podľa údajov hlavnej finančnej knihy šaštínskeho panstva v roku 1745 bol celkový príjem 72 614 zlatých, výdavky 45 380 zlatých. Teda čistý výnos za uvedený rok bol už 27 233 zlatých. V nasledujúcom období vzrast príjmov a výdavkov na šaštínskom panstve v porovnaní s Holíčom očividne stagnoval. V roku 1760 boli všetky zarobené peniaze vykázané sumou 72 614 zlatých a výdavky predstavovali 51 402 zlatých.⁸

Podľa jednotlivých položiek sa členili príjmy z oboch panstiev nasledovne: Urbárske a robotné poplatky, židovské poplatky, prenájom regálnych práv, desiatok z jahniat, nájmy z mlynov, mýt, budov a obytných priestorov, ďalej z úradu kľučiaru, polkorábu, obilníka a lesného úradu a cisárskej viedenskej pokladnice. Pri bližšom skúmaní účtovných záznamov zistíme, že podstatná časť čistého výnosu z predchádzajúceho roka zostávala v pokladnici panstva a investovala sa do ďalšieho rozvoja. To bol jeden z hlavných dôvodov hospodárskeho vzostupu panstiev Holíč a Šaštín. Vyprodukované peniaze sa nespotrebovali na prepych či prevádzku dvora, ale sa rozumne investovali, aby v budúcnosti priniesli ďalší zisk.

Jedným z hlavných príjmových zdrojov predovšetkým na holičskom panstve bola produkcia obilia. Na jeho zdokonalenie sa v prvom rade zamerala pozornosť Františka Štefana Lotrinského. Už v prvých rokoch investoval nemalé prostriedky do zanedbaných a spustnutých majerov. Na okraji Holíča nechal vybudovať úplne nový a na svoju dobu moderný majerský komplex. Uprostred mestečka bola v roku 1753 dokončená veľkokapacitná sýpka, v ktorej sa sústreďovalo obilie dorobené na panských aj poddanských poliach.

⁷ MIKOLETZKY, H. L. *Franz Stephan von Lotharingen als Wirtschaftspolitiker. Mitteilungen des österreichischen Staatsarchives*, 13. Bd. Wien 1960, s. 243 – 244.

⁸ SNA Bratislava, Riaditeľstvo cisárskych majetkov – Panstvo Šaštín, hlavné knihy pokladnice (Rentamt, Hauptbücher) – 1737 – 1914 – 1738 (i. č. 433), 1745 (i. č. 440), 1760 (i. č. 456).

Obilná produkcia smerovala najmä na viedenské trhy, kde sa mohla výhodne zhodnotiť, alebo aj do armádnych magazínov.⁹

Pod dozorom polkorába na holičskom panstve sa z iniciatívy Františka Štefana Lotrinského vyvinulo nové poľnohospodárske odvetvie – vysoko špecializovaný chov dobytka a oviec. V nasledujúcich desaťročiach sa v tejto oblasti na holičskom cisársko-kráľovskom majetku dosahovali špičkové výsledky. Holíč sa stal strediskom šľachteného chovu dobytka a najmä oviec v celom Uhorsku. Na tunajšie aukcie prichádzali obchodníci a chovatelia hospodárskych zvierat zo všetkých kútov Európy.¹⁰

Prirodzeným centrom celého majetkového komplexu bolo mestečko Holíč. Z rozhodnutia Františka Štefana sa mal zanedbaný holičský zámok zmeniť na sídlo, ktoré by zodpovedalo nárokom najvyšších spoločenských vrstiev a bolo odrazom cisárskej nádhery a lesku. Zámok bol voľakedy pevným hradom, ale po nepokojoch a vojnách v 17. a na začiatku 18. storočia zostal už čiastočne spustnutý, lebo poslední Coborovci nemali peniaze na dôkladnejšiu opravu. Po vykonaní nevyhnutných rekonštrukčných prác v roku 1750 sa začala rozsiahla prestavba celého komplexu, pravdepodobne podľa projektov Jeana Nicolasa Jadota.¹¹ Na základoch niekdajšej renesančnej pevnosti vznikol dvojposchodový kaštieľ s dvoma krídlami a s priechodným otočeným smerom k mestečku Holíč. 98 miestností a priestranná kaplnka umožňovali dostatok pohodlia. Vkusné zariadenie nábytkom, parkety s intarziami a hodvábne tapety, ktorými bola vybavená veľká časť izieb, zodpovedali vkusu Márie Terézie.

⁹ O tom, že obilie z Holíča zásobovalo Viedeň v ťažkom období sedemročnej vojny svedčia aj zápisy z účtovnej knihy holičského panstva z roku 1758: Ausgab den Thobner schiffmeister Freyuthalber von zu Wasser von Broczko bis Wien Transportirten 255 Metzten Weizen, 3 329 detto Korn a 14 den. und 436 Metzen Haaber a 10 den. nach Abschlag fur 15 1/4 Metz Verdorbenes korn a 2 fl., 36 den. – 39 fl. 39 den. bezahlte 869 fl. 28 den. Extra Verschiedenen Ausgaben: Den Kastner Herren Strzenek von nach Wien geschickten und alhier zum Proviant vermahlenden 4 779 Metzen verschiedenen korner an Maasgeld a 1 den.... 79.65 fl.

SNA Bratislava, Riaditeľstvo cisárskych majetkov – Panstvo Holíč, hlavná kniha pokladnice (Rendt amts Raytung) 1758, i. č. 21, nepag.

¹⁰ V roku 1806 bol v Holíči na verejnej aukcii vydražený plemenný baran za 3 641 zlatých. V roku 1810 tu dosiahla nákupná suma plemenného barana 16 250 zlatých. V roku 1811 tu za najdrahšieho barana zaplatili 30 000 zlatých, druhý stál 28 000 zlatých, ale v bankoceduliach. V tom istom roku však cena zlatého v papierovej bankovke po februárovej devalvácii poklesla na jednu pätinu hodnoty striebornej mince. CSAPLOVICS, J. v. *Gemälde von Ungarn*. zv. II. Pešť 1829, s. 51.

¹¹ *Súpis pamiatok na Slovensku*, diel 2. Bratislava 1969, s. 414.

Holíčsky kaštieľ sa po dokončení stal miestom častých návštev cisársko-kráľovského páru. František Štefan Lotrinský a Mária Terézia viackrát zavítali do Holíča aj na dlhodobejší pobyt. Vtedy ich z Viedne sprevádzalo až 400 ľudí, medzi nimi všetci arcivojvodovia a arcivojvodkyne so svojím sprievodom.

Aj takéto množstvo bolo možné ubytovať v priestoroch holíčskeho kaštieľa, ale každý sa musel podriaďiť presnému ubytovaciemu reglementu.¹² Cieľom častých návštev panovníckeho páru bol aj kaštieľ Belveder v Šaštíne. Márii Terézii i cisárovi Františkovi I. bol tunajší pútnický kostol dôverne známy. Na jeho barokovú prestavbu obetovali nemalé sumy, čo však čiastočne vyplývalo aj z patronátnych povinností. Veľká záľuba Františka Lotrinského v poľovačkách viedla nového majiteľa k dôkladnej reorganizácii poľovníctva a celého lesného hospodárstva na holíčskom a šaštínskom panstve. V susedstve obce Kopčany nechal vybudovať oboru, ktorá slúžila na chov lovnej zveri. Pri mes-tečku Gbely vznikla rozsiahla bažantnica a tá sa stala miestom častých poľovačiek. Cisár František I. na osedlanom koni vyrážal zavčas ráno z holíčskeho kaštieľa a na čele skupiny svojich hostí docvával ku gbelskej bažantnici, kde už zamestnanci lesného úradu a služobníctvo prichystali poľovnícke rozptýlenie. Po poľovačke často ešte nasledovala jazda do Kútov, kde bolo už prichystané občerstvenie aj s muzikou.¹³

2. júla 1756 bol slávnostne vysvätený kapucínsky kostol v Holíči. Nebo-la to náhoda, že chrám bol zasvätený sv. Františkovi z Assisi, lebo zemský pán František Štefan Lotrinský venoval na jeho výstavbu nemalé prostriedky. Slávnostnú omšu slúžil uhorský prímás, ostrihomský arcibiskup Mikuláš Čáky. Na bohoslužbách bol okrem štedrého mecenáša a majiteľa panstva prítomný výkvet viedenského dvora – Heinrich von Auersperg, von Paar, von Spada a tiež posledný potomok czoborovského rodu – Jozef, ktorý obe panstvá priviedol na pokraj bankrotu. Nielen kapucínsky kostol, ale aj prilahlý kláštor bol postavený a neskôr aj dostatočne zabezpečený predovšetkým vďaka prostriedkom Františka Štefana a jeho manželky.¹⁴

¹² MIKOLETZKY, H. L. *Holics und Sassin, die beiden Mustergüter des Kaisers Franz I. Stephan. Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs* 14. Bd. Wien 1961, s. 198.

¹³ MATEJKA, J. *Descriptio Historica expositionis Universalis Vienensis... nec non peripheriae Szakolca Posoniensis*. Szakolcae 1874, s. 134.

¹⁴ *Suae majestates Sacratissimae in Litteris Fundamentalibus deobligant se, et omnes successores, ad quarum manus successive Dominium Holiciense pervenient, omnibus necessariis rebus Ecclesiam et Claustrum prout et monachos et illorum servos, apuperesque pro Jusculo ad Claustrum venientes, providere, et quarum in natura*. MATEJKA, J. *Descriptio Historica expositionis Universalis Vienensis... nec non peripheriae Szakolca Posoniensis*.

Aktivity Františka Lotrinského sa neobmedzili len na zlepšenie poľnohospodárskej produkcie, prestavbu kaštieľa a výstavbu sakrálnych objektov na panstve. Významnou súčasťou jeho hospodárskej stratégie bolo budovanie manufaktúr. Ešte v roku 1736 v jednom krídle šaštínskeho kaštieľa zriadil veľkú tkáčsku dielňu na výrobu kartúnu. V priebehu niekoľkých rokov tu vyrástla najväčšia manufaktúra v celom Uhorsku. Šaštínska kartúnka požívala spolu s kartúnkou vo Schwechate tzv. privilegia exclusiva – výhradné právo vyrábať kartún v celej rakúskej ríši. Privilégium z 10. marca 1753, ktoré potvrdzovalo a ešte rozšírilo už staršie výsady z rokov 1740 a 1747, zabezpečilo obom fabrikám na desať rokov monopolné postavenie v Rakúsku. Žiadny tkáč v Hornom a Dolnom Rakúsku a vo Viedni nesmel pod trestom konfiškácie a pokuty vyrábať kartún, iba ak pre potreby oboch podnikov. Dokonca aj clo na dovoz bavlny a farbív mali obe manufaktúry zvýhodnené a rovnako aj dopravu i samotný vývoz. Rozumie sa, že privilégium zaväzovalo panskú i štátnu vrchnosť chrániť obe kartúnky všetkými silami a vychádzať ich potrebám v ústrety. Desať rokov po založení vyrábala šaštínska fabrika 1 500 kruhov kartúnu ročne, pričom každý kruh obsahoval 16 lakťov látky. Veľká časť kartúnu bola ešte zakúpená u viedenských tkáčov a v kartúnke len upravená. Celková hodnota produkcie neprekročila sumu 20 000 zlatých. Monopolné postavenie zaručilo kartúnke odbyt, a tak výroba rýchlo vzrastala. Na sklonku štyridsiatych rokov stúpila ročná produkcia na 6 – 7 000 kruhov kartúnu a polokartúnu. V päťdesiatych rokoch sa v Šaštíne vyrábalo 12 – 15 000 kruhov kartúnu v celkovej cene 150 000 zlatých. Pre kartúnku už nepracovali viedenský tkáči, ale menej nákladní domáci tkáči zo širokého okolia.¹⁵ V polovici 18. storočia mala šaštínska kartúnka 400 zamestnancov, tkáčov, farbiarov a pomocného personálu. Mnohí špecialisti na potlač látky boli Lotrinčania, ktorých si najal alebo priviedol zo svojej vlasti knieža František Štefan Lotrinský.¹⁶

Podnik však vo vlastníctve manžela Márie Terézie nezostal veľmi dlho. Už v roku 1754 splnomocnenec rímsko-nemeckého cisára Františka I., barón František Jozef von Toussaint, predal šaštínsku kartúnku aj so všetkými privilégiami konzorciu viedenských obchodníkov za 280 000 zlatých a 1 000

Szokolcae 1874, s. 137.

¹⁵ ŠPIESZ, Anton. *Manufaktúrne obdobie na Slovensku*. Bratislava 1961, s. 26 – 30.

¹⁶ Svedčia o tom priezviská niektorých zamestnancov v šaštínskej manufaktúre: Francopis Traga, Pellet, Pignet a pod. ŠPIESZ, Anton. *Manufaktúrne obdobie na Slovensku*. Bratislava 1961, s. 31.

dukátov.¹⁷ Podnik založený Františkom Štefanom Lotrinským však aj naďalej zostal významným zdrojom obživy pre tisícky zmluvných tkáčov na západnom Slovensku ešte v nasledujúcich siedmich desaťročiach.¹⁸

Manžel Márie Terézie na svojom majetku zriadil ešte jednu manufaktúru – továreň na výrobu majoliky a anglického riadu v Holíči, ktorá patrila 8 desaťročí k najvýznamnejším podnikom tohto druhu v celej Európe. Holíčska majolika produkovala predovšetkým pre potreby dvora, no viac ako polovica jej výrobkov sa predávala v samotnom Holíči alebo prostredníctvom obchodnej siete v Bratislave, Banskej Štiavnici, Pešti, Brne a Prahe. V Holíči sa vyrábala široký sortiment výrobkov dennej potreby z pálenej hliny, ako misy, taniere, džbány, vázy, lavóry, solničky, lekárnické nádoby a pod. Popri tom však aj umelecké servis, čajové a kávové súpravy i ozdobné sošky. Hlavné výrobné kádre boli spočiatku odborníci zo starých remeselníckych rodov pôvodom prevažne z Lotrinska.¹⁹

Majoliková továreň bola od správy panstva úplne nezávislá a mala svoje vlastné riadenie na čele so správcom (Verwalter). Za financie továrne zodpovedal inšpektor (Controlor) a výrobu viedli traja vedúci (Werkfuhrer). Najdôležitejšími zamestnancami boli modelári a maliari. V čase svojho rozkvetu, teda v polovici 18. storočia, pracovalo v holíčskej majolikovej továrni 10 – 15 modelárov, 8 – 10 maliarov a asi 50 pomocných pracovníkov, ktorí mali na starosti kopanie, dovoz a prípravu suroviny, obsluhu pecí či niektoré menej náročné modelárske práce. Ročná produkcia sa pohybovala v cene 25 – 30 000 zlatých. Továreň zanikla po roku 1825.²⁰

Ďalšie významné hospodárske odvetvie predstavoval chov a výcvik koní. Už v roku 1744 sa začala výstavba veľkého žrebčína v Kopčanoch – známeho dnes pod označením „Štit“.²¹ Svojimi rozmermi impozantná stavba bola dokončená v priebehu dvoch rokov. Žrebčín bol na svoju dobu stavebným unikátom, od základov až po hrebeň strechy bol postavený z nehorľavých mate-

¹⁷ ŠPIESZ, Anton. *Manufaktúrne obdobie na Slovensku*. Bratislava 1961, s. 34.

¹⁸ Keď roku 1824 v husto osídlených obciach Lazy a Lysá pod Makytou na panstve Lednica prestali obyvatelia tkať pre šaštínsku kartúnku, boli zriadené obecné sýpky, aby ľudia nepomreli hladom... napísal vo svojej správe z Púchovskej doliny dopisovateľ slovenských novín v roku 1855. *Slovenské noviny*. 1855. 13. február – Z Púchovskej doliny.

¹⁹ Najvýznamnejšou rodinou boli Germainovci, ktorí sa v Holíči usadili v roku 1745. Počas troch generácií, až do roku 1820 tu pracovali ako modelári a maliari. ŠPIESZ, Anton. *Manufaktúrne obdobie na Slovensku*. Bratislava 1961, s. 35.

²⁰ Tamže.

²¹ Názov „Štit“ pochádza zo skomoleného nemeckého slova „Gestut“, čo znamená žrebčinec.

riálov – tehly a železa. Fragmenty nástenných malieb francúzskeho maliara J. J. Chamanta (1699 – 1767), ktoré možno v centrálnej sieni žrebčína obdivovať ešte aj dnes, svedčia o tom, že hospodárska obnova panstva sa neobmedzovala len na čisto ekonomické záležitosti, ale dávala priestor aj hodnotnému umeniu. Žrebčín viac ako jedno storočie slúžil predovšetkým potrebám viedenského dvora. V Kopčanoch sa šľachtiteľ vyhliadnutý druh koní, ktorý by zodpovedal požiadavke sily, vytrvalosti, no i potrebnej inteligencie a pokoja. Snáď najdôležitejšou súčasťou chovu bol výcvik koní. Kone cvičili do záprahu aj na jazdu v sedle, predovšetkým tak, aby boli spoľahlivé a ľahko ovládateľné. Vzhľadom na to, že slúžili najdôležitejším osobám v celej monarchii, na čele s panovníckou rodinou, mnohým korunovaným hlavám, ktoré prichádzali do Viedne na návštevu a príslušníkom diplomatického zboru, na ich chov a výcvik sa kladli mimoriadne nároky. Až keď mal kôň tri roky a prešiel náročnými skúškami, mohol byť presunutý do dvorskej stajne vo Viedni. V posledných desaťročiach 19. storočia sa chov postupne obmedzil a čiastočne ich nahradili aj iné druhy domácich zvierat. Desaťročie po dostavbe žrebčína bol v blízkosti Kopčian vybudovaný rybník, slúžiaci na chytenie divých kačíc, ktorý sa stal európskou atrakciou. Žiaden geografický opis Uhorska, mapujúci pozoruhodnosti krajiny, nezabudol opísať princípy chovu a lovenia divých kačíc v Kopčanoch. Rybník napájali vody rieky Moravy a vybudovali ho podľa návrhu holandského špecialistu, ktorý ovládal zriedkavý princíp lovu divých kačíc. Rybník obkolesoval trstinový plot s pozorovacími otvormi. Na jeho hladine plávalo niekoľko špeciálne vycvičených kačíc. Tie však slúžili na privábenie ďalších, lebo nemohli vzlietnuť. Potom ako prilákali cudzí krádeľ, vplávali do kanála, nad ktorým boli pripravené siete na odchyt. Pri takomto love spolupracoval aj vycvičený pes. Ten sa objavil vo vhodnej chvíli na pokyn správcu tohto zariadenia. Domáce kačky boli vycvičené tak, že vždy keď sa psík objavil, plávali k pripravenej pasci, lebo tu obvykle dostávali potravu. Takýmto spôsobom sa denne podarilo chytiť 100 – 150 kusov, ročne aj 15 000. Ulovené kačky slúžili potrebám kuchyne v holičskom kaštieli a časť sa predávala na viedenských trhoch.²²

Na panstvách Holíč a Šaštín František Štefan Lotrinský potvrdil, že bol výborným ekonómom. V krátkej dobe sa mu podarilo revitalizovať spustnutý coborovský majetok, ktorý mu dokázal vyprodukovať pozoruhodné ročné zisky. Popri tom si tu vybudoval dôstojné rodinné sídlo, a to tak, aby v ňom i v jeho okolí našiel vždy dostatok pohody a rozptýlenia. Cisársky pár si svoj

²² Princíp lovu divých kačíc opisuje aj publikácia *Osterreich ungarische monarchie im Wort und Bild*. Ungarn, zv. V. 1. Viedeň 1898, s. 256.

holíčsky kaštieľ a celú oblasť západného kúta Slovenska mimoriadne obľúbil. František Štefan tu s Máriou Teréziou v kruhu svojich najbližších strávili mnoho šťastných chvíľ. Neočakávaná smrť milovaného manžela v roku 1765 bola pre Máriu Teréziu veľkým úderom. Od tej doby už viac neodložila vdovský odev. Rozsiahly majetkový komplex, do ktorého okrem Holíča a Šaštína patrili aj panstvá na južnej Morave – Hodonín a Pavlovice, ako aj ďalšie majetky v Rakúsku, po otcovi dedil jeho najstarší syn a následník trónu Jozef II. Ten zachoval riadiacu štruktúru zavedenú otcom, obmedzil, ba zrušil lovné revíry aj honosné poľovačky. Ako racionálne založená osobnosť nepodporoval pompu a zbytočné plytvanie. Všetky rodinné majetky podriadil jednotnej správe z viedenskej centrály. Čistý výnos aj naďalej naplňoval cisársko-kráľovský fond, ktorý až do roku 1918 kryl potreby habsburskej rodiny a dvora.

Panstvo Holíč, ekonomické ukazovatele v zlatých			
Rok	Príjmy	Výdavky	Zisk
1738	24 379	22 717	1 667
1739	20 691	16 954	3 736
1740	30 141	29 263	878
1741	13 962	12 346	1 013
1742	59 099	52 528	6 514
1743	88 091	83 918	4 177
1744	85 938	74 792	11 145
1745	60 591	53 935	6 655
1746	72 570	52 688	12 881
1747	86 509	81 355	5 154
1748	69 872	57 296	12 576
1752	91 752	89 994	1 757
1754	104 761	73 597	31 163
1755	127 929	97 094	30 834
1756	126 355	101 820	24 535
1757	93 781	74 047	19 733
1758	141 085	77 431	63 654
1759	143 116	63 491	79 624
1760	156 605	63 423	93 182
1765	126 594	89 660	36 933
1766	99 561	59 729	39 831

CHOROBY A INFEKČNÉ OCHORENIA V RODINE REFORMOVANÉHO KAZATEĽA ŠTEFANA CSULYÁKA MISKOLCIHO*

Annamária KÓNYOVÁ

KÓNYOVÁ, Annamária. Diseases and infectious diseases in the family of the reformed preacher Stefan Csulyák Miskolci. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2022, vol. 22, no. 1, p. 65 – 73.

Diseases and epidemics have accompanied human society from its earliest times to the present day. Human society did not know the objective causes of diseases and, as a result, could not effectively prevent them; there were no relevant diagnostic methods and no effective treatments. In addition to ‚common diseases‘, epidemics, accompanied not only by a high mortality rate but also by many negative consequences in the social, economic and political development of society, were a source of great terror for the population. One such little-known aspect shaping the mentality of early modern man and his everyday life was disease. People were, of course, aware of the risks that disease posed to their existence, and this is doubly true of epidemics. Suffering and death were an everyday part of life, much more so than today, when we try to squeeze as much of this reality out of our lives as possible. The aim of this study is to show how, in the period three centuries ago, people perceived the diseases and epidemics that accompanied their daily lives and how these misfortunes manifested themselves in the case of a particular person and his or her loved ones. This particular person was a reformed preacher working in the territory of the Zemplín province in the first half of the 17th century, Štefan Csulyák Miskolci, who left a diary illuminating both his personal and family life.

Key words: reformed preacher, diseases, epidemics, 17th Century.

Choroby a epidémie sprevádzali ľudskú spoločnosť od jej najstarších čias až po súčasnosť. Ešte pred sto rokmi, pred objavením penicilínu, ale aj ďalších medicínskych postupov mnohé, z dnešného pohľadu „banálne“ choroby predstavovali pre ľudí vážne riziko, a ešte viac to platilo v obdobiach vzdialenejších od súčasnosti ďalšími storočiami. Ľudská spoločnosť nepoznala objektívne príčiny chorôb, v dôsledku toho sa im nevedela účinne brániť, neexistovali relevantné diagnostické metódy a efektívne liečebné postupy. Okrem „bežných ochorení“ veľkú hrôzu vyvolávali v obyvateľoch epidémie sprevádzané nielen vysokou mortalitou, ale aj mnohými negatívnymi dôsledkami v spoločenskom, hospodárskom či politickom vývine spoločnosti.¹

¹ * Štúdia vyšla v rámci riešenia projektu APVV 20-0613 Epidémie na území Slovenska v 17.

Keďže ľudia v minulosti nepoznali skutočné príčiny nákazlivých chorôb, bol výskyt epidémií najčastejšie vysvetľovaný ako Boží trest za hriechy ľudí, ich bezbožný život a pod. Epidémiám v stredoveku a ranom novoveku často predchádzali, alebo ich sprevádzali rôzne iné katastrofy, akými bol hladomor, vojny, rôzne prírodné nešťastia ako sopečná činnosť, zemetrasenie, extrémne suchá, alebo iné výkyvy počasia, úkazy na hviezdnej oblohe. V období stredoveku alebo raného novoveku bolo celkom bežné, že sa ľudia počas života stretli aj s niekoľkými vlnami epidémií (samozrejme, v prípade, že ich prežili). Takéto skúsenosti mali často aj cirkevní predstavitelia od obyčajných kazateľov až po významné cirkevné authority. Osobné skúsenosti s morom mal napríklad švajčiarsky reformátor Ulrich Zwingli (1484 – 1531), keď v auguste 1519 vypukla v Zürichu epidémia moru. Nemecký reformátor Martin Luther (1483 – 1546) venoval zas problematike epidémií niekoľko svojich prednášok, v ktorých sa vyjadril hlavne k príčinám chorôb z pohľadu teológie, pričom zastával názor, že nie Boh, ale diabol je pôvodcom všetkých chorôb a útrap ľudstva a úlohou lekárov je pomáhať sa ich zbaviť. Ochorenie však treba liečiť nielen po medicínskej stránke, ale aj úprimnou vierou a modlitbou k Bohu.²

Nákazlivé choroby a s nimi spojené epidémie sprevádzali aj dejiny Uhorska od stredoveku a obzvlášť veľa ničivých epidémií zasiahlo obyvateľstvo krajiny v 17. storočí, ktoré historik Ivan Mrva oprávnene nazval „temným storočím“. Bolo to obdobie protihabsburských povstaní, bojov s osmanskou mocou, hladomorov, náboženského prenasledovania a aj opakujúcich sa epidémií moru a ďalších nákaz či prírodných nešťastí.³

– 19. storočí.

Za nákazlivé alebo infekčné ochorenia medicína klasifikuje všetky choroby prenášané kontaktom jedného človeka s druhým, resp. nakazeného jedinca so zdravým človekom. Spôsoby prenosu môžu byť rôzne, od priameho fyzického kontaktu, kvapôčkami, telesnými tekutinami. Nákazlivé choroby sa môžu rozdeliť do rôznych skupín, pričom podľa pôvodu choroby možno rozlíšiť infekčné ochorenia bakteriálneho (mor, lepra, tuberkulóza, brušný týfus, škvrnitý týfus, cholera či syfilis), vírusového (pravé kiahne, osýpky) alebo parazitárneho (malária) charakteru. Z hľadiska výskytu sa zase dajú rozlíšiť choroby viazané na isté geografické prostredie neprekračujúce oblasti svojho bežného výskytu, iné zase dokážu nájsť svojich hostiteľov kdekoľvek na svete. DOBSON, Mary. *Choroby postrach ľudstva*. Bratislava : Slovart, 2009, s. 6 – 7.

² Luther *válogatott muvei* 8. Asztali beszélgetések, Budapest : Luther kiadó, 2014, s. 155.

³ V 17. storočí zasiahli Uhorsko veľké morové epidémie v rokoch 1622 – 23, 1644 – 45, 1678 – 79, 1709 – 1713 Najničivejšia vlna moru bola hlavne tá posledná, ktorá vypukla počas posledného protihabsburského povstania a odhadom jej v Uhorsku podľahlo okolo 400-tisíc ľudí. MRVA, Ivan. *Temné storočie 1618 – 1718*. Bratislava : Perfekt, 2021, s. 13.

V období 17. storočia okrem obávaného moru,⁴ medzi časté nákazy patrili osýpky, šarlach, červienka (úplavica), brušný alebo škvrnitý týfus, pravé kiahne, syfilis. K rozšíreným a bežne sa vyskytujúcim chorobám patrili rôzne ochorenia dýchacích ciest, anémie, žalúdočné ochorenia. V prameňoch sa objavujú choroby a epidémie pod rôznym označením, a v mnohých prípadoch sú popisované príznaky a prejavy chorôb podobné, čo pri historickom výskume sťažuje presnú identifikáciu toho, o aké ochorenia v skutočnosti išlo. Choroby najčastejšie sprevádzali horúčky, náhle chorobné stavy, hnačky, zdureníe uzlín, silná únava, kožné lézie, opuchy nôh a pod.

Cieľom tejto štúdie je poukázať na to, ako v období pred troma storočiami vnímali ľudia choroby a epidémie sprevádzajúce ich každodenný život a akým spôsobom sa prejavili tieto nešťastia v prípade konkrétneho človeka a jeho najbližších. Týmto konkrétnym človekom bol reformovaný kazateľ pôsobiaci na území Zemplínskej stolice v prvej polovici 17. storočia, Štefan Csulyák Miskolci, ktorý zanechal denník osvetľujúci jeho osobný aj rodinný život.

Štefan Csulyák Miskolci sa narodil v októbri 1575 v zemplínskom mestečku Tolcsva (Maďarsko), jeho otcom bol reformovaný kazateľ Ján Csulyák Miskolci a matkou Eva Poli. Mal dvoch bratov (jeden, Ján bol Štefanovým dvojčaťom) a dve sestry. Rodina Csulyák pôvodne pochádzala z Miškolca. Csulyákovci (Chuliakovci) tam patrili k zemepanským rodinám a ich predok Pavol patrili v 16. storočí k prvým členom reformovaného zboru v mestečku.

Mladý Štefan začal svoje štúdiá na farskej škole vo svojom rodisku. Neskôr sa rodina presťahovala do neďalekého mestečka Olaszliszka, ale po smrti otca v roku 1584 sa Štefan s matkou a súrodencami vrátil do jej rodného mestečka, Sátoraljaujhely, kde pokračoval vo svojich štúdiách do veku 14 rokov. Následne odišiel študovať na debrecínske reformované kolégium. Kvôli obávam z osmanských vpádov sa v roku 1584 rozhodol Debrecín opustiť a prijať miesto učiteľa v ďalšom zemplínskom mestečku Bodrogkeresztúr. Po naštrení dostatočnej sumy peňazí sa po štyroch rokoch rozhodol pokračovať vo svojich štúdiách na blatnotockom reformovanom kolégiu.

Po skončení teologických štúdií, na radu priateľa a reformovaného kazateľa v Moldave nad Bodvu Jána Sideria, sa rozhodol prijať miesto vychovávateľa syna Šebastiána Thökölyho, Mikuláša, ktorý mal v tom čase 14 rokov. Štefan Csulyák Miskolci odcestoval do Kežmarku, odkiaľ sa po niekoľkých mesia-

⁴ Mor patrili k najobávanejším chorobám a jeho objavenie sa, vyvolávalo v ľuďoch obrovské zdesenie najmä kvôli rýchlemu šíreniu (od nakazení po úmrtie stačilo niekoľko dní) ako aj vysokej mortalite (v prípade pľúcneho moru to bolo až 90 %).

coch so svojim zverencom vydal na študijnú cestu po Európe. Zo záznamov z tejto cesty napísal svoj prvý denník *Diarium Apodemicum ab anno 1601*, do ktorého si začal zaznamenávať svoje cestovateľské zážitky v roku 1603⁵ až po rok 1607, kedy sa vrátil do vlasti. Csulyák aj potom pokračoval vo vedení záznamov zo svojho súkromného a pracovného života až do roku 1644. Okrem toho si do denníka zapisoval vlastné i cudzie básne, odpisy svojich listov, podrobné opisy miest, ich dejín a architektúry, nachádza sa v ňom napríklad i školský poriadok z mestečka Tarcál, hospodárske záznamy typu testamentov či iné postrehy. Hneď na úvod svojho denníka vyhotovil rodokmeň rodiny Csulyák. Csulyákov cestovateľský denník a všetky ostatné spomenuté záznamy sú v skutočnosti súčasťou jedného rukopisu s názvom *Diarium Apodemicum*, ktorý je uložený v oddelení rukopisov Krajinskej Szechényiho knižnici v Budapešti.⁶

Do cestovateľského denníka si Csulyák zaznamenal vyše rok a pol trvajúci pobyt s mladým barónom Thökölym v hornolužickom meste Gorlice, kde obaja navštevovali miestne gymnázium a poznávali okolie. Následne pokračovali v ceste do Prahy, navštívili Wittenberg, Erfurt, Frankfurt a odtiaľ pokračovala ich študijná cesta do Heidelbergu, kde sa zapísali na slávnu reformovanú univerzitu. Po troch rokoch a ôsmich mesiacoch strávených v Heidelbergu sa Csulyák s mladým barónom Thökölym začali pripravovať na cestu po západných krajinách, ktorá sa však už nemohla uskutočniť pre náhlu smrť ich patróna, baróna Sebastiána Thökölyho.⁷ Spiatočná cesta do Uhorska viedla cez Frankfurt nad Mohanom, Norimberg, Regensburg, Passov, Linz a Viedeň. Odtiaľ ich trasa pokračovala do Prešporka,⁸ nasledoval Senec, Trnava, Hlohovec, Topoľčianky, Prievidza, Slovenské Pravno, Martin,

⁵ Svoje zápisy začal písať retrospektívne, pretože denník si zakúpil po príchode do Heidelbergu v roku 1603, ale prvé záznamy v ňom začínajú udalosťami v roku 1601.

⁶ Časti tohto rukopisu boli potom vydávané aj v tlači, napr. Miskolczi Csulyák István Diáriumából (ed.) Zoványi Jenő. In *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár (MPÉTA) XI*, s. 119 – 191; Miskolczi Csulyák István esperes naplója és leveleskönyve. In Miskolczi Csulyák István Diáriumából (ed.) Zoványi Jenő. In *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár (MPÉTA) X-XIII*, s. 26 – 142; Miskolczi Csulyák István. In *Régi Magyar Költők Tára (RMKT) XVII. század 2.* (eds.) Jeneji Ferenc, Klaniczay Tibor, Kovács József és Stoll Béla. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1962, s. 281 – 399.

⁷ KÓNYA, Peter. *Imrich Thököly a jeho povstanie*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2022, s. 13.

⁸ Zaujímavé je, že v opise trasy Csulyák spomína, že sa mu pri prechode z Viedne do Prešporka podarilo ešte raz vidieť Hamburg, určite však myslel na Hainburg. Pravdepodobne nejde o preklep, keďže v latinskej verzii, ako aj v maďarskom preklade je všade uvedený Hamburg. MPÉTA XI, s. 135; RMKT s. 290.

Súča, Liptovský Mikuláš, Levoču a konečne 31. apríla dorazili vo večerných hodinách do Kežmarku.

V Kežmarku zotrval Štáfan Csulyák Miskolci jeden mesiac, za ten čas sa zotavil z náročnej cesty, dokonca mal v meste dve kázne. Potom sa rozlúčil s mladým barónom Thökölym⁹ a svoju cestu namieril do južnejších stolíc Uhorska. Jeden rok pôsobil v zemplínskom mestečku Tarcal a učil v miestnej škole, príležitostne kázal.

Ako už bolo vyššie uvedené, Štáfan Csulyák po návrate pokračoval vo svojich záznamoch do denníka. Časť jeho záznamov tvorí jeho životopis s názvom *Curriculum vitae Stephani Pastorici Chuliaci Miskolcini, Ecclesiae Liscensis Antecessoris, Ecclesiarumque dioeceseos Zempleni Senioris, ejusdem manu descriptus*, ktorý je taktiež súčasťou rukopisu *Diarium Apodemicum*. Dôvod tohto počínu opísal v prvej vete textu nasledovne: „*Hoci pokladám za úplne zbytočné, dokonca nepotrebné, aby som svoj život od žalára (teda od prvej minúty ako som sa narodil na tento svet) zaznamenal písmom, pretože v ňom nie je nič, alebo len veľmi nepodstatné veci, čo by mohli iní so zvedavými ušami počúvať, avšak aby som hlásal milostivosť nášho Pána voči mne, nehanbím sa popísať a velebiť činy môjho Pána v týchto strašných časoch.*“¹⁰

Životopis začal svojím narodením, opisom mladosti a štúdia, krátko sa zmienil o zahraničných cestách, následne o jednotlivých pôsobiskách vo funkcii reformovaného kazateľa, no hlavnú pozornosť venoval opisu svojho súkromného života, hlavne uzavretým svadbám, narodeniu detí a zaujímavým udalostiam, ktoré ho počas života postretli.

Po krátkom období striedania pôsobísk prijal Štáfan Csulyák Miskolci ponuku Žigmunda Rákócziho a od roku 1608 sa stal jeho kazateľom v mestečku Szerencs, kde pôsobil tri roky. V tomto období sa prvýkrát oženil s Juditou Szikszai, dcérou reformovaného kazateľa v Zombori. Tá mu 30. januára 1611 porodila prvorodené dieťa, syna pomenovaného po svojom otcovi. Csulyák podrobne opísal svoju manželku, chválil ju za jej cnosť, pracovitosť, učiteľnosť, že dobre zvláda domácnosť a všetky s tým súvisiace práce. Do svojich zápisov si zaznamenal aj to, že ju naučil čítať. Krátko po zotavení z pôrodu Csulyáková manželka Judita v septembri opäť ochorela a ako si zapísal kazateľ „*tri týždne bola taká chorá, že som nemal žiadnu serióznú nádej na získanie späť jej zdravia. Táto skúsenosť už zo začiatočného obdobia ma naučila, že*

⁹ Mikuláš Thököly bol potom poslaný na dvor Gabriela Báthoryho do Sedmohradska, avšak v roku 1617 zomrel. ANGYAL, Dávid. *Késmárki Thököly Imre*. Budapest 1888, s. 14.

¹⁰ RMKT s. 283.

*manželstvo je skutočná škola života. Nakoniec sa Boh nado mnou zlutoval a 23. septembra začala manželka počuť, rozprávať a vidieť“.*¹¹

Už v decembri však Csulyák opäť písal o chorobe svojej manželky, ktorá sa nezlepšila ani v novom roku, po dlhom trápení ju Csulyák priviedol do Miškolca, kde sa stal miestnym reformovaným kazateľom a ona sa podrobila lekárskej terapii od miestneho lekára. Aj keď v prameni chýba opis liečby, bola zrejme účinná, nakoľko už nasledujúci rok, 2. apríla 1613 Judita porodila svoje druhé dieťa, dcéra Zuzanu a 9. marca 1615 sa manželom narodila dcéra Mária. Dievčatko však žilo veľmi krátko, už 15. mája toho istého roka „*zvädla táto kvetinka*“, ako si dojemne do denníka zaznamenal kazateľ.¹²

Posledné dieťa porodila Judita 13. marca 1616, manželom sa narodil syn pomenovaný po svojom otcovi. Ale radosť v rodine opäť netrvala dlho, lebo o dva mesiace potom, 16. mája prišiel kazateľ o „*svoju milovanú družku Juditu, ktorá sa ledva vystránila z pôrodných útrap, dostala mozgovú porážku, ktorá jej nedovolila ostať medzi živými. Ešte predchádzajúci večer sa zúčastnila kázne, nasledujúci deň si na dvore farnosti čítala maďarsky písanú knižku Jána Michalka, keď zrazu odpadla a viac neprehovorila. Zomrela nasledujúce ráno a zanechala ma tu v údolí nárekov s tromi deťmi a mojím žiaľom.*“¹³

Keďže kazateľ s tromi malými deťmi nemohol zostať dlho bez manželky, už začiatkom augusta sa oženil s vdovou po Vavrincovi Sopronim, Annou Juhosovou pochádzajúcou z Debrecína. Ani tentoraz však obdobie pokoja netrvalo dlho, už deň pred uzavretím manželstva 1. augusta 1616 prišiel o niekoľkomesačného synčeka Štefana. V záznamoch o úmrtiach detí kazateľ príčiny úmrtí zrejme neuvádzal kvôli tomu, že ich nepoznal, na strane druhej vysoká detská úmrtnosť bola, žiaľ, každodennou súčasťou života v minulosti.¹⁴ Manželstvo s Annou však nesplnilo kazateľove očakávania. Veľmi skoro sa ukázalo, že nová manželka sa nedokáže postarať ani o manžela, ani o deti, vyžaroval z nej chlad a bezcitnosť. Kvôli svojej hašterivosti sa dostávala do častých konfliktov s členmi svojej rodiny, ako aj s veriacimi. Ako kazateľ napísal, oproti Judite to bola „*nesmierne stoicky chladná, necitlivá žena s jedom v srdci*“. Zo šesťročného manželstva sa im nenarodilo ani jedno dieťa. Anna zomrela 3. apríla 1622 na vodnatieľku¹⁵ a podľa kazateľa to bol trest Boha za

¹¹ RMKT s. 285.

¹² RMKT s. 292.

¹³ RMKT s. 292.

¹⁴ Najčastejšie sa uvádza, že detská úmrtnosť do jedného roku života sa pohybovala okolo 75 %.

¹⁵ Medicínsky nazývaný Hydrops, ktorý sa prejavuje nahromadením tekutín v rôznych častiach tela a orgánoch (v dolných končatinách, v srdci, pľúcach, pod kožou). Príčin nadmer-

jej správanie, keďže sa správala ako „*Xantipa, bez vlúdneho slova k detom, či manželovi, ale o to viac hanenia sa im od nej dostalo.*“¹⁶

Ani tentoraz si kazateľ nemohol dovoliť ostať dlho bez manželky a na deň Medarda (8. júna) toho istého roka sa oženil opäť s vdovou, Dorotou Serešovou pochádzajúcou z Blatného Potoka. Roku 1622 sa krajinou začala šíriť morová nákaza, ktorá čoskoro zasiahla aj rodinu Štefana Csulyáka Miskolciho. Deň po dni mu na epidémiu moru zomreli obidve kazateľove dcéry, 21. septembra Judita a 22. septembra 1622 Zuzana. O tri týždne potom, 13. októbra zomrela aj jeho manželka Dorota. Náhla strata všetkých členov rodiny zasiahla kazateľa veľmi bolestivo a tieto útrapy (ako sám napísal) dokázal prežiť iba vďaka viere a slovám žalmov.

Vo februári 1623 sa Štefan Csulyák Miskolci opäť oženil, za manželku si zobral vdovu po košickom obchodníkovi Andrejovi Thurim, Katarínu, ktorá do manželstva priniesla svoje dve deti. Zásnuby sa konali v Košiciach a svadba už v Olaszliszke, kde kazateľ stabilne pôsobil. Zaujímavosťou bolo, že jeho štvrtá manželka bola od neho o dvadsať rokov mladšia. Ohľadom zdravotného stavu svojej manželky si do denníka poznamenal, že dvakrát potratila a zakaždým bol jej stav veľmi vážny, dokonca sa obával, aby neprišla o život. Keď sa vystrábila z týchto nešťastí, na jeseň ju začali trápiť silné bolesti nôh, následne na bližšie nešpecifikovanú chorobu ochorel aj samotný Csulyák Miskolci. Nakoniec po dvoch rokoch manželstva sa im 14. júla 1624 narodil chlapec pokrstený menom Ján. Chlapec však tesne pred dovŕšením prvého roka zomrel na hnisavé vredové ochorenie.¹⁷ Niekoľko dní potom sa manželom narodilo ďalšie dieťa, chlapec menom Štefan (24. júla 1625), tretí syn Gašpár sa narodil 5. apríla 1627. Radosť rodičom však netrvala dlho, lebo už 4. augusta zomrel starší syn Štefan. Presne rok po tomto nešťastí sa kazateľovi Csulyákovi narodila dcéra Judita.¹⁸

Aj samotný kazateľ mal v tom čase menšie zdravotné problémy, na nohe sa mu urobil bolestivý hnisavý zápal (absces),¹⁹ ktorý mu nakoniec chirurgicky odstránil lekár z Blatného Potoka za 5 toliarov. Po zákroku sa kazateľ

ného množstva tekutín je viacero: dlhotrvajúci zápal, problémy v obehovom systéme.

¹⁶ RMKT s. 294.

¹⁷ Furunculus je hnisavý ohraničený zápal vlasového (chlповého) folikula spôsobený stafylokokmi. Bez antibiotickej liečby môže ochorenie skončiť aj smrťou. <https://webslovník.zoznam.sk/lekarsky-slovník/?s=furunculus>

¹⁸ RMKT s. 295.

¹⁹ Absces je hnisavý zápal pod kožou spôsobený stafylokokovými, menej často streptokokovými, pneumokokovými baktériami, ktorý sa opúzdri, najúčinnejšou liečbou je jeho chirurgické odstránenie. <https://sk.wikipedia.org/wiki/Absces>

zotavoval päťdesiat dní. V auguste 1629 pribudlo do rodiny Csulyákových piate dieťa, ktorého opäť pokrstili menom Štefan. Vo februári 1631 zomrela bez udania príčiny dvojročná Judita. Csulyáková manželka Katarína svoje posledné dieťa porodila 12. februára 1631, následne sa jej zdravotný stav začal postupne zhoršovať. Rok po pôrode bola poslaná na púšťanie žilou do Blatného Potoka, aby jej takýmto spôsobom zmiernili neutíchajúce bolesti hlavy. V ďalšom roku sa u nej začali prejavovať ťažkosti s dýchaním, preto opäť podstúpila púšťanie pľúcnej žily, ako aj baňkovanie. Stav sa jej síce trochu zlepšil, ale bola veľmi slabá, okrem toho začala mať vnútorné bolesti, ktoré jej často bránili aj v nadýchnutí. Kvôli silnejúcim bolestiam žalúdka mala problém vôbec vstať z postele. Po zlepšení stavu znova podstúpila liečbu púšťania žilou a baňkovania tentoraz v Košiciach, o niekoľko mesiacov liečebný pobyt v meste zopakovala. Síce sa jej toto ochorenie zlepšilo, pribudli však problémy s nohami, na ktoré takmer nevedela stúpiť. Kým istá liečiteľka mala podozrenie na nejaký nádor, iní lekári sa skôr klonili k názoru, že ide o vodnatieľku. Katarína kvôli liečbe odcestovala s manželom aj do Sečoviec, kde dostala nejaké lieky od miestneho chirurga Gašpara, nemali však dlhodobý účinok. V októbri ju liečil očný lekár z Prešova, ten jej namiešal pilulky zo žltého prášku. Jej dlhotrvajúce zdravotné problémy sa nakoniec skončili jej smrťou 15. novembra 1634, zanechajúc po sebe tri deti.²⁰

Piatou manželkou reformovaného kazateľa Štefana Csulyáka Miskolciho sa stala Zuzana Prágaiová z Blatného Potoka, s ktorou sa zosobášil 24. apríla 1635. Po svadbe však Zuzana začala trpieť žalúdočnými a tráviacimi ťažkosťami, často vracala, mala hnačky, v dôsledku toho veľmi vyslabla. Aj v tomto prípade sa na liečbu odporúčalo baňkovanie, ako aj kúpeľná liečba v Košiciach. Dlhá cesta do Košíc bola pre chorú Zuzanu už natolko vyčerpávajúca, že po príchode musela zaľahnúť, mala veľké bolesti hlavy, dostala horúčku, ku ktorej sa pridružila postupná strata reči, takže z obáv pred najhorším k nej povolali manžela. Po jeho príchode sa jej krátko polepšilo, dokonca zjedla aj niekoľko zrníčok z granátového jablka, ale náhle začala strácať silu, reč, až nakoniec 20. mája vo veku 45 rokov zomrela.²¹

Hoci Štefan Csulyák Miskolci bol smrťou piatej manželky zronený, ako sám v denníku napísal po istom čase ho začali každodenné starosti ohľadom domácnosti otravovať, iste mu bránili aj vo výkone funkcie zemplínskeho seniora,²² tak sa rozhodol opäť oženiť. Za manželku si vybral znova vdovu

²⁰ RMKT s. 298.

²¹ RMKT s. 299.

²² Túto funkciu vykonával od roku 1629. HARSÁNYI, István. Miskolczi Csulyák István élete

z Blatného Potoka Katarínu Asztalosovú. Žiaľ, podrobnejšie sa o nej nezmieňuje, zrejme bola od neho o dosť mladšia, a tak nakoniec manželka prežila. Spoločné deti sa im nenarodili. Štefan Csulyák Miskolci zomrel vo veku 70 rokov na konci decembra 1645 a pochovali ho 4. januára v Olaszliszke za prítomnosti početných veriacich a mnohých významných cirkevných osôb.

Štefanovi Csulyákovi sa zo šiestich manželstiev narodilo spolu desať detí, ale dospelosti sa dožil iba jeho syn Gašpar od jeho štvrtej manželky Kataríny Gyulai Szabó. Po vzore svojho otca vyštudoval za reformovaného kazateľa a vydal niekoľko jeho rukopisov.

Štefan Csulyák Miskolci okrem cestovného denníka a životopisu napísal ďalšie spisy, napríklad dejiny farnosti v Olaszliszke, viedol denník Zemplínskeho seniorátu, zapísal niekoľko desiatok stránok zborových vizitácií počas svojho šesťnásťročného pôsobenia ako zemplínsky senior. Vďaka všetkým jeho prácam možno získať množstvo cenných a jedinečných informácií o živote pred niekoľkými storočiami. Jedným z takýchto málo známych aspektov formujúcich mentalitu ranonovovekého človeka a jeho každodenný život boli aj choroby. Ľudia si, samozrejme, boli vedomí rizík, ktoré pre ich existenciu choroby znamenali a dvojnásobne to platí aj pre epidémie. Utrpenie a smrť boli každodennou súčasťou života, oveľa viac ako dnes, kedy sa túto skutočnosť snažíme čo najviac z našich životov vytesniť. Aj životný osud reformovaného kazateľa a jeho rodiny je ukázkou toho, že choroby pripravili rodičov o mnoho detí, ktoré sa zväčša nedožili ani jedného roka života, ale aj o životných partnerov. Úmrtie znamenalo nielen stratu blízkeho človeka, ale bolo narušením aj bežného chodu domácnosti, prinieslo ťažkosti ohľadom materiálneho zabezpečenia (hlavne žien), starostlivosti o deti a domácnosť (to bol problém vdovcov), ale aj ohrozenie postavenia (týka sa to, samozrejme, žien). Preto medzi základnými stratégiami každodenného života a prežitia bolo skoré nájdenie si nového partnera, a aj zabezpečenie potomstva.

V tomto kontexte je životný osud reformovaného kazateľa Štefana Csulyáka Miskolciho vskutku nevšedný. Hoci sa sám dožil na danú dobu skutočne vysokého veku, pochoval až päť manželiek aj keď mnohé z nich boli od neho výrazne mladšie, ako aj väčšinu svojich detí. Každému dieťaťu sa radoval ako Božiemu daru, zároveň o jeho skone sa vyjadroval s úprimným precítením. Pravdepodobne aj v duchu učenia o predestinácii všetky skúšky života bral ako súčasť predurčeného osudu, ku ktorému pristupoval s rešpektom a pokorou. Nestrácal vieru a určite práve vďaka tomu dokázal prežiť toľko strát svojich blízkych.

és munkái. In *Theológiai Szemle*. 1926, s. 571.

AŠKENÁZSKA SYNAGÓGA V STROPKOVE*

Daniel SLIVKA

SLIVKA, Daniel. Ashkenazi synagogue in Stropkov. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2022, vol. 22, no. 1, p. 74 – 82.

This study is concerned about the Jewish community in Stropkov, which represents the historical basis. It presents the history of the local Jewish community from the earliest times to the year 1989. Work is to map the history of the Jewish community in Stropkov throughout its historical development, including its religious monuments - synagogue, through the study of available literature and preserved primary and secondary sources. Finally, the study is devoted to the historical development of the Jewish community in Stropkov in the postwar period and its Ashkenazi synagogue in Stropkov.

Key words: Jewish, History, Slovakia, Synagogue, Ashkenazi, Stropkov.

Židovská komunita v Stropkove

O existencii židov v Stropkove hovorí už záznam z roku 1674, ktorý poukazuje na hospodárske aktivity v mestečku Stropkov. Dokumenty, ktoré o tom hovoria pochádzajú z Kongregačných zápisníc z rokov 1673 až 1682. Je však oveľa pravdepodobnejšie, že židia boli v mestečku usadení už oveľa skôr.¹ Tento predpoklad sa opiera o skutočnosť, že mestečko bolo založené už v 13. storočí a nachádzalo sa pri dôležitej obchodnej ceste smerujúcej z Uhorska do Haliče. Americká spisovateľka Melody Amsel, ktorej korene siahajú do Stropkova a ktorá prostredníctvom metódy „oral history“ robila vlastný výskum v publikácii známej ako: *Between Galicia and Hungary: the Jews of Stropkov* rovnako predpokladá existenciu židovského etnika v Stropkove a okolí pred 17. storočí, a to na základe výskumu kamenných tabúl, ktoré sa nachádzajú na židovskom cintoríne v Tisinci. Aj keď sú najstaršie náhrobky dnes už nečitateľné na základe vedeckých metód možno ich vek odhadovať na 300 a viac rokov.²

¹ *Štúdia vychádza v rámci projektu Kultúrnej a edukačnej grantovej agentúry MŠVVaŠ SR s názvom: 034PU-4/2022 Prezentácia sakrálneho umenia synagóg na Slovensku v kontexte interkultúrneho dialógu a rozvoja cestovného ruchu v rokoch 2022 – 2024.

DERFIŇÁK, P. Židovská náboženská obec v Stropkove. In *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období*. (Eds.) Švorc, P. – Derfiňák, P. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, FF, 2014, s. 193.

² Porov. MELODY, A. *Between Galicia and Hungary: the Jews of Stropkov*. Bergenfield : Avotaynu, 2002, s. 3.

Židovská komunita v Stropkove disponovala svojou prvou synagógou pravdepodobne už okolo roku 1800. Postavená synagóga sa stala centrom kultúrneho, národnostného a náboženského života židovskej komunity.³ Postavená bola pôvodne z dreva v klasicistickom slohu a svojím vzhľadom kopírovala chasidské modlitebne z poľskej Haliče.⁴ Jej existenciu potvrdzuje o. i. aj Geografický slovník Uhorska (Magyarország geográfiai szótára) z roku 1851.⁵ „Podľa Ujvájiho lexikónu tu žili židia už v 17. storočí. Po roku 1700 ich údajne vypovedali z mesta a boli nútení sa sťahovať do blízkych obcí napr. Tisince a Bokše, ale okolo roku 1800 sa vrátili.“⁶ V druhej polovici 19. storočia pribudla v Stropkove ďalšia, opätovne drevená synagóga. V staršej vykonávali bohoslužby príslušníci chasidského smeru, v novej aškenázski židia.⁷ Aj keď aškenázska murovaná synagóga je mladšou stavbou, historicky je aškenázska komunita na území Stropkova pravdepodobne staršia. Je tak staršia než ortodoxný chasidský židovský smer známy až v 18. storočí v Poľsku a ďalších krajinách východnej Európy a v Rusku, ktorý sa pomerne rýchlo rozšíril aj v iných krajinách. „Stropkovská židovská obec už v polovici storočia disponovala synagógou, kúpeľom a rituálnou školou. K týmto pribudli v nasledujúcich desaťročiach ďalšie rituálne objekty. Už v roku 1876 si vedľa starej ortodoxnej synagógy postavili modlitebňu (Bet midraš) chasidi, ktorí sa v Stropkove usadili po príchode z Haliče. Nová ortodoxná synagóga bola potom postavená v roku 1894. Bola to veľká, výstavná budova v maurskom štýle. Po vysvätení novej synagógy odovzdala židovská náboženská obec budovu tej starej chasidským židom. Tí ju následne prebudovali na chasidskú, tzv. sefardskú klaus synagógu.“⁸

³ PORUBEC, D. From the Philosophy of Cult to the Philosophy of History in the Work of Pavel Alexandrovich Florensky (* 1882 + 1937). In *Religions*. 2021, 12, 533; PORUBEC, D. *Etické kontexty hudby a spevu od antiky po sv. Augustína*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, GTF, 20219, s. 30.

⁴ BÜCHLER, R. J. (ed.). *Encyklopédia židovských náboženských obcí. Zväzok 3, S – T*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2012, s. 113.

⁵ Magyarország geográfiai szótára. Mellyben minden város, falu és puszta, betürendben körülményesen leíratik. [online]. Pesten : Kiadta Fényes Elek, 1851. [cit. 2016.08.08.] Dostupné na internete: <<http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyves/>>.

⁶ BARKÁNY, E. *Židovské pamiatky na Slovensku*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017, s. 115 – 116.

⁷ BÜCHLER, R. J. (ed.). *Encyklopédia židovských náboženských obcí. Zväzok 3, S – T*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2012, s. 113.

⁸ KONYA, P. *Židia v Stropkove do roku 1918*. In *Historia Ecclesiastica*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, roč. XIII., 2022, č. 2, s. 70.

Zdroj: Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry (archív).

Na prelome 18. a 19. storočia v čase hospodárskeho rozmachu Stropkova sa do mestečka prisťahovala nová mnohopočetná vlna židovských migrantov z Haliče. Išlo o obyvateľov mestečiek Dukla, Rymanów, Źmigrod a Przemysl. Okrem nich sa sem presídlila aj jedna židovská rodina z moravského Telča a niekoľko rodín zo šarišských a zemplínskych dedín a mestečiek.⁹ „Na východnom Slovensku došlo k vnútornej konsolidácii neskôr, pretože noví osadníci z Poľska a Ukrajiny sem prichádzali ešte začiatkom 19. storočia. Prinášali so sebou chasidizmus, ktorý našiel značný ohlas najmä u chudobnejších Židov. Centrami hnutia sa stali lokality Seňa, Stropkov, Hanušovce, Humenné. Židovské komunity v týchto obciach a mestách sa postupne vzdalovali od ostatných východoslovenských komunít, ktoré mali svoje stredisko v Huncovciach na Spiši, ležiacich na ceste do Poľska”. Ďalšími komunitami s dokázateľnou prítomnosťou chasidského obyvateľstva boli Bardejov, Nové Mesto po Šiatrom a ďalšie. Zaujímavosťou slovenského chasidizmu, ak ho možno takto nazvať keďže tvorilo len veľmi malú a nepatrnú časť uhorského židovstva bolo to, že sa ujal pomerne pokojne.“¹⁰

Po relatívne turbulentnejšom období 30. rokov 19. storočia sa v priebehu prvej polovice 40. rokov 19. storočia situácia v miestnej židovskej komunite opätovne „znormalizovala“. V roku 1846 stúpol počet židov v Stropkove na

⁹ Porov. BEŇKO, J. a kol. *Stropkov: monografia mesta*. Martin : Gradus, 1994, s. 81; ROVNÁKOVÁ-HRIČANOVÁ, S. Židia v Stropkove a okolí II. In *Stropkovské Spektrum. Týždenník občanov okresu Stropkov a okolia*. [online]. [cit. 2016.08.08.]. Dostupné na internete: <<http://www.espektrum.sk/-index.p hp?text=2866-zidia-v-stropkove-a-okoli-ii>>.

¹⁰ KOVAČEVIČOVÁ, S. Imigračné a emigračné cesty Židov na Slovensku. In *Slovenské pohľady*. 1991, r. 107, č. 8, Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1991, s. 74. In KOPRIVŇAKOVÁ, J. *Galicja Żydowska pod koniec XVIII wieku – między rabinizmem a chasydyzmem*, s. 97. In *Chasydyzm Polski*. Jaroslaw – Prešov : Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu, Prešovská univerzita v Prešove, Prešov – „Pro Communio”, 2014.

549, čím sa takmer vyrovnal počtu spred cholerovej epidémie v roku 1831. Druhá polovica 40. rokov už taká pozitívna pre miestnu židovskú komunitu nebola. V rokoch 1846 – 1847 postihol mestečko hladomor, ku ktorému sa následne pridali ešte epidémie kiahní a týfusu. Medzi obeťami vyššie spomenutých živelných pohrôm bolo aj viacero miestnych židov. Negatívne sa na židovskej komunite v Stropkove podpísali aj revolučné udalosti z rokov 1848 – 1849. Nové politické a náboženské pomery, nastolené v Uhorsku po skončení revolúcie 1848 – 1849, priniesli židovskej komunite v Stropkove v priebehu druhej polovice 19. storočia nebývalý rozvoj. Počet jej príslušníkov, rovnako ako ich vplyv na život mestečka sa v sledovanom období zvyšoval takým závrtným tempom, že to vyvolávalo aj obavy u viacerých významných nežidovských osobností stropkovského regiónu.¹¹

Židovská náboženská obec v Stropkove bola založená v 20. rokoch 19. storočia.¹² Sídлом rabinátu a matričného obvodu sa mestečko Stropkov stalo na začiatku 19. storočia. Do jeho kompetencie v danom období patrili okrem stropkovských židov i židia z ďalších 27 obcí, nachádzajúcich sa v blízkom okolí mestečka.¹³

Kým 20. roky 20. storočia bolo možné nazvať zlatou érou v dejinách stropkovských židov, 30. roky 20. storočia znamenali pre miestnu komunitu prebudenie do trpkkej reality. Celosvetová hospodárska kríza, neúrody, rastúci antisemitizmus, stupňujúce sa protižidovské útoky, nástup fašizmu, prijímanie protižidovských právnych predpisov – to všetko bolo predzvesťou krutého konca židovskej komunity v Stropkovskom okrese, ktorý sa zavŕšil v nasledujúcom dejinnom období.

Aškenázska synagóga v Stropkove

Skupina aškenázskych židov slávila v 70. a 80. rokoch 19. storočia bohoslužby v drevenej synagóge, nachádzajúcej sa oproti chasidskej modlitebni.

¹¹ DERFIŇÁK, P. Židovská náboženská obec v Stropkove. In *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období. Sondy do spoločensko-politického, hospodárskeho a kultúrneho života*. Prešov : FF PU v Prešove, 2014, s. 194.

¹² Martin Lupčo vo svojej publikácii uvádza iný dátum založenia ŽNO v Stropkove. Podľa neho bola miestna ŽNO založená až v roku 1850. V tom istom roku mali byť výnosom príslušného štátneho úradu schválené aj jej stanovy. Tie však spolu s ďalšími dokumentmi ŽNO v Stropkove a budovou archívu, v ktorej boli uložené, zhoreli ešte v období prvej svetovej vojny. LUPČO, M. Židovská minorita v dejinách Slovenska a Vranovského okresu. Vranov nad Topľou : Mesto Vranov nad Topľou, 2008, s. 66.

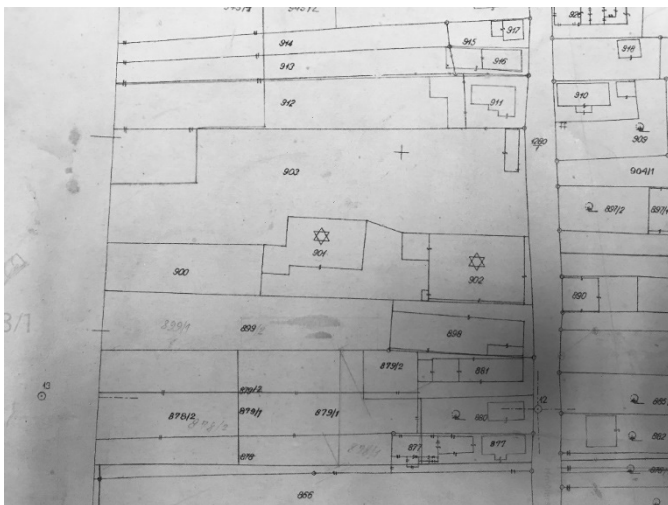
¹³ BÜCHLER, R. J. (ed.). *Encyklopédia židovských náboženských obcí. Zväzok 3, S – T*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2012, s. 113.

Zdroj: Výrez z pohľadnice okolo roku 1950, autor D. Slivka.

Moderná murovaná synagóga podľa aškenázskej tradície bola v Stropkove vybudovaná až v roku 1894.¹⁴ Nová synagóga bola koncom 19. storočia pre židov nazývaných ľudovo ako Datschen – pomenovanie nemecky hovoriacich židov u nás. Z medzivojnových fotografií a z mapy katastra je evidentné ich umiestnenie ako o tom hovoria získané fotografické materiály z 30. – 40. rokov 20. storočia. V popredí je chasidská synagóga a jej kruhové okno a za ňou je novšia, biela stavba aškenázskej synagógy v Stropkove. Rovnakú situáciu umiestnenia a rozmiestnenia synagóg dokumentuje aj katastrálna mapa z roku 1947, kde pod poradovým č. 901 je evidovaná aškenázska synagóga a pod poradovým č. 902 je vedená chasidská synagóga.

¹⁴ BÜCHLER, R. J. (ed.). *Encyklopédia židovských náboženských obcí. Zväzok 3, S – T*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2012, s. 114.

Zdroj: Katastrálny úrad Stropkov, archív.

Synagóga bola situovaná za chasidskou synagógou smerom na západ. Išlo o jednopriestorovú budovu, ktorej interiérový strop bol zaklenutý nepravou drevenou valenou klenbou a múry veľkej siene zdobila klasicistická plastická maľba.¹⁵ Zrkadlo nepravkej klenby zdobili zlaté hviezdy na modrom podklade.¹⁶ Hlavný vchod do budovy bol situovaný na západnom priečelí. Nad vchodom bolo umiestnené okrúhle okno, po jeho bokoch pravouhlé, polkruhovo zakončené okná, tak ako je to názorné na donedávna jedinom známom záber tejto aškenázskej synagógy.¹⁷ Rovnako tento záber bol použitý aj v známom súbornom diele s názvom Encyklopédia náboženských obcí, ktoré vydalo Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry.¹⁸

Na jej juhozápadnom nároží sa nachádzalo schodište, ktoré sprístupňovalo časť pre ženy. Východné priečelie budovy bolo trojosové, severné štvorosové. Okná mali oblé zakončenie s plastickým omietkovým orámovaním.

¹⁵ LUPČO, M. Židovská minorita v dejinách Slovenska a Vranovského okresu. Vranov nad Topľou : Mesto Vranov nad Topľou, 2008, s. 66.

¹⁶ BARKÁNY, E. – DOJČ, L. Židovské náboženské obce na Slovensku. Bratislava : Vesna, 1991, s. 419.

¹⁷ BORSKÝ, M. *Synagogue architecture in Slovakia : a memorial landscape of a lost community*. Bratislava : Jewish Heritage Foundation – Menorah, 2007, s. 139.

¹⁸ BÜCHLER, R. J. (ed.). *Encyklopédia židovských náboženských obcí. Zväzok 3, S – T*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2012.

Nárožia boli kvádrové a strecha sedlová. Synagóga niesla viaceré romantizujúce prvky.¹⁹

Zdroj: *The Synagogues of Hungary/A Magyarországi Zsinagógák Albuma*.²⁰

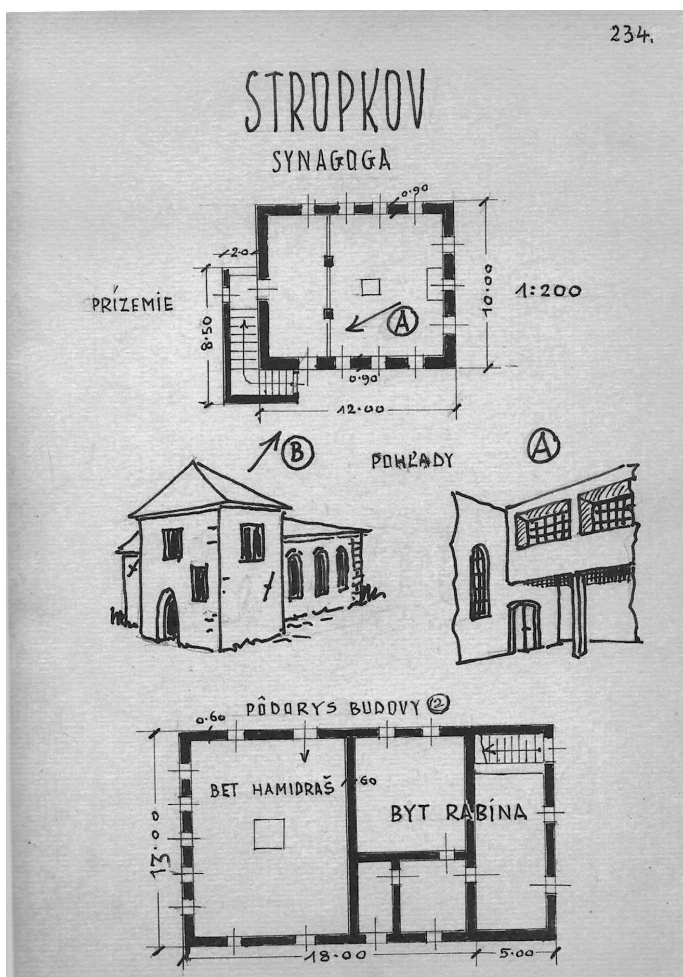
Zdroj: *The Synagogues of Hungary/A Magyarországi Zsinagógák Albuma*.²¹

¹⁹ BEŇKO, J. a kol. *Stropkov : monografia mesta*. Martin : Gradus, 1994, s. 116.

²⁰ HELLER, I. – VAJDA, Z. *The Synagogues of Hungary/A Magyarországi Zsinagógák Albuma*. (Ed.) Braham, R. L. New York : World Federation of Hungarian Jews, 1968, s. 78 – 79.

²¹ HELLER, I. and VAJDA, Z. *The Synagogues of Hungary/A Magyarországi Zsinagógák Albuma*. (Ed.) Braham, R. L. New York : World Federation of Hungarian Jews, 1968, s. 78 – 79.

Veľmi prelomovú dokumentáciu aj o stave synagóg na Slovensku zozbieral a urobil Ing. Eugen Bárkány (1885 – 1967),²² keď osobne ponavštevoval a dokumentoval pamiatky histórie židovských náboženských obcí na území dnešného Slovenska. Z tejto zbierky pochádza aj nasledujúci náčrt prevažne venovaný aškenázskej synagóge v Stropkove (viď nižšie).

Axonometria podľa Ing. E. Bárkány. ²³ Druhý pôdorys patrí chasidskej (klaus) synagóge.

²² BÁRKÁNY, E. Židovské pamiatky na Slovensku. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017, s. 9.

²³ BÁRKÁNY, E. Židovské pamiatky na Slovensku. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017, s. 115 – 116.

Po skončení Druhej svetovej vojny aškenázska synagóga slúžila ako sklad stavebného materiálu.²⁴ Následne už ďalej synagóga len chátrala a dnes už bohužiaľ nestojí. Asanovali ju v 80. rokoch 20. storočia počas výstavby nových bytových domov v roku 1986.²⁵ Toto je jeden z posledných záberov pred jej asanáciou, ktoré sa nám zachovali, pričom stále je viditeľný aspekt jej majestátnosti a veľkoleposti.

Zdroj: Fotografia Andrejko.

Nakoľko objekt neexistujúcej aškenázskej synagógy v meste Stropkov architektonicky spadá do konca 19. storočia a začiatku 20. storočia po dôkladnej analýze sme hľadali odborníkov na určenie historickej typológie týchto synagóg. Po vzájomnej spolupráci so Židovskou náboženskou obcou v Prešove sme kontaktovali historika – architekta Ing. Rudolfa Kleina z Budapešti, ktorý sa tejto problematike výskumne venuje. Ten posúdil aj typológiu predmetnej aškenázskej synagógy v Stropkove, pričom jeho zámerom bola vedecká štúdia,²⁶ ktorá vo všeobecnosti určila základnú historickú typológiu synagóg pokrývajúca približne 90 % objektov. Následne tak posúdil, že zaniknutá synagóga v meste Stropkov podľa odborného posúdenia Ing. Rudolfa Kleina patrí do typu: The burgher's-house-type alebo synagógy typu meštianskeho domu.

²⁴ EUPČO, M. Židovská minorita v dejinách Slovenska a Vranovského okresu. Vranov nad Topľou : Mesto Vranov nad Topľou, 2008, s. 66.

²⁵ BORSKÝ, M. *Synagogue architecture in Slovakia : a memorial landscape of a lost community*. Bratislava : Jewish Heritage Foundation – Menorah, 2007, s. 139.

²⁶ KLEIN, R. Nineteenth Century Synagogue Typology in *Historic Hungary*. Klein, *Synagogue Typology*, Beit Tfila Braunschweig. https://www.academia.edu/36082992/Synagogue_Typology_in_the_19th_Century

ZDRAVOTNÁ STAROSTLIVOSŤ O EMIGRANTOV ZO STREDNEJ EURÓPY V SEVERNEJ AMERIKE*

Martin JAVOR

JAVOR, Martin. Health care for emigrants from Central Europe in North America. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2022, vol. 22, no. 1, p. 83 – 91.

The United States of America was literally dependent on immigration at the turn of the 19th and 20th centuries, which was caused by the boom in the American economy after the US Civil War. Therefore, the immigration authorities in the main immigration centers responded to the health status of immigrants with various forms of control rather than expulsion outside the country. Medical screening of immigrants has been required at the borders of the United States since 1891. With the Immigration Act of 1891, the federal government created a mechanism that allowed federal officials to screen and exclude immigrants. Ellis Island was the gateway to the USA during mass emigration. Those who proved that they were physically and mentally fit to support themselves and had enough money to start a new life were allowed to enter American soil. The inspection started right from the door of the main building. Many ended up in a hospital where the latest and most advanced treatment methods and technology were used. After the free hospital stay, various associations took care of the financial security of health care. A sample of the level of health care, or carelessness is Július Carmen's book *Home Doctor and Counselor, Else practical science about health, diseases, medicines, modern treatment methods, etc.*

Key words: North America, Emigration, Health care.

Emigrácia zo strednej Európy bola veľkým pohybom obyvateľstva, ktorý so sebou niesol pre hostujúcu krajinu rôzne problémy. Lacná pracovná sila však bola silným ekonomickým ťažňom, ktorý tieto problémy eliminoval. Spojené štáty americké boli na prelome 19. a 20. storočia doslova závislé na prisťahovalectve, čo bolo spôsobené rozmachom americkej ekonomiky po občianskej vojne v USA. Preto imigračné úrady v hlavných imigračných centrách reagovali na zdravotný stav prisťahovalcov skôr rôznymi formami kontroly namiesto vylúčenia za hranice krajiny.

Lekárska kontrola prisťahovalcov sa vyžadovala na hraniciach Spojených štátov amerických od roku 1891. Keďže masové vysťahovalectvo zo strednej Európy začína približne rokom 1880, akejkoľvek zdravotnej prehliadke pri vylodení sa vyhlo za 11 rokov značné množstvo prisťahovalcov. Pri uvažovaní o zdravotnej starostlivosti prisťahovalcov musíme mať na zreteli, že veľká

väčšina prisťahovalcov sa na prelome 19. a 20. storočia pridávala k nekvalifikovanej priemyselnej pracovnej sile, ktorej bol nedostatok. Preto sa úrady snažili čo najviac prisťahovalcov prijať namiesto vylúčovania za hranice. V sledovanom období sa v americkej právnej praxi stretávame s dvoma modelmi občianstva pre prisťahovalcov. Prvý je charakterizovaný spôsobilosťou na občiansku participáciu, druhý spôsobilosťou na participáciu „priemyselnú“.¹ Rôzne politické hnutia za obmedzenie prisťahovalcov z južnej, východnej a strednej Európy uprednostňovali práve druhý typ občianstva, zdôrazňovali „prirodzenú genetickú a intelektuálnu rasovú menejcennosť nových prisťahovaleckých prúdov.“ V 90. rokoch 19. storočia senátor Henry Cabot Lodge a jeho Liga za obmedzenie prisťahovalectva ochranu amerického charakteru a občianstva s testom gramotnosti. Tento podľa neho obmedzoval príchod „bitých mužov z bitých rás“, ktorí „nemajú žiadne myšlienky a schopnosti“ potrebné pre občiansku participáciu.² Tieto predstavy o rasových obmedzeniach v občianskych právach sa bohužiaľ skutočne dostali do imigračnej legislatívy, avšak až po prelome storočí. Dokonca aj test gramotnosti – ako bol nakoniec schválený v roku 1917 cez veto prezidenta Woodrowa Wilsona – vyžadoval od imigrantov len schopnosť čítať v akomkoľvek jazyku vrátane hebrejčiny a jidiš. Svojím vstupom do kontroly prisťahovalectva v 90. rokoch 19. storočia sa kongres naďalej legislatívne zameriaval na prisťahovalcov ako predstaviteľov lacnej pracovnej sily. Bol to teda model priemyselnej a pracovnej zdatnosti, ktorý mal formovať imigračnú politiku USA.

Dramatické zmeny v priemyselnej výrobe a riadení umožnili nielen nebývalý rozmach amerického priemyslu, ale spôsobili aj veľkú hospodársku nestabilitu. Keďže robotníci (prisťahovalci) sa čoraz viac usadzovali v mestských oblastiach a ponuka pracovných síl sa zväčšovala, státisíce robotníkov sa stali úplne závislými od svojich priemyselných príjmov, aby prežili.

Pracovníci sa však nemohli spoliehať na priemyselné zárobky. Šesť „veľkých“ hospodárskych kríz, ktoré národ zažil v rokoch 1870 – 1921, sprevádzalo mnoho menších recesií a depresí. V takejto ekonomike práce mohla choroba znamenať rozdiel medzi prežitím a núdzou. Zatiaľ čo väčšina pracujúcich sa počas chudobných období spoliehala predovšetkým na zdroje rodiny a priateľov, a nie na verejnú alebo súkromnú charitu či humanitárne

¹ *Štúdia vyšla v rámci riešenia projektu APVV 20-0613 Epidémie na území Slovenska v 17. – 19. storočí. DANIELS, Roger. „Two Cheers for immigration.“ In *Debating American Immigration, 1882 – Present*. (Eds.) DANIELS, Roger – GRAHAM, Otis L. New York 2001, s. 37.

² HOWARD, Markel. *Quarantine! East European Jewish Immigrants and the New York City Epidemics of 1892*. Baltimore 1997.

organizácie, choroba, a nie charakter ekonomiky, sa považovala za „výnimočný problém, ktorý viedol k závislosti“. V tomto kontexte mala teda vláda okrem priemyslu záujem na kontrole pracujúcich. Preto keď federálna vláda začala v roku 1882 uplatňovať svoje právomoci kongresu v oblasti prisťahovalectva, nesnažila sa obmedziť prisťahovalectvo, ale skôr ho kontrolovať tým, že zabránila vstupu tých, ktorí sa nedokázali sami užiť, ako aj „trestancov, bláznov a idiotov.“

V nasledujúcich štyroch desaťročiach bola prisťahovalecká politika charakterizovaná skôr kontrolou než obmedzovaním. Imigračným zákonom z roku 1891 federálna vláda vytvorila mechanizmus, ktorý federálnym úradníkom umožňoval kontrolovať a vylučovať prisťahovalcov. Zákon vyžadoval, aby lekári v imigračných centrách nevydávali lekárske potvrdenie všetkým prisťahovalcom, ktorí trpia „odpornou alebo nebezpečnou nákazlivou chorobou“. Medzi odporne a nebezpečné nákazlivé choroby - známe aj ako stavy triedy A - patrili trachóm (známy aj ako zrnitý zápal spojiviek), infekčné ochorenie očí, ktoré mohlo viesť k slepote; favus, plesňová infekcia pokožky hlavy a nechtov; pohlavné choroby; parazitárne infekcie a tuberkulóza.³ Podskupina stavov triedy A zahŕňala duševné stavy, ako je šialenstvo, slabomyseľnosť, imbecilita, debilita a epilepsia.

V roku 1903 bola vytvorená nová kategória chorôb alebo stavov triedy B - tie, ktoré spôsobujú, že prisťahovec „sa môže stať verejne nebezpečným“.⁴ Medzi stavy triedy B patrili pruh, choroba srdcových chlopní, tehotenstvo, zlá telesná stavba, chronický reumatizmus, nervové choroby, zhubné ochorenia, deformácie, senilita a debilita, kŕčové žily a zlý zrak.⁵ V kontexte americkej priemyselnej éry však nielen stavy triedy B, ovplyvňujúce schopnosť zarábať si na živobytie, ale aj odporne a nebezpečné nákazlivé choroby nadobudli ekonomický význam v rukách imigračných centier, ktorý definoval nákazlivé choroby prisťahovalcov ako „v podstate chronické“. Chronické, vyčerpávajúce choroby predstavovali trvalú neschopnosť prisťahovalca fungovať v spoločnosti; predstavovali závislosť. Prisťahovalci museli pochopiť, že sa od nich očakáva, že zostanú fit počas nevyhnutných období nezamestnanosti, ktoré budú musieť prežiť.

³ BATES, Barbara. *Bargaining for Life: A Social History of Tuberculosis, 1876 - 1938*. Philadelphia 1992, s. 16. - 18.

⁴ *Bureau of Public Health and Marine-Hospital Service, Book of Instructions for the Medical Inspection of immigrants*. Washington 1903, 5, s. 10 - 11.

⁵ FAIRCHILD, Amy. *Science at the Borders: Immigrant Medical Inspection and the Making of the Modern Industrial Labor Force*. Baltimore 2003, s. 32.

Zatiaľ čo federálny imigračný zákon poslal domov zhruba 79 000 imigrantov pre choroby alebo defekty, všetkých 25 miliónov prichádzajúcich imigrantov - najmä tých, ktorí cestovali v tretej triede a mali sa zaradiť do radov robotníkov - sa dostalo pod kontrolu PHS (Public Health Servis, teda Verejný zdravotnícky servis). Montážna linka z mäsa a kostí, vyvinutá na ochranu národa pred chorými imigrantmi slúžila ako úvodná udalosť v živote novej pracovnej sily. Lekárske vyšetrenie prisťahovalcov sa sústredilo na „linku“, ktorá sa stala skratkou pre techniky a postupy rýchleho vyšetrenia tisícov prisťahovalcov. V kontexte lekárskej prehliadky prisťahovalcov predstavovala priamu a zmysluplnú analógiu s priemyselnou montážnou linkou a je ústredným prvkom príbehu o začlenení.⁶

Ellis Island, kde sa do Spojených štátov dostalo približne 70 % prisťahovalcov, stanovil štandard vyšetovania na „linke“. Po tom, ako prichádzajúca loď prešla karanténou kontrolou v newyorskom prístave,⁷ imigračný úrad a PHS vyšetrotelia imigrantov nastúpili na palubu a vyšetrili všetkých cestujúcich prvej a druhej triedy. Príslušníci PHS prevážali cestujúcich v tretej triede na Ellis Island na čnoch. Potenciálni prisťahovalci, ktorí postupovali jeden za druhým a niesli ťažkú batožinu, vstupovali do často preplnenej imigračnej stanice a pomaly prechádzali cez rad uzavretých chodieb pripomínajúcich ohrady pre dobytok. Klukatá chodba vedúca k úradníkom PHS, ktorí čakali na jej konci, zaručovala, že každý z nich mohol byť svedkom kontroly desiatok prisťahovalcov pred sebou. Keď sa dostali na koniec radu, imigranti pomaly prechádzali okolo jedného alebo viacerých príslušníkov PHS, ktorí ich rýchlo prehliadli kvôli rôznym závažným a menej závažným ochoreniam a stavom a nakoniec im prstami alebo gombíkom odhrnuli očné viečka, aby skontrolovali, či nemajú trachóm.

Niekoľko prisťahovalcov si okamih vstupu na Ellis Island uchovávalo v čerstvej pamäti a dozvedáme sa o ich vstupe z ich spomienok. Niektorí tento „vstup do vysnívanej krajiny“ označili za „najhoršiu spomienku, ktorú mám na Ellis Island“. Spomínali napríklad, ako „lekári sedeli za dlhým stolom s misou plnou chloridu draselného a vy ste sa museli postaviť pred nich, za mňa, a oni sa vás pýtali a vy ste sa museli odhaliť. . . . Priamo tam pred všetkými!“ Svoju spomienku na ponižujúcu povahu vyšetrenia zdieľa aj Enid Griffiths Jonesová, ktorú v roku 1923 vo veku 10 rokov kontrolovali na Ellis

⁶ DOTY, A. H. The Use of the Clinical Thermometer as and Aid in Quarantine Inspection. In *Medical Record*. 1, 1902, s. 690.

⁷ DOTY, A. H. Modification of Present Port Inspection. In *American Public Health Association Reports* 21. 1906, s. 260.

Island: „A išli sme do takej veľkej, akoby otvorenej miestnosti, a tam bolo pár lekárov, a potom vám povedia: Vyzleč sa. A moja mama sa pred nami nikdy, nikdy nevyzliekla. V tých časoch to nikto nerobil. Strašne sa hanbila. A boli tam všetci tí ostatní, všetkých národností, všetci ľudia.“ išlo o verejné predstavenie, intenzívne vyšetovanie pred zrakmi okolitých cudzích ľudí.⁸

Spektákulum kontroly na „linke“ predstavovalo „rituálne rekódovanie“, ktoré sa malo „opakovať tak často, ako je to len možné“. Kontroly predstavovali vžitie sa do určitého, rutinizovaného, usporiadaného súboru cvičení alebo pohybov - čakanie v rade, jednotný pohyb, pristupovanie k zdravotnému inšpektorovi, pohyb vpred, pristupovanie k inšpektorovi prisťahovalcov, odpovedanie na otázky. Týmto spôsobom si osvojili opakujúce sa, monotónne zvyky priemyselného poriadku. Štrnásťročnej Bessie Kriesbergovej tento proces vtlačil povinnosť „dodržiavať pravidlá“.⁹ Bol to jeden z mnohých posilňujúcich momentov v živote nového prisťahovalca. Ellis Island bol podľa slov Michaela La Sorteho súčasťou „plynulého pokračovania“, ktoré sa začínalo v zámorí „a končilo niekde v Amerike“?

Situácia sa však zmenila v roku 1924, keď bol zavedený systém kvót na národnostný pôvod, ktorý bol výslovne rasovo výlučný. Imigračný zákon z roku 1924 obmedzil prisťahovalectvo na 150 000 osôb ročne a obmedzil prisťahovalectvo na 2 % populácie každej „rasy“ zaznamenatej pri sčítaní ľudu v USA v roku 1890, čo predstavovalo zámerný pokus dramaticky obmedziť prisťahovalectvo z južnej a východnej Európy.¹⁰ Veľmi hlasná časť politickej a intelektuálnej elity národa považovala túto legislatívu za dôležitý prostriedok na zastavenie hrozivej vlny fyzicky, geneticky a intelektuálne menejcenného prisťahovalectva z južnej a východnej Európy.

Ellis Island bol počas masovej emigrácie vstupnou bránou do USA. Tí, ktorí dokázali, že sú fyzicky a mentálne zdatní sa uživiť a majú dostatok peňazí na štart do nového života, mali povolené vstúpiť na americkú pôdu. Inšpekcia začínala hneď od dverí hlavnej budovy. Prichádzajúci si mohli časť batožiny uložiť na prízemí v Batožinovej miestnosti, ale väčšina, v obave pred jej stratou, sa rozhodla celý svoj majetok ťahať so sebou. Do Registračnej miestnosti na druhom poschodí viedli strmé schody, ktoré boli vlastne prvým stupňom zdravotnej prehliadky. Na vrchu schodišťa stáli lekári a bed-

⁸ FAIRCHILD, Amy L. Policies of Inclusion. Immigrants, Disease, Dependency, and American Immigration Policy at the Dawn and Dusk of the 20th Century. In *American Journal of Public Health*. 94, 4, 2004.

⁹ KRISBERG, Bessie. *An Immigrant Woman's Story*. Jericho, NY 1973, s. 138.

¹⁰ DIVINE, Robert A. *American Immigration Policy, 1924 – 1952*. New York 1957.

livým okom pozorovali, ako sa prichádzajúci emigranti, vyštavení po úmornej dvojtýždňovej plavbe oceánom, s obrovskými batohmi a ťažkými kuframi štvierajú hore schodmi, a hľadali náznaky zdravotného deficitu, či to už boli problémy s dýchaním, chôdzou, alebo príznaky nejakej inej choroby. Týchto ľudí vytiahli z davu, kriedou im napísali na odev prvé písmeno choroby, napr. písmenom E (eyes) boli označení ľudia, ktorí mali problém so zrakom, a boli nasmerovaní na podrobnejšiu lekársku prehliadku.

Tí šťastnejší pokračovali v púti do Veľkej sály (Registračnej miestnosti), odstáli si v radoch niekoľko hodín, zodpovedali 29 úradníkových otázok, a ak bolo všetko v poriadku – boli mentálne a fyzicky zdraví a mali 30 dolárov, čo bola vypočítaná suma, dostačujúca na začiatok, kým si nenájdu prácu – dostali pečiatku do pasu a zelenú na dobývanie Ameriky. Predtým než opustili Ellis Island, každý sa mohol zdarma najesť v obrovskej jedálni, kde sa najčastejšie podávalo dusené hovädzie mäso, zemiaky, chlieb, haringy, pečená fazuľka, parené slivky, ale aj pre mnohých nové a nezvyčajné jedlá ako banány, sendviče či zmrzlina. Okrem jedálne sa v hlavnej budove nachádzali aj stánky, kde si mohli zakúpiť jedlo na cestu. Keďže len zhruba tretina emigrantov ostávala v New Yorku a zvyšok smeroval do Kalifornie alebo na Midwest (Chicago, Detroit), priamo v budove rôzne železničné spoločnosti predávali lístky na vlaky odchádzajúce z New Jersey alebo Manhattanu.

Imigračná nemocnica bola komplex 29 budov a svojho času bola pýchou amerického zdravotníctva a jednou z najlepších nemocníc na svete. Pozostávala z dvoch nemocníc: Všeobecnej nemocnice a Nemocnice na infekčné choroby. Súčasťou Všeobecnej nemocnice bola aj Psychiatria a Ženské oddelenie s pôrodnicou.

Do pôrodnice nešli však iba ženy tesne pred pôrodom, ale všetky tehotné ženy. Imigračný zákon totiž zakazoval vpustiť na územie USA tehotnú ženu. A tak každá bábätko očakávajúca žena musela zotrvať v nemocnici až do pôrodu, (pričom sa učila anglicky a pripravovala na život v Amerike) a porodiť pod lekárske dohľadom, a ak boli matka aj dieťa zdravé, mohli pokračovať v ceste za americkým snom. Nemocnica na infekčné choroby zaberala 17 pavilónov. Liečili sa tu predovšetkým osýpky, tuberkulóza, favus (svrab), šarlach, záškrt, trachóm (infekčná očná choroba, ktorá spôsobuje oslepnutie), ale aj rôzne málo známe choroby z opačného konca sveta.

V nemocnici sa používali najnovšie a najpokrokovejšie liečebné metódy a technika. Uvediem len takú skiaskopiu, čo je forma rádiologického vyšetrenia, alebo autokláv – vzduchotesný kontajner, do ktorého sa dávali celé matrace sterilizovať. V nemocnici pracovalo 300 lekárov a mnohí ďalší sem pri-

chádzali z celých USA na študijné stáže, keďže tu mali jedinečnú príležitosť prichádzať do bezprostredného kontaktu s chorobami takmer z celého sveta. Lekárom pomáhala armáda sestričiek, dobrovoľníkov z Červeného kríža a početný technický personál. Fascinujúce podľa mňa je, že za celú existenciu nemocnice, v nej zomrelo iba niečo málo cez 3 500 pacientov.

Pobyt, liečenie a prípadnú spiatočnú cestu hradila lodná spoločnosť, ktorou sa pacient priplavil. Preto si tieto lodné spoločnosti dávali veľký pozor na to, koho pustia na svoju palubu a hlavné zdravotné prehliadky sa konali ešte pred vyplávaním lode do New Yorku.

Nemocničné miestnosti boli priestrané, s veľkými oknami, každý pavilón mal na južnej strane verandu, kde mohli pacienti odpočívať a naďýchať sa čerstvého vzduchu.

Keďže sa verilo, že voda bráni šíreniu baktérii a vírusom, Všeobecná nemocnica bola od Nemocnice s infekčnými chorobami, a obe od Hlavnej budovy oddelené malými zátokami.¹¹

Dá sa povedať, že bezplatná zdravotná starostlivosť prisťahovalcov ich kontrolou na Ellis Island skončila. Neexistujúci sociálny a zdravotný systém v Severnej Amerike na prelome 19. a 20. storočia saneli rôzne spolky, organizované buď na konfesiónalnom, alebo na občianskom základe. Práve prisťahovalci zo strednej Európy boli veľmi aktívni práve spájaním a organizovaním rôznych podporných či v „nemoci podporujúcich“ spolkov. Medzi najorganizovanejšie patrili spolky patriace pod Prvú slovenskú katolícku úniu (First Slovak Catholic Union), ktorá vznikla v Clevelande (Ohio) v roku 1890, a pod Slovenský národný spolok či Evanjelickú úniu. Aktívna bola aj Gréckokatolícka únia Ameriky, ktorá združovala veriacich byzantského obradu z celej strednej Európy.

Takýchto spolkov vzniklo niekoľko stovák, ich interaktívnu mapu spracoval autor tohto článku spolu s Dr. Michalkom.¹² Z hľadiska zdravotnej starostlivosti mali spolky dôležitú úlohu. Jednak sa vyvinuli de facto ako malé poisťovacie spoločnosti, ktoré vyplácali „posmrtné pády“, ako aj rôzne podpory pri banských nešťastiach a iných tragédiách, dôležitejšie však bolo, že plnili aj funkciu akýchsi zdravotných poisťovní, ktoré zabezpečovali svojim členom úľavy z inak drahého lekárskeho vyšetrenia. Nezanedbateľnou úlo-

¹¹ MIKLOŠOVÁ, Alena. O menej známej stránke ostrova Ellis Island. In *SME*. 26. august 2017.

¹² JAVOR, Martin – MICHALKO, M. *Spolky Slovákov a Rusínov v Amerike v rokoch 1883 – 1960 [map]*. 2021. „interactive map: 2021“. <https://map.nmaps.pl/geosupport.txi6sj/society> (generated feb 14, 2021).

hou spolkov bolo vydávanie novín písaných po slovensky, ktoré plnili osvetovú funkciu predovšetkým pre ľudí, ktorí nevedeli po anglicky. V Amerikánsko-slovenských novinách či v Slovákovi v Amerike preto nájdeme celý rad článkov venujúcich sa starostlivosti o zdravie či veľké množstvo reklám na zaručene fungujúce lieky a liečivá. V slovenských novinách v Amerike sa nachádzajú stovky inzerátov slovenských lekárov, ránehojčov, ale aj „pohrabníkov“.

Ukážkou úrovne zdravotnej starostlivosti, resp. nestarostlivosti je kniha Júliusa Carmena *Domáci lekár a radca, Inače praktická náuka o zdraví, chorobách, liekoch, moderných liečebných metódach atď.* Táto kniha obsahuje hojnú zbierku zvláštnych i jednoduchých domácich, mnohokrát vyprobovaných receptov, liečivých bylín, rôznych prostriedkov a dobrých rád. Július Carmen, vlastným menom Alfonz Zhorský, bol významný ľudový liečiteľ, autor prvej slovenskej zdravovedy a organizátor zdravotnej starostlivosti pre Slovákov v Amerike.¹³ Alfonz Zhorský sa narodil roku 1868 v Levoči. V Kežmarku absolvoval gymnaziálne štúdiá. Medicínske štúdiá začal na Budapeštianskej lekárskej fakulte. Neskôr prestúpil na Viedenskú lekársku fakultu. Podľa dostupných prameňov tu štúdium medicíny neukončil. Obdivuhodná je publikačná činnosť Júliusa Carmena, ktorý v ťažkých finančných a životných podmienkach bol schopný okrem prevádzky jedinečného sanatória v Detroiti vydať aj zdravovedu nebývalého obsahu s komplexným prístupom k jednotlivým patologickým stavom. Rok vydania nie je zachovaný, prvé vydanie vyšlo v 2000 exemplároch, je napísane na 995 stranách, má 1116 obrázkov, ktoré si sám autor nakreslil. Cena jedného výtlačku bola 12 dolárov.

V prílohe k prvému vydaniu sa možno dočítať „Nie z vášne, ktorá pudí k písaniu, ale z povinnosti nedostatku kníh a láske k neuvedomelému slovenského ľudu som sa lapil pera. Viem, že to pero by svedčilo lepšie chýrnym lekárom a profesorom, ale robotník, vidiac pole pusté, lapí sa motyky a snaží sa učiniť ho plodným. To robím i ja na poli zdravotnej výchovy“. Kniha „Domáci lekár“ sa stala medzi americkými Slovákami po Biblii najpopulárnejšou a najčítanejšou publikáciou. Skladá sa z 40. kapitol, v prvých troch sa autor zaoberá problematikou anatomicou, fyziologickou a otázkami základov hygieny. V ďalších dvoch kapitolách sa autor venuje diagnostickým postupom a inštrukciami pri podávaní prvej pomoci.

V ostatných kapitolách sa formuje rozdelenie a klasifikáciu jednotlivých ochorení, spôsobov ich liečby. Venuje sa tiež ošetrovaniu chorých, základom

¹³ VENCEL, Pavel. *Zabudnutý génius Julius Carmen alias Alfonz Zhorský. Národovec alebo špión?* Bratislava 2007.

masáží, vodoliečby a špeciálnych lekárskeho receptov. Všíma si problematiku manželských vzťahov a predchádzaniu pohlavných chorôb. Jednu kapitolu venoval slovenskej domácej kuchárke, kde uvádza typické slovenské recepty od našich starých materí. Pre čitateľov sú okrem zdravotníckej problematiky zaujímavé kapitoly venované ovocinárstvu, pestovaniu a spracovaniu viniča, ako aj iné užitočné rady pre vedenie domácnosti.

Okrem zmienených dvoch kníh vyšli v Amerike ďalšie jeho knižné publikácie. Sú to „Kniha prírody, čiže tajnosti mužského a ženského pohlavia“, „Zdravotné rady na každý mesiac“, „Etika čiže pravidlá slušného chovania sa v spoločnosti“, „Praktická psychológia čiže dušoveda“, „Mechanoterapia“.

Je najmä „Atlas“ ako príloha k najvzácnejšej knihe J. Carmena „Slovenský domáci lekár a radca“, kde vidieť brilantné, na to obdobie veľmi precízne, vypracované kresby k jednotlivým kapitolám, ktoré dokresľujú autorove vedomosti z medicínskych disciplín ako aj maliarske umelecké nadanie. Bol aj vydavateľom viacerých zdravotníckych časopisov, predpokladá sa, že to bolo okolo roku 1910. Okrem iného vydával pre poľskú početnú komunitu mesačník *Lakarz Domowi*, ale s malým úspechom.

Pre ilustráciu uvediem z tejto knihy ukážku: „*Velká část všetkého utrpenia a nemocí pochádza z nevedomosti. Opravdivá nevedomosť je strašným nepriateľom ľudského pokolenia, spôsobuje nám nesmierne biedy, útrapy a žiale. Najlepším liekom proti nevedomosti sú dobré, prostonárodné knihy. Každá národnosť má takéto knihy, z ktorých ľud môže sa poučiť o rôznych, v živote mu potrebných veciach, len Slovák, ten dobrý Slovák, stojí jako sirota, o ktorú nepostaral sa nikto, lebo dľa môjho vedomia lekárskej, prostonárodnej knihy v slovenskom jazyku nemáme a výčuba anatómie, fysiologie, zdravovedy atď. zostala v pozadí. (Príčinu tohto zanedbania alebo „musenia“, zkúmať nie je tu na svojom mieste.) Iné národy vyvíňujú ďalekosiahlu pôsobnosť v prostonárodnom zdravotníctve, kdežto my stojíme v úzadí. Som presvedčený, že najlepšimi liekmi sú správna životaspráva a pôst a najlepšimi lekármi na svete sú: **Doktor VZDUCH, Doktor SVETLO, Doktor ISTOTA, Doktor VESELÝ, Doktor VODA, Doktor POHYB a Doktor ZDRAVÝ ROZUM.***“¹⁴ Kniha má viac ako 1 000 strán, vyšla v niekoľkotisícovom náklade v niekoľkých vydaniach. Jej úspech sa dá vysvetliť potrebou domáceho liečenia predovšetkým pre nie najlepšiu ekonomickú situáciu vysťahovalcov zo Slovenska.

¹⁴ CARMEN, J. *Domáci lekársky radca*, vydal: Home Doctor Publishing Company. Tlačou P. Jamriška a Spol. s. 628 – 630. Grant St. Pittsburgh, Pa. 1914.

MATERIÁLY
MATERIALS

KOMPARÁCIA VYBRANÝCH ZÁPISNÍČ KANONICKÝCH VIZITÁCIÍ JEDNOTLIVÝCH CIRKEVNÝCH ZBOROV EVANJELICKEJ CIRKVI A. V.*

Lucia ŠTEFLOVÁ

ŠTEFLOVÁ, Lucia. Comparison of selected minutes of canonical visitations of individual congregations of the Evangelical Church a. c. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2022, vol. 22, no. 1, p. 95 – 104.

The study analyzes and compares the minutes of canonical visitations, which mostly serve as a source for learning about material fund (from material possessions to the equipment of churches), in addition, they provide detailed information about the internal state of the church congregation, lists of pastors, teachers, chaplains, and possibly supervisors. In the younger minutes, we do not learn much about the previous development of the church congregation. These minutes have a strictly administrative and factual character, following the example of Catholic minutes. In the 19th century, however, the essence of these minutes changed a little, and the authors, i.e. local parish priests, who prepared these minutes for the bishops coming for inspection, very often returned to the history of their church congregation in the introductory part of the minutes. Younger minutes thus represent a source of official character, in which the recorders retrospectively returned two centuries into the past. The anti-Habsburg uprisings, the period of the Kuruc Wars, but also the decade of persecution and taking away of churches from evangelicals from the 17th century are captured in detail and recorded in retrospective entries in the minutes of canonical visitations. These retrospective descriptions of the formation of individual church congregations, the first pastors, but also the first problems serve us as a source of knowledge about the evangelical church a. c. In the minutes of canonical visitations from the end of the 19th and the beginning of the 20th century, we also found information about how, for example, the Toleration Patent positively influenced the daily life of evangelicals in Hungary.

Key words: canonical visitations, Evangelical Church a. c., congregations, comparison.

Zápisnice kanonických vizitácií väčšinou slúžia ako prameň pre poznanie materiálneho zabezpečenia (od hmotných majetkov až po výbavu chrámov), okrem toho prinášajú podrobné informácie o vnútornom stave cirkevného zboru, zoznamy farárov, učiteľov, kaplánov, poprípade dozorcov. V mladších zápisniciach sa o predchádzajúcom vývine cirkevného zboru veľa nedozvieme. Tieto zápisnice majú po vzore katolíckych zápisníc prísne administratívny a vecný charakter. V 19. storočí sa však podstata týchto zápisníc

trochu mení a autori, teda miestni farári, ktorí tieto zápisnice vyhotovovali pre biskupov prichádzajúcich na kontrolu, sa veľmi často v úvodnej časti zápisníc vracali k dejinám svojho cirkevného zboru. Mladšie zápisnice tak predstavujú prameň úradného charakteru, v ktorom sa zapisovatelia retrospektívne vracali aj dve storočia do minulosti. Protihabsburské povstania, doba kuruckých bojov, ale i desaťročie prenasledovania a odoberania kostolov evanjelikom zo 17. storočia sú podrobne zachytené a zapísané v retrospektívnych zápisoch v zápisniciach kanonických vizitácií. Tieto retrospektívne opisy vzniku jednotlivých cirkevných zborov, prvých farárov, ale i prvých problémov nám slúžia ako prameň k poznaniu evanjelickej cirkvi a. v. V zápisniciach kanonických vizitácií z konca 19. a začiatku 20. storočia sme našli aj informácie o tom, ako napríklad pozitívne ovplyvnil Tolerančný patent každodenný život evanjelikov v Uhorsku.

Metodologicky nepoužívame retrospektívnu metódu v pravom slova zmysle, ale na vysvetlenie javov minulých využívame prameň z mladšej doby, opisujúci javy predchádzajúce. K tomuto retrospektívnemu spôsobu opisovania javov vzdialených aj dvesto rokov dochádza úplne prirodzene vďaka samotnej štruktúre zápisníc, do ktorých sa v priebehu 19. storočia úplne prirodzene pretavil trend poznávania a skúmania vlastných dejín. Takmer každá kanonická vizitácia z 19. a 20. storočia sa totiž vo svojej úvodnej časti zaoberá históriou svojho cirkevného zboru, do ktorej spadá aj retrospektívny opis udalostí od jeho samotného vzniku. To v praxi znamená, že v takýchto zápisniciach nachádzame informácie o významných udalostiach zo 17. i 18. storočia. Kanonické vizitácie zo 17. a 18. storočia vo väčšine prípadov tieto retrospektívne opisy javov minulých neobsahujú, skôr sa sústreďujú na opis prítomnosti a jednoduchý výpočet udalostí. Retrospektívne sa vracajú do minulosti, ktorá je priamo viazaná na obdobie od poslednej, teda predchádzajúcej kanonickej vizitácie, aby zhodnotili, či došlo k zlepšeniu alebo zhoršeniu od poslednej návštevy vizitátora. Retrospektívny návrat k vzniku cirkevného zboru alebo opis jeho histórie v kanonických vizitáciach zo 17. storočia nenachádzame. V 18. storočí sa ojedinele začínajú objavovať takéto retrospektívne opisy, avšak v nami prejdých a analyzovaných kanonických vizitáciách z 18. storočia sa v ich prípade nedá hovoriť o retrospektívnych opisoch javov minulých. Takéto retrospektívne pasáže opisov javov minulých sú charakteristické pre mladšie pramene z 19. a 20. storočia.

Častým javom je, že zápisnice kanonických vizitácií z 19. a 20. storočia vo svojich retrospektívnych pasážach odkazujú na kanonické vizitácie z neskorších období a odvolávajú sa na údaje a informácie zachytené v ich zá-

pisniciach. Niektorí historici charakterizujú retrospektívnu metódu v užšom zmysle slova ako cestu k doplneniu medzier v historickom bádani na základe poznatkov z novej doby.¹ V tomto zmysle by sme mohli zatiaľ odborne nepomenovanú metódu analýzy prameňov, obsahujúcich retrospektívne pasáže charakterizovať ako metódu, ktorá nám medzery v našom bádani vyplnila na základe prameňov z novej doby, opisujúcich však udalosti minulé. Nemôžeme ju však nazvať priamo metódou, skôr postupom. Ak by sme tento postup mali charakterizovať, išlo by o analýzu historického prameňa, v ktorom je priamo využitá retrospektívna metóda, a teda ak chcel vizitátor vysvetliť napríklad dôvod, prečo došlo k úbytku evanjelikov v cirkevnom zbore v prvej polovici 18. storočia, pomohol si opisom obdobia silnejúcej protireformácie a protihabsburských bojov. Rovnako, ak chcel vizitátor v zápisnici zdôrazniť, k akému oživeniu došlo v cirkevnom zbore po vydaní Tolerančného patentu, ozrejmil udalosti minulé. Ak pracujeme v súčasnosti s prameňom, ktorý obsahuje tieto retrospektívne opisy javov minulých a sám je pritom retrospektívnym prameňom, mohli by sme tento postup nazvať ako metaretrospektívu.

Mladšie zápisnice často začínajú tzv. in media res, dátumom návštevy, uvedeným mien prítomných, niekedy aj opisom služieb Božích, ktoré sa pri tejto príležitosti konali. K histórii zboru sa nevracajú, skôr sa sústredia na opísanie skutkového stavu. Ako príklad uvádzame prepis takejto úvodnej časti zo zápisnice z roku 1713 z Gemerského seniorátu:

*„Protocolon visitatorium
Antoniano-Ambrosianum
MDCCXIII visitatio*

*Benedictus in secula seculorum labori huic favest et benedicat! Anno 1713
mensis octobris die 19, visitationis factum initium.*

Ecclae Ochtinensis et filiae Rokfalvae

*Die 20 .hore matutina primum Deum coluimus in domo ejus, quae est
Ochtinae, ibidem sacra peregit, psentibus numero haud parvo auditoribus
pastor loci d. r. Laurentius Bahil ven contub. assessor. Post sacra ista omnibus,
praemisso voto adventus sui causam significat exc. d. superintendens et conti-
nuo lucrandi causa temporis ad examen vocat juventutem. Haec vero ibidem
ex tribus constabat visginibus, neq multum in quaestionibus catecheticis exer-
citatatis. De negligentia juventutis dicere jussus d. rndus respondit, quod hoc
parentum negligentia fiat, qui pecoribus curandis magis, quam pietati appli-*

¹ * Štúdiá vyšla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0626/21 Horné Uhorsko, špecifický fenomén stredoeurópskeho vývinu v ranom novoveku.
BARTL, Július. Úvod do štúdiá dejepisu. Bratislava : Univerzita Komenského, 1997, s. 102.

carent filios et filias.

Itaq serio et d. rndo et parentibus demandatum ut liberos educarent in timore et notitia dni: obstinatos autem et immorigeros juxta praescriptum b. Lutheri in pfat. catech. min. beneficio et libertate christiana indignos pronunciant.

His peractis aedificium templi intus et extus revisum, cuius circa januam et cathedram superficies novis tegulis exornata visa est. Et quia ob tenebras obscurum quasi visum est, concessum iisdem est ut dealbarent et cathedram in locum magis conspicuum collocarent. Coemeterium etiam in quibusdes locis ruinam minabatur, nomine porticus a parochia existens, restauratio ipsis injuncta est, quam brevi futuram promiserunt.

Clenodia illa habebant quae olim, np calicem 1 argent. deaur. cum patella simili. 5 albas, 4 mantilia, 4 mappae superadditae, reliqua ita inventa ut in priori visit. relict.

Schola etiam visitata, cujus inscriptio: Domus pietati et eruditioni consecrata. Rector illis humaniss. vir Johannes Levko pueros nro fers 20 produxit cum pfectibus et scriptis: ex his bini in coemeterio d. exc. salutarunt et post ex catechesi D. Mart. Luth. utiq respondebant. De auditorio dealbando cura aedituis commissa.⁴²

V zápisniciach z kanonických vizitácií z roku 1713 nachádzame presné informácie o situácii v jednotlivých cirkevných zboroch evanjelickej cirkvi a. v. Každý zápis obsahuje meno miestneho farára, opis kostola, vlastníctva a majetkov zboru a taktiež záznamy o vyplácaní cirkevných dôchodkov a platení cirkevných daní. V zázname o prvom cirkevnom zbore v Ochtinej je uvedené meno miestneho farára, ktorým bol Laurentius Bahil. Ďalej sa uvádza, že zbor používal Veľký a Malý katechizmus doktora Martina Luthera. Cirkevný zbor v Ochtinej disponoval piatimi liturgickými rúchami, štyrmi mantiliami a štyrmi mappae.³ Vizitátor navštívil aj školu, ktorá sa nachádzala

² EOL, (Evangélikus Országos Levéltár), fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Gömöri egyházmegye 1713, Ochtinensis, s. 1. Všetky zápisnice, s ktorými pracujeme sú dostupné v Evangélikus Országos Levéltár a v online databáze Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrneho výskumu v Prešove.

³ Vo vizitácii sú používané termíny mappae a mantilia ako oltárne prikrývky. V štúdiu používame ich latinský tvar, keďže samotné prikrývky spadajú do skupiny textílií, ktoré sa ešte ďalej delia na viacero druhov podľa toho, kde (na kalich, pod kalich, na oltár, pod svietniky atď.) a pri akých príležitostiach (krst, sviatky, pohreb atď.) sa používali. Čo sa týka ďalších liturgických textílií, ktoré sa používali v 17. storočí v evanjelickej prostredí, tie poznáme z popisu Pavla Sochána, ktorý ich rozdeľuje na tie, ktoré prikrývali oltár, čiže zastieradlá

v budove, ktorá bola zasvätená zbožnosti a vzdelávaniu. Jej rektorom⁴ bol Ján Levko, ktorý vyučoval dvadsať detí čítanie a písanie. Samostatne sú opísané problémy s kostolom, súvisiace s jednou lúkou, ktorú dal do zálohu kostolník Michael Varga pre filiú v Rochovciach, ktorá nedisponovala kostolom. Veriaci zbierali peniaze na výstavbu nového kostola.⁵

Z prepisu je zrejmé, že tieto zápisnice sú stručné a vecné a hoci majú svoju dopredu danú štruktúru, oproti mladším zápisniciam v nich absentuje akýkoľvek opis histórie cirkevného zboru alebo čo i len zmienka o predchádzajúcich vizitáciách, účinkujúcich farároch, učiteľoch. Tento typ zápisníc sa skôr sústreďí na konkrétnu návštevu superintendenta a opis skutkového a hlavne aktuálneho stavu hmotného a personálneho zabezpečenia cirkevného zboru. Naopak v zápisniciach z druhej polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia sa na začiatku nachádza časť, ktorá je venovaná histórii jednotlivých cirkevných zborov. Ako príklad uvádzame pre komparáciu prepis zo zápisnice z holičského cirkevného zboru:

„I. Zovnútorňý stav cirkve

A. Matka

Holíč patrí medzi najstrašie mesta. Menovalo sa niekedy Novým Mestom – Alba Ecclesia – Weisskirchen. Až do roku 1315 prislúchalo Matúšovi Trenčianskemu, potom zaujal ho Ján, český kráľ. Roku 1332 uderili tu Uhria a Rakušania na Jánove vojská, premohli ich, načo urobené prímerie odo dňa 13. júla privlastnilo Holíč Karolovi Robertovi. Kráľ Žigmond idúc do Prahy, bavil sa tu dňa 8. Febr. 1396. Roku 1418 uväznená bola v Holíči pre neporiadný život manželka Žigmondova. Roku 1437 daroval Žigmond mesto a zámok Holíč

– antependiá, prikrývadlá a prestieradlá. Zastieradlá bývali zhotovené z najkvalitnejších hodvábných tkanín. Ozdobovali sa krížmi, crucifixmi, ale našli sa aj biblické motívy obetovanie Izáka a motívy sv. Kataríny. Oltárne prikrývadlá sa šili tiež z luxusných tkanín, nemali však špecifickú výzdobu. Prestieradlá boli z plátna (domáceho alebo kupovaného) a zdobené mohli byť aj výšivkami. Ďalšiu skupinu textílií by sme mohli charakterizovať ako spodné prikrývky, ktoré sa podkladali pod oltárne zastieradlá, prikrývadlá a prestieradlá: obrusy a ručníky (atrophiola). Motívy výzdoby tvorili kvetinové ornamenty, kríže, nápisy, symbol Božieho Baránka. Tretiu skupinu tvorili prikrývky na kalich (pallium), pod kalich a pod svietniky, označované v inventároch ako šatky (corporale), ale aj ručníčky. Na vyčistenie kalicha pri príslužovaní Večere Pánovej slúžili kališné utierky. Šatky sa zhotovovali z jemnejších tkanín, ktoré sa nákladne zdobili výšivkami a čípkami. V chráme bývali najviac dva kusy. Bližšie: *Paramenty. Liturgické textílie. Katalóg výstavy*. Piatrová, Alena – Hasalová, Eva (eds.). Bratislava : Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, 2015, s. 267.

⁴ Rektor znamená v tomto prípade učiteľ.

⁵ Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Gömöri egyházmegye 1713, Ochtinensis, s. 1 – 2.

Fraňovi Šlíkovi, ktorého i povýsil za grófa. Žigmond r. 1469 prišiel sem i s vojskom, s ktorým tiahol do Čiech proti Husítom.

Keď Šlíkovcom odňatý bol Holíč, nachádzame ho už r. 1618 v rukách velmoža Petra Revaya, ktorý povolal sem Michala Wagnera za ev. farára.

Holíčania su v bezprostrednom susedstve s Moravau, prijali boli tiež učenie Husovo, jehož v skrytosti pridržali sa i potom, keď Husiti surovou mocou boli prenasledovaní. So zavítaním reformácie pridali sa Holíčania i s okolitými dedinami učeniu Lutherovmu. Tvorili tak mnohopočetnú cirkev evanjelickú, k nej patrilo sedem filií: Trnovec, Popudliny, Močidlany, Vlčkovany, Radimov, Kopčani a Katov.

Až na konci šestnásteho storočia prichádzajú o cirkev holíčskejšie zprávy, menovite, že tam uradoval ev farár Ján Peškovič, rodom Chorvát. Z prvých velmožov a patrónov cirkve udáva sa baron Peter Révay a brat jeho Fraňo Révay.

Cirkev holíčska prekvitala do roku 1630, kde evanjelikom odobraný bol kostol. Šťastlivo prečkala i nápad vojska Bocskayho r. 1604. Pod nepokojmi Bethlenovými bol Holíč dobitý, zapálený a vyplienený.

Po odňatí kostola vystavili si Holíčania nový, na čo poukazuje zapisnica mesta Skalice, že Holíčania kupili si 25. júni 1632 dve bečky vápna na stavbu kostola.

V pozdejších rokoch zase ujímaná bola Holíčanom svoboda náboženská. Na žaloby evanjelikov v Prešporke na sneme r. 1646 prednesene ním vyslaná krajinská kommissia prišla 22. mája 1647 i do Holíča a prinavrátila evanjelikom cintorin. Snemový článok IX z r. 1647 pre Holíč donesený znie: „Holíčskym evanjelikom dovoľuje sa obnoviť alebo i znovu postaviť kostol a povoľuje sa jím i svobodné vykonávanie náboženstva.“

Ale ani takýto zreteľný zákon nebol šetrený. Protivníci zúrili včas deštruktívneho prenasledovania i proti cirkvi holíčskej, odobrali jej okolo r. 1671 i kostol i majetok, o čom takto vyprávajú žaloby evanjelikov r. 1681 snemu prešporskému podané: „V Holíči kostol evanjelický nakladom evanjelikov zbudovaný, bol Štefanom Šenyeim, biskupom vesprímským a grófom Adamom Coborom, vtedajším tútorom (!), nielen zaujatý, ale i rozbořený, zvon odoľčený a ľud evanjelický všelijakými natlakmi a divnými utokmi nútený, aby prijal katolícku vieru. Vlastný tedy tútor, ochranca cirkve holíčskej, zradiv ju, pracoval, aby bola vykynožena. Farár Martin Koleda, vykonaný súc, zdržoval sa za čias v Sobotišti, kde v Marci r. 1672 dokončil bolestnú púť života.

V tomto preháňaní veľka časť evanjelikov i v Holíči i vo filiách opustili vieru svoju: v Močidlanoch, Vlčkovanoch a v Radimove všetci. Pozostalí verný

v skryte slúžili Pánu Bohu, a tak vyše sto rokov trpelive snažali ukrutnosť protivníkov. Okriali trocha, keď r. 1733 vystavený bol v Prítrží artikularsky kostol, kam po nedeliach chodievať mohli na služby Božie. Pravda že i to bolo veľmi namáhavé, veď na každú túto cestu do Prítrže potrebovali tri dni.

Po vydaní tolerančného patentu svitli i Holíčanom krajšie dni. Kým si vyprostredkovali povolenie k osamostatneniu sa, čo filialnici chodili do kostola v Skalici. Keď však seniorálny inšpektor Pavel Peťko naklonil evanjelikov levárskeho, aby čo filia pripojili sa k Holíči, bol doplnený zákonom predpísaný počet rodín, a tak potom dňa 25 Oktobra 1785 obdržali Holíčania dovoľenie k utvoreniu cirkve. Dňa 5 Februára r. 1786 vydržali prvé služby Božie, a síce v stodole Pavla Černáka. V ten den uvedený bol do cirkve i prvý farár Jan Klačány. Priročené hneď i ku stavbe kostola, na pozemku za 800 zl. od cisárskeho panstva zakúpenom. Dňa 2 Juna 1787 položený bol zakladný kameň kostola, ktorý za rok vystavený, posvätili na Trojici v 1788...“⁶

Začiatok 17. storočia je v zápise z holičského cirkevného zboru opísaný ako obdobie rozkvetu. Okrem mena prvého farára⁷ Jána Peťkoviča, ktorý bol Chorvátom, zápis obsahuje aj mená prvých patrónov zboru, a to Petra Révaya a jeho brata Fraňa Révaya. Zápis kanonickej vizitácie sa sústreďuje aj na významné okamihy z dejín cirkevného zboru, napríklad návštevu kráľa Žigmunda v Holíči 8. februára 1396, kde sa zastavil počas svojej cesty do Prahy. Okrem toho tu nachádzame stručné zmienky o povstaní Štefana Bocskai a Gabriela Bethlena, o odobratí evanjelického kostola v roku 1630. Kým sa vizitátor dostal v zápisnici k opisu skutkového stavu cirkevného zboru v Holíči, opatril zápisnicu záznamom o histórii cirkevného zboru. V týchto retrospektívnych pasážach nachádzame takmer vždy meno prvého farára, čo sa práve pri práci s inými prameňmi ukazuje ako vhodný komparatívny materiál.

Z týchto dvoch ukážok prepisov začiatku úvodnej časti zápisníc je zrejmé, že štruktúra týchto prameňov v priebehu storočí prechádzala zmenami. Rôznorodosť kanonických vizitácií a jednotlivých zápisov v nich je spôsobená nielen osobnostným vkladom jednotlivých pisateľov, ale i pomôckami, ktorými si vypoмаhali. Nie je ojedinelým javom, že v zápisniciach kanonických

⁶ Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Holics, nepag.

⁷ *Evanjelická encyklopédia* uvádza ako prvého holičského farára Pavla Kyrmezera. Toto meno však v zápisnici kanonickej vizitácie nenachádzame. Porovnaj: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Borislav Petrik (ed.). Bratislava : BoPo, 2001, s. 110., Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Holics, nepag.

vizitácií nájdeme odkazy na publikácie, štatistiky, sčítania, z ktorých čerpali informácie farári pri spisovaní dejín svojich cirkevných zborov. Častým javom je, že zapisovateľ vychádza do veľkej miery z predchádzajúcej zápisnice a informácie iba replikuje. Napríklad zápisnica kanonickej vizitácie z myjavského cirkevného zboru odkazuje na informácie zo zápisnice superintendenta Izáka Abrahamidesa.⁸

Niektoré zápisnice znesú aj prísnejšie hodnotiace kritériá, ak vychádzajú z dobových prameňov a sú podložené dobovou literatúrou – prehľadmi, štatistikami atď. Iné, formulované podstatne jednoduchšie, zachytávajú sledované obdobie okrem faktov i prostredníctvom spomienok, výrokov. Mnohé zápisnice nesú aj znaky voľného jazykového štýlu. Zápisnice kanonických vizitácií z konca 19. a začiatku 20. storočia sa spätne vracajú k vzniku jednotlivých cirkevných zborov a detailne opisujú ich históriu. Napriek ich retrospektívnosti predstavujú zaujímavé doplnenie už známych faktov a slúžia na ich verifikáciu, poprípade komparáciu. Práve kvôli ich retrospektívnym pasážam, opisujúcim vznik jednotlivých cirkevných zborov, v nich občas nachádzame odkazovanie na publikácie, z ktorých vizitátor čerpal pokiaľ sa o histórii cirkevného zboru nezachovali žiadne informácie. Takýto jav môžeme sledovať napríklad v Trenčianskom senioráte, v zápisnici kanonickej vizitácie púchovského cirkevného zboru⁹ z roku 1901 sa píše, že cirkevný zbor nemá informácie o svojej histórii, lebo jeho matriky a písomnosti, taktiež chrám a iný cirkevný majetok boli medzi rokmi 1706 – 1722 násilne odobraté. Nachádzame tu iba zoznam obcí, ktorým boli taktiež odňaté chrámy a majetky. Vizitátor pri vymenúvaní týchto cirkevných zborov citoval informácie z publikácie *Intoleranz des katholischen Klerus gegen die ungarischen Protestanten, Deutschland 1792*, ktorej názov aj s rokom vydania uviedol v zátvorke za zoznamom cirkevných zborov. Vizitátor mal asi na mysli publikáciu od Johanna Molnára (Pressburg, 1792). V zápisnici je však uvedený iba názov tejto práce a rok vydania, bez mena autora. Podobná situácia je zachytená aj v zápisnici kanonickej vizitácie z cirkevného zboru v Liptovskom Jáne v Liptovskom senioráte, ktorá začína až rokom 1783, keď cirkevný zbor ožil po Tolerančnom patente. O živote pred rokom 1783 sa nezachovali informácie a vizitátor si nevypomohol nijakou inou publikáciou.¹⁰ Nebolo to však pra-

⁸ Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Míava, s. 1.

⁹ Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Trencsényi egyházmegye 1902, Puchó, s. 1.

¹⁰ Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Liptói egy-

vidlo, v zápisnici kanonickej vizitácie z Nitrianskeho seniorátu z prietržského cirkevného zboru, vizitátor priamo odkazuje na publikáciu Ladislava Paulinyho *Dejepis superintendencie nitranskej*¹¹ pri opise histórie evanjelického a. v. cirkevného zboru v Prietrži.¹²

Okrem priameho citovania iných prác alebo starších zápisníc kanonických vizitácií využívali vizitátori aj tabuľky. Napríklad v cirkevnom zbore v Nyíregyháze v roku 1824 vykonal superintendent Potiského dištriktu Pavel Jozeffy kanonickú vizitáciu a jej zápisnicu rozšíril miestny farár doktor filozofie Gašpar Schuleck o biografickú správu o stave a živote cirkevného zboru z obdobia tridsiatich rokov (od 1. januára 1792 do 31. decembra 1821). Zápisnica teda obsahuje množstvo tabuliek, napr. tabuľku s počtom evanjelikov v Nyíregyháze v roku 1821 podľa veku alebo tabuľku počtu zomrelých evanjelikov atď. Táto zápisnica kanonickej vizitácie obsahuje aj takmer 270-stranový súpis veriacich podľa ulíc, na ktorých bývali.¹³

Je to práve rôznorodosť kanonických vizitácií, ktorá spôsobuje historikovi ťažkosti pri rekonštrukcii udalostí dávno minulých. I keď majú presne stanovenú štruktúru, zohľadňujú jazykové osobitosti jednotlivých vizitátorov alebo zapisovateľov. Zápisnice kanonických vizitácií z konca 19. a začiatku 20. storočia z Nitrianskeho, Trenčianskeho a Liptovského seniorátu sú napísané čiastočne v maďarčine, ale prevažne po slovensky s istými jazykovými regionálnymi špecifikami, avšak rozdielnosť jednotlivých jazykových prejavov rôznych zapisovateľov je na tejto vzorke najviditeľnejšia. Často sme sa pri ich rozboroch stretli s voľným hovorovým štýlom, ktorý mal pri opise emočne vypätých udalostí v jednotlivých cirkevných zboroch (násilné odoberanie kostolov, prenasledovanie evanjelikov alebo pri sťažovaní sa) príznakový a miestami až expresívny charakter.

Oproti tomu medzi pramene s dôsledne sa opakujúcou štruktúrou môžeme zaradiť pomerne mladšie latinské zápisnice kanonických vizitácií z rokov

házmegye 1913, Szentiván, s. 1.

¹¹ Konkrétne išlo o práce: PAULINY, Ladislav. *Dejepis superintendencie nitranskej: dla starých i novších prameňov. Zväzok I.* Senica : Ján Bežo, 1891. 115 s., PAULINY, Ladislav. *Dejepis superintendencie nitranskej: dla starých i novších prameňov. Zväzok II.* Senica : Ján Bežo, 1892. 204 s., PAULINY, Ladislav. *Dejepis superintendencie nitranskej: dla starých i novších prameňov. Zväzok III.* Senica : Ján Bežo, 1893. 103 s., PAULINY, Ladislav. *Dejepis superintendencie nitranskej: dla starých i novších prameňov. Zväzok IV.* Ružomberok : Cirkevné listy a Karol Salva, 1894. 266 s.

¹² Egházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Nagypritzrsd, s. 1.

¹³ Egházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Nyíregyházi egyházközség 1824, nepag.

1713, 1720, 1741, 1742 z Gemerskej superintendencie,¹⁴ ktoré obsahujú presné informácie o stave jednotlivých kostolov. Prevažne sú napísané v latinčine, s celými pasážami v biblickej češtine a ojedinele so vsuvkami v maďarčine. Podrobne zachytávajú stav cirkevných zborov a fílií evanjelickej cirkvi a. v. v oblasti Gemera. Majú svoju konkrétnu presnú štruktúru, ktorá sa opakuje vo všetkých štyroch prameňoch. Slovník týchto kanonických vizitácií je však špecifický a obsahuje množstvo latinských termínov cirkevnej administratívy.

Každá zápisnica kanonickej vizitácie si zasluhuje osobitú pozornosť historika, ktorý ju musí skúmať s ohľadom na jej dobové, jazykové, regionálne a sociokultúrne špecifiká. Paradoxné je, že v zápisniciach z kanonických vizitácií z 19. a 20. storočia, vracajúcich sa retrospektívne k udalostiam prvej polovice 17. storočia sa nachádza omnoho viac informácií o dobových udalostiach ako v zápisniciach, ktoré boli napísané priamo v prvej polovici 17. storočia. Dosvedčuje to i fakt, že o povstaniach Štefana Bocskai a Gabriela Bethlena nenachádzame takmer žiadne zmienky v zápisniciach kanonických vizitácií zo Zadunajskej superintendencie z rokov 1631 a 1634. Napriek tomu, že na začiatku 17. storočia bola náboženská otázka jedným z najdôležitejších politických problémov a zaujala pevné miesto v protihabsburskom odboji uhorských stavov počas celého nasledujúceho storočia, v zápisniciach kanonických vizitácií nenachádzame informácie, ktoré by tento zložitý priebeh udalostí nejako mapovali. Zápisnice kanonických vizitácií z prvej polovice 17. storočia sa skôr sústreďovali na praktické fungovanie cirkevných zborov, zahŕňajúce informácie o majetkoch cirkevných zborov, kostola, fary, dôchodkoch farára, prípadne učiteľa. Zmienku o Bocskaiovom povstaní nachádzame iba v zápisnici z cirkevného zboru v Hidegségu. Vizitátor konštatoval, že počas toho povstania sa stratil z kostola kalich. Cirkevný zbor však neostal dlhodobo bez kalicha, pretože manželka Jakuba Varghu Sofia mu darovala strieborný pozlátený kalich a taktiež dva oltárne obrusy.¹⁵

¹⁴ Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Gömöri egyházmegye 1713, 1720, 1741, 1742.

¹⁵ Canonica Visitatio – Evangélikus Egyházlátogatási jegyzőkönyvek – Dunántúli Egyházkerület: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1631 – Hidegség, s. 23.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY
CHRONICLE, REVIEW,
ANNOTATIONS

Kameň mudrcov alebo soľ nad zlato...

V dňoch 21. – 22. septembra 2022 sa v priestoroch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove pri príležitosti 70. výročia ŠVK v Prešove, ako aj 450. výročia začiatku ťažby kamennej soli v Solivare konala interdisciplinárna vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou. Pod zaujímavým názvom podujatia bola zašifrovaná téma prírodných vied, vedy a techniky v knižnej kultúre a dejinách. Takmer tridsiatka prednášajúcich odprezentovala množstvo informácií o osobnostiach prírodovedného bádania, cenných historických dielach venovaných niektorým prírodovedným odborom, množstvo informácií odznelo v súvislosti s ťažbou soli, alebo dejinami Solivaru. V prvý deň konferencie s príspevkom vystúpila napríklad Lucia Nemcová, ktorá predstavila Učebnice prírodných vied vo fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove. O sakrálnych objektoch solivarských baníkov hovorila vo svojom referáte s názvom Nie len soľ živila baníka Darina Petranská. Nasledujúci deň boli príspevky rozdelené do štyroch blokov príspevkov. Milan Ševčík predstavil vedecké diela z obdobia 16. – 17. storočia v historickej knižnici Západoslovenského múzea v Trnave. Historickým knižniciam v Prešove a v nich zachovaným starým tlačiam sa venovala vo svojom referáte Marcela Domenová. Knižnicu v Blatnom Potoku a tam zachované diela významných prírodovedcov pôsobiacich v miestnom reformovanom kolégiu prezentovala Annamária Kónyová. Veľmi zaujímavý referát predniesla Petra Vávrová, ktorá priblížila moderné techniky čistenia plastových knižných väzieb. Alchýmii a alchymistickým rukopisom zachovaným vo fonde Univerzitnej knižnice v Bratislave sa venovala Klára Mészárosová.

Zahraničným účastníkom konferencie bol Marcin Gadocha z Krakova, ktorý predstavil barokové noviny prezentujúce na svojich stránkach rôznorodé informácie o prírodných úkazoch. Dielo lekárnik a alchymistu Johana Rudolfa Glaubera bolo témou príspevku Gabriely Olšavskej. Osobnosť vynálezcu Jozefa Murgaša, ako aj jeho vynálezy zo sveta techniky predstavil Michal Mudroch. Na dvojdňovej interdisciplinárnej konferencii odznelo mnoho zaujímavých referátov, ktoré predstavili knižné práce, časopisy či rukopisy vo fondoch rôznych knižníc venovaných prírodným vedám. Odznelo niekoľko príspevkov o známych, ale aj menej známych osobnostiach vedy a prírodovedného bádania. Veľa prednášajúcich sa venovalo Solivaru, jeho dejinám, baníckej tradícii či odrazom v umení, literatúre. Na záver každého bloku príspevkov nasledovala podnetná diskusia.

Annamária Kónyová

„Rôznorodá spoločnosť“ – stavy a spoločenské skupiny, sociálne role, sociálne statusy v ranom novoveku

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu PU a Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove si aj tento rok pripravilo pre domácich, ale aj cezpoľných hostí zaujímavú konferenciu s názvom „Rôznorodá spoločnosť“ – stavy a spoločenské skupiny, sociálne role, sociálne statusy v ranom novoveku. Podujatia sa zúčastnilo trinásť vystupujúcich so svojimi pútavými a odbornými referátmi.

Organizátorka podujatia, Annamária Kónyová, otvorila konferenciu a po privítaní hostí uviedla prvého referujúceho, rektora Prešovskej univerzity, Petra Kónyu. Pred prítomnými vystúpil s príspevkom *Habsburský a stavovský generál v 17. storočí*. V ňom predstavil dve konkrétne osobnosti, a to generála Antonia Caraffu a kuruckého generála Juraja Otltyka. Referát *Vojaci a armáda podľa reglementov Jej Veličenstva Márie Terézie – Sprosteho wogaka povinnosť a Woganske Artykule* uviedol hosť Vladimír Segeš, ktorý sa medievalistike a vojenským dejinám venuje dlhodobo. V jednej zo svojich publikácií zhromaždil pramene k vojenským dejinám Slovenska, z čoho vzišla edícia dokumentov. Eduard Lukáč prítomným predstavil, na príklade osobnosti Leonarda Stöckela, postavenie a pôsobenie učiteľa v ranom novoveku. Nasledoval Martin Javor s príspevkom: *Ignác Born – rakúsky osvietenec, slobodomurár, geológ, mineralóg a montanista*.

Ďalšiu etapu rokovaní otvorila Annamária Kónyová s referátom *Tri pody ranonovovekej aristokratky*. Venovala sa trom významným a odvážnym ženám, z ktorých spomeniem napríklad Helenu Zrínsku, manželku Imricha Thökölyho. Snáď najvýstižnejší opis Heleny je, že ju v jej časoch nazývali aj naodvážnejšou ženou v Uhorsku. Stanislava Rovňáková, predstavila šľachtický rod Petheo a jeho významných predstaviteľov. V závere bloku vystúpila ešte Marcela Domenová so zaujímavým referátom *Intelektuálna elita v 16. storočí na príklade Prešova* prostredníctvom sondy do problematiky výskumu elit v mestskom prostredí. Po krátkej pauze sa v rokovaní pokračovalo. Blanka Szeghyová sa v prednáške zamerala na *Marginalizované skupiny v Uhorsku v stredoveku a ranom novoveku*. Úspech mal príspevok Ivana Mrvu – *Spoločenstvá za hranou zákona. Zbojníci, lupiči, zlodeji a ich nasledovníci*, po ktorom sa zapojili viacerí do diskusie. S témou *Juraj Thurzo a vznik Evanjelickej cirkvi a. v.* ešte stihla pred prestávkou vystúpiť Klaudia Sokolová.

V záverečnom bloku vystúpila ako prvá Monika Bizoňová s referátom *Obraz jezuitu v ranonovovekej spoločnosti*. Okrem iného v ňom detailne predsta-

vila štruktúry Spoločnosti Ježišovej. Lucia Šteflová sústredila svoju pozornosť na tému Život evanjelických *farárov počas rekatolizácie*. Výskumu evanjelickej cirkvi a. v. sa venuje dlhodobo. Rokovania uzavrel Vavrínek Žeňuch problematikou uniatského duchovenstva v 17. a 18. storočí.

Vedecká konferencia „*Rôznorodá spoločnosť*“ – *stavy a spoločenské skupiny, sociálne role, sociálne statusy v ranom novoveku* priniesla množstvo podnetných informácií, ale aj nových poznatkov. Predstavené boli rôzne stavy a spoločenské skupiny, svetskí alebo cirkevní predstavitelia. Veríme, že sa podobné podujatie budú organizovať aj naďalej.

Kludia Sokolová

Pamätnica Bardejovských kúpeľov.
(preklad Ján Sroka). Bardejovské
Kúpele, 2020. 144 s.
ISBN 978-80-89755-80-6.

Bardejovské Kúpele patria k obľúbeným destináciám nielen ľudí potrebujúcich kúpeľnú zdravotnú starostlivosť, ale od svojej existencie predstavujú pre obyvateľstvo Šariša, ale aj oveľa vzdialenejších regiónov východného Slovenska vyhľadávané miesto odpočinku a relaxu. O Bardejovských Kúpeľoch, ich histórii, návšteve významných kúpeľných hostí z monarchie a Európy vznikali zaujímavé publikácie tak v minulosti, ako aj súčasnosti. K slávnym dejinám kúpeľov sa vrátila publikácia v podobe slovenského prekladu dvoch prác o dejinách kúpeľov. Jedno je dielo známeho bardejovského lekára Dr. Kornéla Chyзера. Ide presnejšie o preklad Chyzerovho spisu *Bártfa fürdői emlékkönyv* (Bardejovské Kúpele Pamätná kniha napísal Dr. Kornél Chyzer mestský a kúpeľný lekár. Vydáva Karol Divald v Prešove, 1895), druhá je práca *Pamätné listy* vydaná pri príležitosti odhalenia pamätníka v Bohu oslavovanej Kráľovnej Alžbety v Bardejovských Kúpeľoch dňa 16. augusta 1903, ktorú zostavil a redigoval Dezider Arányi. Preklad textov urobil Dr. Ján Skorka, člen Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti, i člen Maďarskej genealogickej a heraldickej spoloč-

nosti. Originály prác v maďarskom jazyku poskytlo Šarišské múzeum v Bardejove.

Prvá práca je rozdelená na trinásť kapitol a je doplnená o bohatú obrazovú prílohu. Samozrejme, práca začína stručným opisom histórie samotných kúpeľov od najstarších čias, pričom osobitne je spomenuté aj obdobie úpadku kúpeľov po revolúcii 1848. Prekonať tento úpadok pomohla výstavba železničnej trate, vďaka čomu sa vytvorila infraštruktúra na ich opätovný rozvoj a znovuvybudovanie. Po opise histórie autor bližšie opísal ubytovacie možnosti kúpeľov, kde okrem stručného predstavenia jednotlivých hotelov a ubytovní do publikácie zaznamenal aj nájomné podmienky vzťahujúce sa na kúpeľných hostí, ktorých počet v jednotlivých rokoch od 1885 do 1894 tiež uviedol. V samostatnej časti práce autor vyzdvihol vybavenosť kúpeľov telegrafom, poštou, lekárnou, lekármi, elektrickým osvetlením, knižnicou a mnohým ďalším vybavením spríjemňujúcim hosťom pobyt. V kapitole o liečebných a hudobných poplatkoch uvádza zoznam služieb a ich cien pre rôzne kategórie, pričom do prvej kategórie hostí boli zaradení veľkostatkári, kňazstvo, vysokí úradníci a pod., druhú kategóriu tvorili statkári, duchovní, riaditelia škôl, stavitelia, dôstojníci, majitelia menších tovární. Poslednú triedu tvorili ľudoví učitelia, pomocní

úradníci, robotníci, pomocní sluho-
via, malí remeselníci. Po opise týchto
praktických záležitostí sa Chyzer ve-
noval opisu účinkov kúpeľnej liečby
a liečivých prameňov používaných
jednak na pitné kúry alebo kúpele.
Autor však zároveň pripomenul, že
sa môže vždy užívať iba jedna liečeb-
ná forma, nikdy nie obe naraz, pre-
tože to by mohlo mať pre pacientov
neblahé následky. Okrem samotných
kúr sa široko venoval aj životospráve,
stravovaniu napomáhajúcej úspešnej
liečbe. V tejto časti ešte opísal aj pre-
daj minerálnej vody z Bardejovských
kúpeľov. Na túto kapitolu nadviaza-
la časť, kde bolo autorom opísané
zloženie jednotlivých minerálnych
prameňov. Na základe chemické-
ho zloženia jednotlivých prameňov
potom odporúčal ich použitie pre
konkrétne diagnózy. Kúpeľnú liečbu
poskytovali v tom čase tri kúpeľné
domy: tzv. nový kúpeľný dom vy-
budovaný v roku 1893, potom starý
kúpeľný dom a dolný (tzv. spodný).
Špeciálnou kúpeľov v danom obdo-
bí bol ihličnanový kúpeľ, ktorý sa
aplikoval s minerálnou vodou. Ako
novinu spomenul aj liečbu železitou
rašelinou. Autor v samostatnej kapi-
tole predstavil spôsob čerpania a zá-
sobovania minerálnou vodou, tech-
nické riešenia, vodovodné potrubie,
rozvody. Zdá sa, že Dr. Chyzer nebol
len vynikajúcim lekárom a odborní-
kom na balneológiu, ale rozumel sa
aj do technických riešení kúpeľného

systému. Súčasťou knihy bol aj kú-
peľný poriadok a cenník za všetky
služby. Autor predstavil aj možnos-
ti voľnočasových aktivít. Najväčšiu
možnosť na trávenie voľného času
poskytovali prechádzky v areáli sa-
motných kúpeľov, ale aj v okolitých
ihličnatých lesoch, či dlhších túr po
okolitých zručaninách, alebo v sa-
motnom Bardejove, či Zborovskom
hrade. Poslednou časťou práce je ob-
razová príloha s dvadsiatimi štyrmi
dobovými fotografiami.

Druhou časťou knihy sú Pamätné
listy vydané pri príležitosti odhalenia
pamätníka v Bohu oslavovanej Krá-
ľovnej Alžbety v Bardejovských Kú-
peľoch dňa 16. augusta 1903, ktoré
zostavil a redigoval Dezider Arányi.
Táto práca má deväť kapitol a jej sú-
časťou je bohatý obrazový materiál.
Prvé kapitoly sa venujú opisu myš-
lienke o postavení pamätníka a jeho
hlavnému iniciátorovi Eugenovi Bár-
dossovy, županovi Šarišskej stolice.
Autor veľmi podrobne opísal všetky
rokovania a stretnutia, zverejnil aj
pozvánku a program na slávnostné
odhalenie pamätníka. V ďalšej časti
knihy sa autor vracia do minulosti
a opisuje pobyt kráľovnej Alžbety
v Bardejove, jej príchod, ubytova-
nie, stretnutia, ale aj špeciálne vla-
ky, ktoré boli pri tejto príležitosti
vypravované. Predstavil aj mestskú
radu a mešťanostu Bardejova, ale aj
vtedajšieho riaditeľa kúpeľov Karo-
la Fenyvesa a osobného lekára krá-

lovnej Dr. Henricha Hintza. Veľmi podrobne bol opísaný aj odchod jej Veličenstva, ako aj pamiatky, ktoré po nej ostali, napr. jej kúpeľný pohár, pamätná tabuľa na vtedajšom hoteli Deák, alebo pamätný stĺp. Zaujímavou časťou práce sú svedectvá ľudí o kráľovnej, ďalej menoslovy darcov na pamätník.

Prínos danej publikácie je určite v sprostredkovaní mnohých zaujímavých informácií o dejinách Bardejovských Kúpeľov v slovenskom jazyku. Obidve práce môžu byť prínosné tak pre laickú verejnosť, ale mnohé podrobné informácie môžu byť využité pre ďalšie poznanie dejín kúpeľov v kruhu odborníkov.

Annamária Kónyová

KREUZ, Petr. *Kouzelnické a čarodějnické procesy v českých zemích a ve střední Evropě. Dolní Břežany : Scriptorium, 2022. 564 s. ISBN 978-80-7649-033-8.*

Pomerne nová publikácia *Kouzelnické a čarodějnické procesy v českých zemích a ve střední Evropě* predstavuje syntézu poznatkov doterajšieho výskumu na tému čarodejníctva v Čechách, ale i v širšom kontexte strednej Európy. Publikácia pozostáva zo siedmich obsahovo nadväzujúcich kapitol. Prvá kapitola s názvom Vývoj bádání o dějinách kouzelnických a čarodějnických procesů v čes-

kých zemích a na území současného Slovenska. Proměny názorů české a slovenské historiografie na fenomén evropských a domácích pozdně středověkých a raně novověkých kouzelnických a čarodějnických procesů přináša stručný náčrt zahraničného výskumu a rozsiahly a podrobný prehľad doterajšieho (predovšetkým českého a slovenského) bádania o stave skúmanej problematiky v Čechách a na Slovensku. Autor sa snažil v tejto obširnej kapitole poukázať na rôzne mylné predstavy a kliše v domácich publikáciách, ktoré od polovice 19. storočia vo svojich názoroch a interpretáciách ovplyvňujú tak dobové metodické prístupy, ako aj tradované paradigmy. Na to, aby autor presne poukázal na závažné chyby a nepresnosti, plynúce z neznalosti danej problematiky, mu poslúžilo sedem konkrétnych exkurzov do výskumov predstaviteľov českej a slovenskej akademickej historiografie a ďalších popredných domácich spoločenskovedných bádateľov (konkrétne Bedřich Šindelář, Pavla Slavíčková, Igor Lukes, Karol Malý, Milan Nakonečný a Tünde Lengyelová). Niektoré chyby menovaných autorov sa zdali byť autorovi publikácie pri bližšom preskúmaní takmer neuveriteľné. Oproti tomu však nezabudol Petr Kreuz vyzdvihnúť v prvej kapitole množstvo cenných prác k dejinám čarodějnických procesov v českých krajinách, ktoré

sú v zásade na úrovni súčasného bádania, či už z pera zahraničných (Karen Lambrecht, Tamar Herzig), či domácich bádateľov.

Druhá kapitola s názvom Pramená základna ke studiu dějin kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích v pozdním středověku a raném novověku má komparatívny charakter a zameriava sa na prehľad prameňov českej proveniencie, ktoré autor podrobil detailnej a mnohostrannej analýze. Tretia kapitola Vliv právního systému a soudní organizace na vývoj, dynamiku a formy kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích približuje právne a správne dejiny neskoro stredovekých a ranovovekých kúzelníckych a čarodejnícckych procesov v českých krajinách. Podľa autora umožňuje detailnejšie poznanie pôsobenia súdnej organizácie, najmä fungovanie hrdelných súdov, zodpovedať otázku, prečo sa vývoj, formy a dynamika procesov v českých krajinách v mnohých ohľadoch značne odlišujú od vývoja a foriem neskoro stredovekých a ranonovovekých čarodejnícckych procesov vo väčšine krajín a teritóriu západnej a strednej Európy. Štvrtá kapitola s názvom Počátky kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích. Kouzelnictví a jeho pronásledování v jagellonské Praze prináša prehľad prípadov kúzelníctva a prenasledovania prevádzkovateľov mágie v čes-

kých krajinách do konca stredoveku, a taktiež podrobne približuje prípady kúzelníctva, ktoré sa odohrali v období od konca 15. do 20. rokov 16. storočia v Prahe. Tieto prípady podľa autora predstavujú vo vývoji kúzelníckych a čarodejnícckych procesov v Čechách počiatočnú, ale nie pominuteľnú fázu. V piatej kapitole s názvom Kouzelnické procesy na Nymbursku na počátku 17. století sa autor sústredil na konkrétny reťazový kúzelnícky proces, ktorý sa odohral v rokoch 1602 – 1617. Merané počtom obetí, išlo o tretí najväčší čarodejníccký proces na etnicky českom území českých krajín a druhý najväčší proces v Čechách vôbec. Sériá reťazovo nadväzujúcich kúzelníckych procesov prebehla v rokoch 1602 – 1616/1617 v severovýchodnej časti stredných Čiech, predovšetkým pred mestskými súdmi mesta Nymburk a mestečiek Dobrovice a Kopiclana. Hlavným prameňom k poznaniu týchto procesov bola tlačená apológia jedného z hlavných aktérov procesov Henyka z Valdštejna na Dobrovici (1568 – 1623).

V prostredí Prahy ostal autor aj v šiestej kapitole s názvom Vvolávání ďábla v jezuitské škole na Malé Straně roku 1644. Dětský čarodějnický proces?, kde podrobne analyzoval fenomén „detských čarodejnícckych procesov“. Prípad vvolávania diabla v malostranskej jezuitskej škole vzbudil vo svojej dobe

značnú pozornosť, bol vyšetrovaný špeciálnou ad hoc zriadenou štvorčlennou miestodržiteľskou komisiou zloženou z učených právnikov, pravdepodobne dvoch etnických Nemcov a dvoch Čechov. O priebeh a výsledky vyšetrovania sa osobne zaujímal až cisár Ferdinand III., ktorý tiež v auguste 1644 schválil záverečnú správu komisie, ktorá mu bola v júli toho istého roku predložená. Posledná kapitola Pozdní čarodějnické a kouzelnické procesy v českých zemích a na území dnešného Slovenska približuje priebeh procesov proti údajným prevádzkovateľom mágie v českých krajinách a na území dnešného Slovenska v poslednej tretine 17. a v prvej a druhej tretine 18. storočia.

Publikácia *Kouzelnické a čarodějnické procesy v českých zemích a ve střední Evropě* prináša okrem kritických analýz, nových výskumných záverov, taktiež bohatý obrazový materiál a odkazy na ďalšiu zaujímavú literatúru k skúmanej problematike. Autor Petr Kreuz tak poukázal na ďalšie výskumné možnosti tejto témy, ktorá, ako vidíme, ešte ani zďaleka nie je prebádaná a viaže sa k nej množstvo historických prameňov, ktoré ešte len čakajú na svoje kritické zhodnotenie.

Lucia Šteflová

DOBROTKOVÁ, Marta. Vývoj archívov na Slovensku. Dejiny archívnictva a archívov v Európe a na Slovensku. Trnava : Trnavská univerzita, 2022. 110 s. ISBN 978-80-568-0494-0.

Publikácia *Vývoj archívov na Slovensku* s podtitulom *Dejiny archívnictva a archívov v Európe a na Slovensku* je učebným textom, ktorý je určený pre poslucháčov historických odborov, primárne pre študentov archívnictva a histórie. Autorkou titulu je vysokoškolská pedagogička, profesorka Marta Dobrotková, ktorá pôsobí na Katedre histórie Trnavskej univerzity, kde vedie prednášky z dejín archívnictva a pomocných vied historických. Cieľom predložených vysokoškolských skript je podať ucelené informácie k základom archívnictva a dejinám archívov nielen na Slovensku, ale aj v rámci Európy.

Monografia obsahuje dvanásť kapitol. Prvá kapitola je venovaná najstarším archívom starovekých civilizácií Predného Východu a rímskemu archívnictvu. Autorka ďalej pokračuje kapitulou k stredovekému a novovekému vývoju archívov v Európe, kde dôležité postavenie zaujali cirkevné archívy, hlavne pápežský archív, ktorý prevzal organizovanie a vedenie archívu od rímskych úradov. Tretia kapitola obsahuje informácie k vývoju archívnictva v Uhorsku. Rozšírené informácie

sú v kapitole venované Uhorskému kráľovskému archívu (pôvodne súkromnému archívu kráľa) a archívom ústredných krajinských inštitúcií (Uhorská komora a Miestodržiteľská rada). Nasledujúca kapitola pokračuje vývojom uhorského archívnictva a zameriava sa na stoličné archívy, archívy hodnoverných miest, patrimoniálne archívy (rodové archívy) a mestské archívy s prihliadnutím na archívy v Bratislave, Košiciach, Bardejove, Kremnici a Trnave. Archívny vývoj v rokoch 1918 – 1945 tvorí obsah piatej kapitoly učebného textu. Pojednáva o stave archívnictva na našom území po rozpade Rakúsko-Uhorska, kedy ešte predstavitelia Československa nemali predstavu o jeho ďalšom fungovaní s čím súvisí aj neúspešná reorganizácia štátnej správy v roku 1928, ktorej výsledkom bolo okrem iného aj zriadenie Krajinského archívu. Vo vývoji archívov na Slovensku po druhej svetovej vojne má nezastupiteľnú úlohu Pôdohospodársky archív (1947 – 1955), ktorému je venovaná v poradí šiesta kapitola skrípt. Nasledujúca kapitola pojednáva o organizovaní archívnictva v rokoch 1945 – 1989. Prijatím archívneho zákona v roku 1954 sa archívnictvo stalo súčasťou legislatívy. Dejinný vývoj archívov na našom území uzatvára ôsma kapitola, ktorá pojednáva o sústave archívov v samostatnej Slovenskej republike. Učebný text obsahuje

aj informácie o dejinách najvýznamnejších európskych vzdelávacích inštitúcií na výchovu budúcich archivarov, ktoré sú predmetom v poradí deviatej kapitoly. Archívne školstvo v Čechách a na Slovensku je obsiahnuté v desiatej a jedenástej kapitule. Okrem dejinného vývoja informujú aj o aktuálnych možnostiach štúdia archívnictva v oboch krajinách. Vysokoškolské skriptum uzatvára kapitola k medzinárodnej spolupráci slovenských archívnych inštitúcií.

Júlia Kotrusová

VÉGHSEŐ, Tamás (ed.) *Források a Magyar görögkatolikusok történetéhez 5. kötet: 1926 – 1938.*
Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2022, 702 s.
ISBN 978-615-6201-18-8.

Už dlhú dobu existuje edícia *Collectanea Athanasiana*, ktorá sa delí na šesť častí. V jej sekcii *II. Textus/Fontes* vyšlo už viacero kritických edícií, ktoré sa zameriavali na cirkevné dejiny gréckokatolíkov v Uhorsku, prípadne v Maďarsku. Autorom sa v danej oblasti podarilo vydať viacero zaujímavých prameňov, ako vizitácie, prvé schematizmy, prípadne vybrané listiny, ktoré vypovedajú o miestnej cirkevnej provincii, diecéze či regiónoch Uhorska.

V roku 2022 vznikol už piaty diel knihy *Pramene k dejinám Uhorských gréckokatolíkov*, ktorý prináša vybrané listiny o období medzi rokmi 1926 až 1938, čím sleduje obdobie od vyhostenia mukačevského biskupa Antala Pappa až po Viedenskú arbitráž. Autorský kolektív bol tvorený hlavným zostavovateľom a boli to tiež Katalin Földvári, Anett Varga, Anita Marosi, Tamás Sárándi a Ádám Suslik, ktorí vykonávali prepisy listín, ako aj jednotlivé korekcie prepisov, aby spĺňali formu diplomatických prepisov.

Knihá neobsahuje úvodnú štúdiu, ale len predslov, zoznam dokumentov, prepisy samotných dokumentov a životopisné údaje najvýznamnejších osôb v prameňoch, ktoré uzatvára index mien. Samotný diplomatár obsahuje viac ako 350 listín, ktoré sú číslované od 1 do 342a, kde písmená symbolizujú duplicitné číselné označenie. Zoznam listín obsahuje informácie ako krátku anotáciu o listine, ktorá je uvedená v maďarskom jazyku, miesto vydania listiny a dátum, kedy bola listina vydaná. Autori svoj výskum vykonali vo významných pamäťových inštitúciách ako *Archivo Apostolico Vaticano*, *Archivo della Nunziatura di Cecoslovachia*, *archivo della Nunziatura di Ungheria*, *Archivo della Nunziatura di Vienna*, či *Esztergomi Prímási Levéltár*, ako aj v in-

štitúciách *Görögkatolikus Püspöki Levéltár*, *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* a archívoch *Segreteria di Stato a Segreteria di Stato*, *Sezione per i Rapporti con gli Stati* a *Archivo storico*. Tento široký záber vypovedá o výskumnej kvalite a výbornej znalosti prameňov. Možno povedať, že medzi danými inštitúciami absentujú archívy Gréckokatolícky arcibiskupský archív v Prešove či Štátny archív Zakarpatskej oblasti v Berehove, ktoré sú však suplované inými archívami, kde mohla a aj bola uložená ich oficiálna korešpondencia. Takáto činnosť spomenutého autorského kolektívu poukazuje na ďalšie možnosti a v budúcnosti inšpiruje na obdobné spracovanie v rámci slovenskej proveniencie.

Nakolko ide o edíciu prameňov, nie je možné jej niečo vytknúť v otázke jej obsahu, hoci by bolo možno potrebné utvorenie zoznamu názvov listín aj v inom ako maďarskom jazyku, napríklad v angličtine. Zároveň by mohla byť tiež obsiahnutá informácia o jazyku prameňa. Tieto mnou vnímané nedostatky sú však triviálne, nakolko autori postupovali podľa zásad pri vydávaní prameňov, ktoré sú zaužívané v maďarskej proveniencii.

Vavrínek Žeňuch

Autori čísla:

prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.
doc. Mgr. Annamária KÓNYOVÁ, PhD.
doc. PhDr. Martin JAVOR, PhD.
doc. PhDr. Ivan MRVA, CSc.
doc. PhDr. ThDr. Daniel SLIVKA, PhD.
Mgr. Júlia KOTRUSOVÁ, PhD.
Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD.
Mgr. Klaudia SOKOLOVÁ
PhDr. Vavrinec ŽEŇUCH

Recenzenti čísla:

prof. Kamil KARDIS PhD.
doc. PaedDr. Nadežda JURČIŠINOVÁ, PhD.
PaedDr. ThLic. Anton LIŠKA, PhD.
Mgr. Monika BIZOŇOVÁ, PhD.
PhDr. Ján DŽUJKO, PhD.

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES
č. 1/2022, roč. 22

Jazyková úprava:

Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD. a Mgr. Klaudia SOKOLOVÁ

Anglické abstrakty:

autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV,
Prešovská univerzita v Prešove

Šéfredaktor:

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

Zástupkyňa šéfredaktora:

Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD.

Pre

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove

a

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
v roku 2022

Sadzba:

Marek SEDLÁK

ISSN 1336-7528

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/1

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a prírodných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a prírodných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla

vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciam.

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. Názov : *podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. Názov. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie.

Prvky popisu: Autor. Názov článku. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel

University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie.

Prvky popisu: Autor. Názov [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

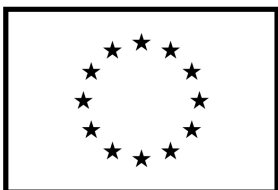
Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

Európska únia

Európsky fond regionálneho rozvoja

Agentúra

Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR
pre štrukturálne fondy EÚ

*„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku.
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“*

Operačný program
VÝSKUM a VÝVOJ

**Publikácia je vydaná ako periodikum v rámci
„Centra excelentnosti sociohistorického
a kultúrohistorického výskumu“**

ih

**INŠTITÚT
HISTÓRIE**

Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove

ISSN 1336-7528

9 771336 752000